Joey Blackberg

IUDAISMUL

HUMANITAS

Născut la Strasbourg în 1933, JOSY EISENBERG este diplomat al Seminarului israelit al Franței (rabin), licențiat în litere și diplomat în studii superioare de istorie.

Din 1960 pînă în 1964, a fost secretarul particular al Marelui Rabin al Franței. Este autorul rubricii *iudaismul* din enciclopediile *Life*, *Quillet* și *Alpha* și din diverse alte lucrări, cum sînt *Le guide religieux de la France (Ghidul religios al Franței)* și *Le dictionnaire des religions (Dicționarul religiilor)*. Printre cărțile publicate de el se numără și *Une Histoire du peuple juif (O istorie a evreilor*, trad. rom., Humanitas, 1993).

Scenarist și autor dramatic, Josy Eisenberg a fost, în același timp, producător și realizator, din 1962, al emisiunilor *Originea vieții* și *Cu Biblia deschisă* de la Televiziunea franceză.

JOSY EISENBERG

IUDAISMUL

Traducere de
C. LITMAN

Partea întîi

ORIGINILE

1. CARE SÎNT ORIGINILE RELIGIEI LUI ISRAEL?

Leagănul religiei lui Israel este Orientul Mijlociu, mai precis un șir de țări în care au apărut, pe rînd, elementele alcătuitoare ale acestei religii care avea să capete mai tîrziu numele de Iudaism. Odinioară aceste țări purtau numele de Mesopotamia, Aram și Canaan; erau ceea ce denumim astăzi Irak, Siria și Israel.

Așadar, trei au fost țările în care s-a constituit această religie; în realitate, teritoriul în care ea s-a născut nu s-a mărginit la aceste țări, au mai fost și alte regiuni care au luat parte la elaborarea Iudaismului: în primul rînd Egiptul, apoi și deșertul Sinai. De ce trebuie menționate toate aceste teritorii? Pentru simplul motiv că religia lui Israel, spre deosebire de majoritatea celorlalte religii, nu a fost produsul unei singure și unice revelații care să fi avut loc într-un anumit timp și într-un spațiu limitat. Ceea ce caracterizează în multe privințe religia lui Israel este tocmai faptul că s-a constituit treptat, în decursul migrațiilor unui grup de oameni originari din Mesopotamia — ebreii — care se vor transforma într-un adevărat popor — Israelul — abia după un lung șir de peregrinări, de încercări, de aventuri istorice, geografice și, în ultimă instanță, spirituale.

Prin urmare, religia lui Israel nu se prezintă ca revelația, doctrina sau învățătura unui mare inspirat precum Buddha, Isus sau Mahomet. Ea este rodul unei lente construcții colective, elaborată de un șir de figuri charismatice — Abraham, Iacob, David, profeții lui Israel — în cursul unui proces ce

a durat aproape treisprezece veacuri și a cărui istorie o cunoaștem din Biblie.

În cadrul acestui proces ies în evidență patru etape. Fiecare dintre ele a avut partea ei de contribuție la elaborarea credințelor și tradițiilor care constituie temelia religiei anticului Israel. Pe acest fundament s-a clădit religia evreiască, în cursul unui al doilea proces, care continuă să se defășoare și în zilele noastre.

Prima etapă: timpul patriarhilor.

Această etapă începe cu un mic nucleu de nomazi, ebreii, care părăsesc Mesopotamia, îndreptîndu-se întîi spre Aram, apoi spre Canaan. Ebreii fac parte dintr-un grup de etnii care poartă numele de semiți nu datorită unei comunități de rasă (nu există o rasă semită, concept pseudoștiințific făurit în cursul secolului al XIX-lea și ale cărui aplicații funeste sînt prea bine cunoscute), ci pentru că vorbesc limbi care au un trunchi comun: akkadiana, aramaica și ebraica sînt limbi semitice. Personalitatea de frunte a acestui clan de nomazi este Abraham. El se stabilește împreună cu familia sa în țara Canaan. După Biblie, această instalare este urmarea unei porunci divine, însoțită de făgăduiala că acest pămînt este dăruit urmașilor Patriarhului.

Dumnezeu îi spuse lui Abraham:
„Pleacă, părăsește pămîntul,
locul tău de baștină, casa tatălui tău
și vino în țara pe care ți-o voi arăta."

Facerea XII, 1

Dumnezeu îi spuse lui Abraham:
„Ridică-ți ochii și privește
Spre miazănoapte, spre miazăzi, spre răsărit și spre mare
Căci tot acest pămînt pe care îl vezi
ți-l dau ție
și urmașilor tăi
pentru vecie."

Facerea XIII, 14–15

Prin Abraham a fost pusă piatra de temelie a religiei lui Israel. Această religie este încă foarte elementară și se reduce la trei credințe fundamentale:

a) Există un Dumnezeu (încă nu se vorbește efectiv de Dumnezeul unic) care a încheiat un Legământ cu Abraham și cu urmașii lui.

b) Mărturia acestui Legământ este viitoarea stăpînire a țării Canaan.

c) Acest Dumnezeu este un Dumnezeu al dreptății; el este și judecătorul tuturor oamenilor.

Iacob, nepotul lui Abraham, este nevoit să părăsească provizoriu „pămîntul făgăduit". Cînd se reîntoarce aici, după ce se înfruntă cu un necunoscut misterios, el își ia numele de Israel, nume pe care îl va transmite celor doisprezece fii ai săi. Înțelesul acestui nume pare să fie „acela care luptă cu Dumnezeu", exprimare cuprinzînd cele două sensuri opuse ale cuvîntului „cu".

A doua etapă: creuzetul egiptean.

Împinși de foamete, ebreii coboară în Egipt, unde în cele din urmă ajung în robie și sînt sortiți unui început de genocid. Atunci apare a doua mare figură charismatică a acestei istorii: Moise. Dumnezeu îi confirmă Legămîntul și îi dă sarcina să-i facă pe ebrei, care deveniseră un popor numeros în decursul celor două veacuri cît viețuiseră în această țară, să părăsească Egiptul. Este Exodul, care a avut loc în contextul unei înfruntări violente cu Egiptul și a unui șir de evenimente cu caracter miraculos: cele zece urgii ale Egiptului și trecerea ca pe uscat a Mării Roșii.

Acum, unui popor întreg îi este dat să descopere realitatea Legămîntului, datorită îndeplinirii făgăduielii făcute lui Abraham. Așadar, există un Dumnezeu, Dumnezeul lui Israel, care face dreptate celor oprimați și îi va conduce spre patria pe care le-o dăruise. În prezent, istoricii sînt în general de acord că Exodul a avut loc în cursul celui de-al XIII-lea secol înaintea erei creștine.

A treia etapă: pactul din deșert.

La poalele muntelui Sinai, Israël primește Legea: Decalogul, cele zece porunci. Acesta este adevăratul act de întemeiere a religiei lui Israel. Înainte de toate, pentru că el cuprinde afirmarea monoteismului și respingerea politeismului:

„Eu sînt Dumnezeul tău cel veșnic
care te-a scos
din țara Egiptului,
din casa robiei
Să nu ai alți dumnezei afară de Mine...“

Ieșirea XX, 3

În al doilea rînd, primirea Legii este act întemeietor al religiei lui Israel, mai ales prin faptul că transformă în exigență etică ceea ce pînă atunci nu fusese decît un legămînt unilateral între doi parteneri. Primirea Legii revelează sensul adevărat al acestui Legămînt: constituirea unui popor gata să se supună legii divine și s-o pună în practică.

2. CELE ZECE PORUNCI REZUMĂ TOATĂ MORALA? DACĂ ÎNTREAGA OMENIRE LE-AR RESPECTA, AR FI ELE SUFICIENTE PENTRU A PERMITE OAMENILOR SĂ TRĂIASCĂ ÎN PACE?

De fapt, Decalogul trezește diferite ambiguități. Adesea el este definit ca fiind „carta morală a omenirii“. Această afirmație corespunde adevărului, dar numai în parte. Firește, o lume în care cele zece porunci ar fi respectate în totalitate, ar apărea ca fiind mai armonioasă decît aceea în care trăim noi. Să observăm totuși, în primul rînd, că Decalogul cuprinde doar principii generale. Că el nu reprezintă o legislație elaborată în toate amănuntele. Pe de altă parte, aceste principii privesc în mod esențial morala individuală care, desigur, este necesară, dar nu este suficientă. Respectarea celor zece porunci nu exclude a priori nici războaiele, nici lupta dintre clase; porunca a șasea spune textual *„Să nu asasinezi“* (și nu *„Să nu ucizi“*, cum se traduce adesea în mod greșit). Cu alte cuvinte, cele zece porunci consti-

tuie principii de comportare morală, urmărind să-i facă pe indivizi mai buni, în speranța că după aceea ei vor ști să organizeze o societate dreaptă, o societate cu chip omenesc. Iată de ce Legea nu se poate reduce la Decalog; îndată după promulgarea acestuia, Moise a dictat un întreg arsenal de legi care constituie, într-un fel, decrete de aplicare a Decalogului. Acest ansamblu de legi este Tora, cuvînt al cărui înțeles literal este de Învățătură, de Lege. Tora este dezvoltată în cele cinci cărți zise ale lui Moise, Pentateucul, textul cel mai sfînt al religiei evreiești. După numărătoarea tradițională Tora cuprinde 613 comandamente: 248 obligații și 365 interdicții, care se articulează în jurul a două mari linii de forță: relațiile interpersonale — un cod civil și un cod penal — și un ansamblu de prescripții rituale.

Din acea clipă etica și ritul vor constitui cele două surse esențiale ale religiei lui Israel. Acordîndu-i Legea, Dumnezeu l-a chemat să fie:

O împărăție de preoți și un neam sfînt

Ieșirea XIX, 6.

Această chemare este o alegere și totodată o consacrare. Israel este chemat nu numai să dea atenție moralei, dar să și respecte, tocmai în acest scop, o sumă de rituri și prescripții particulare care vor face din el un popor sfînt, altfel spus — un popor consacrat. În același timp asta înseamnă un popor diferit de altele, întocmai după cum preotul se deosebește de profan sau de laic. Etica este scopul urmărit; sfințenia este instrumentul mulțumită căruia Israel menține trează conștiința acestui scop și își ia toate măsurile pentru a pune cît mai bine în aplicare etica.

Întregul Israel — popor de preoți; cu toate acestea, din rîndurile lui, unii aveau titlul de preot.

Dumnezeu propune, dar cei care dispun sînt oamenii. Sfințenia era un ideal, iar generația ieșită din Egipt se pare că nu era coaptă pentru a-l realiza. Să fi fost oare prea mult să ceri unei hoarde de robi să înfăptuiască acest ideal? Oricum, în repetate rînduri această generație nu s-a dovedit

în stare să rămînă credincioasă lui Dumnezeu și Legii lui. Cei patruzeci de ani de peregrinări ai lui Israel prin pustie au fost însoțiți de un șir de răscoale, de revolte, de puneri sub semnul îndoielii și de crize de conștiință, dintre care una din cele mai grave a fost vestitul episod al Vițelului de Aur: Israel a căzut din nou în păgînism. Unul singur dintre cele douăsprezece triburi provenite din fiii lui Iacob și-a păstrat credința în Dumnezeu: tribul lui Levi, căruia, pentru aceasta, i s-a încredințat ca răsplată statutul sacerdotal. De aici înainte, leviții vor avea în exclusivitate slujirea lui Dumnezeu. Moise însuși era un levit. Uneia din familiile acestui trib, familia lui Aaron, fratele lui Moise, i s-a încredințat un rol special: acela de a se afla în fruntea slujitorilor lui Dumnezeu, servanți printre deservenți. Membrii acestei familii vor fi numiți Cohanim, preoți. La rîndul lor, ei vor fi supuși unor legi particulare.

Prin urmare, de aici înainte, potrivit concepției biblice despre lume, vor exista patru tipuri de oameni, într-o schemă care se prezintă ca o serie de cercuri concentrice. Primul cerc, cel mai cuprinzător, este cel al ansamblului națiunilor. Dumnezeul lui Israel este totodată Dumnezeul întregii omeniri. Dacă Israel este definit ca poporul pe care Dumnezeu îl consideră ca primul său născut, celelalte popoare sînt și ele vlăstare ale Domnului. Întreaga omenire este supusă unei morale universale, pe care rabinii o vor desemna mai tîrziu sub denumirea generală de „legile fiilor lui Noe", nucleul acestora fiind cele zece porunci. În afară de interzicerea politeismului, legea universală nu cuprinde practicarea unor reguli specific religioase. Ea este exclusiv etică.

În al doilea cerc figurează Israel. Firește, el trebuie să respecte morala universală; dar spre deosebire de alte neamuri, el nu se va mărgini la principiile generale ale acestei morale, ci le va aplica în termenii minuțioși ai legilor Torei. Mai mult decît atît (și aici găsim a doua, dacă nu chiar principala lui particularitate), el se va supune sistemului vast de prescripții rituale ale Torei.

Aceste prescripții alcătuiesc modelul a ceea ce va constitui Iudaismul, așa cum a fost dezvoltat de către rabini, atunci cînd au luat sfîrșit timpurile biblice. Pentru a-l înțelege este necesar să facem o scurtă digresiune care ne va permite să schițăm, în mare, trăsăturile ritualului evreiesc.

Etica se exprimă în Tora prin legi dintre cele mai diferite — începînd cu iubirea de aproapele și pînă la obligația de a construi o balustradă la terasa casei — deci legi privind toate domeniile vieții. În afară de etică, în Tora cerința sfințeniei se traduce prin respectarea unui șir de interdicții. Înainte de toate este vorba de sexualitate, și anume interzicerea incestului, a homosexualității, a zoofiliei și a relațiilor sexuale în timpul menstruației și în caz de gonoree. Un alt șir de interdicții privește hrana. Lumea animală este împărțită în mamiferele, păsările și peștii care pot servi ca hrană și acelea care sînt prohibite. Este strict interzisă consumarea sîngelui. Diferite interdicții privesc și vegetalele, de pildă hrănirea cu fructele unui arbore în timpul primilor patru ani de la sădirea lui, faptul de a semăna împreună grîul și vița de vie, precum și cel de a amesteca inul cu lîna. Toate aceste interdicții sînt puse sub semnul a ceea ce este pur și ce este impur.

Timpul — sacru sau profan — determină alte interdicții. Astfel, în ziua de Șabat este prohibită folosirea focului, precum și orice activitate creatoare; rabinii enumeră treizeci și nouă de tipuri de activități interzise în această zi. În timpul sărbătorii de Paști, *Pesah*, evreul nu trebuie să consume pîine dospită. Riturile păgîne, precum necromanția sau tatuajul, sînt riguros proscrise.

Tot atît de numeroase sînt obligațiile israelitului, îndeosebi în cursul vieții sale active. În epoca biblică el era fie agricultor, fie crescător de vite. Îi revenea obligația să pună deoparte diferite cantități din recolta sa și un număr de animale din turma sa pentru a da zeciuială levitului, să rezerve pentru cei săraci un colț din ogorul său, să aducă la templu diferite jertfe sau ofrande.

Revenind la schema cercurilor concentrice, în al treilea cerc îi găsim pe preoți. În toate domeniile, ei sînt supuși la și mai multe restricții decît israelitul de rînd. Nu le este permis să se căsătorească cu o femeie divorțată; le este interzisă intrarea într-un cimitir; n-au voie să se găsească într-o încăpere în care se află un cadavru. Le este îngăduit să consume numai alimente de la care s-au efectuat prelevările rituale.

În al patrulea cerc se află, singur, Marele Preot, pontiful suprem. Numai lui îi este îngăduit să pătrundă în Sfînta Sfintelor, o dată pe an, în Ziua Iertării; de asemenea, el este singurul care știe taina adevăratului Nume dumnezeiesc și care îl poate pronunța.

În Ziua Iertării, Marele Preot trebuie să respecte un ceremonial complex de purificări, de libațiuni, de ofrande și de sacrificii; din acest ceremonial face parte și faimosul țap ispășitor, încărcat simbolic cu păcatele întregului Israel. Suprem mijlocitor între Dumnezeu și Israel, Marele Preot este supus unor reguli de puritate și de viață conjugală încă și mai stricte decît cele pe care sînt obligați să le respecte ceilalți preoți. Astfel, el trebuie să se căsătorească în mod obligatoriu cu o fecioară. Nici lui nu-i este permis să se afle în contact cu moartea; ca atare, el nu are voie să asiste nici la funeraliile rudelor sale apropiate.

3. PREOTUL ESTE UN MIJLOCITOR DIVIN? SE POATE AFIRMA CĂ, ÎN CATOLICISM, PREOȚII SÎNT MOȘTENITORII COHANIMILOR ANTICULUI ISRAEL?

Înainte de toate, trebuie înțeles că funcția sacerdotală a fost specifică religiozității lui Israel numai în epoca Bibliei. După ce Templul a fost distrus și exilul evreilor — despre care vom mai vorbi — a luat amploare, această religiozitate a suferit mutații profunde. Astăzi evreii nu mai trăiesc sub conducerea preoților.

Acestea fiind spuse, este incontestabil că preoții au avut pe vremuri un rol dublu: erau păzitorii Legii, cele două table ale acesteia fiind păstrate cu pioșenie în Chivotul Legămîntului, și erau, de asemenea, mijlocitori între Dumnezeu și Israel. Puri printre cei puri, scutiți atît de obligația de a munci pentru a-și asigura satisfacerea trebuințelor, cît și de nevoia de a se expune unei murdăriri fizice sau morale, ei aveau drept principală sarcină aceea de a-i purifica pe credincioși. Îndeplineau pentru aceștia jertfele de ispășire și riturile de purificare ce însoțesc diferitele momente ale existenței. În ceea ce îl privește, Marele Preot era mijlocitorul prin excelență între Dumnezeu și oameni. În ziua de Iom Kipur, Ziua Iertării, în cursul unei grandioase ceremonii, el invoca în trei rînduri pe Dumnezeu, cerîndu-i iertare pentru greșelile făptuite de el, de ceilalți preoți și, în ultimă instanță, de întreg poporul.

Întrucît Israel, în întregul său, era în principiu o națiune sacerdotală, preotul — *primus inter pares* — trebuia să vegheze la respectarea legilor de sfințenie, care decurgeau, pentru toți, din faptul că alcătuiau un popor de sacerdoți. Maxima preotului era: înainte de toate, să fie slujit Dumnezeu. Mai precis: întreaga lume fiind consacrată lui Dumnezeu, orice folosire profană a bunurilor acestei lumi pretindea un rit de desacralizare: ofranda primului născut din turmă sau a începutului recoltei. Din multe puncte de vedere, statutul preoților în catolicism poate fi asemănat cu cel al preoților Israelului Antic. Există totuși o deosebire notabilă: preoții acestuia nu numai că aveau voie să se căsătorească (cu toate restricțiile pe care le-am menționat mai înainte), dar erau chiar obligați s-o facă, pentru a-și putea exercita funcțiile. Într-adevăr, Iudaismul consideră că o viață conjugală și sexuală armonioasă constituie condiția indispensabilă a echilibrului persoanei umane; fără îndeplinirea acestei condiții nu este posibil accesul la puritate și la sfințenie. Lucrurile mergeau atît de departe încît la Templul din Ierusalim se lua o măsură particulară de

precauție. Am menționat că pentru a oficia în timpul ceremoniei Marii Iertări, Marele Preot trebuia neapărat să fie căsătorit; pentru cazul în care soția lui s-ar fi stins din viață tocmai atunci, Marele Preot era obligat să contracteze o a doua căsătorie, castă, înaintea acestei zile!

Diversele funcții pe care le exercita preotul erau strîns legate de ritualul Templului din Ierusalim. În anul 70 al erei creștine, Templul a fost distrus de către romani; atunci Iudaismul ~~rabinilor~~ l-a înlocuit pe cel al preoților. Au supraviețuit numai unele din atribuțiile preoților: ei binecuvîntează încă pe credincioși în sinagogă, dispun de anumite privilegii onorifice și procedează la o ceremonie specială: răscumpărarea simbolică a primilor născuți, ceremonie care trebuie efectuată la treizeci de zile după nașterea de către o femeie a primului ei băiat. Iată cum se explică această ceremonie: teoretic, fiecare prim-născut ar fi trebuit să joace rolul de preot în sînul familiei sale; „răscumpărîndu-l" simbolic de la preot, părinții desacralizează oarecum pe noul-născut, îi permit astfel „să intre în veac" și să fie sustras statutului particular al preoților. Se vede astfel în ce chip continuă să se mențină tradiția sacerdotală, cu toate că a devenit marginală. Încheind considerațiile referitoare la acest punct, să precizăm că adesea preoții poartă numele de Cohen, Cahen, Cohn, Kohn sau alte patronime derivate din numele de Cohen.

4. DACĂ MARELE PREOT A FOST PERSONAJUL CENTRAL AL IUDAISMULUI ANTIC, DE CE NU I S-A ACORDAT ACEST ROL LUI MOISE?

Moise ocupă un rol aparte în Iudaism. Se poate spune că el a fost adevăratul întemeietor al Iudaismului, în dubla funcție, politică și spirituală, pe care a avut-o. În primul rînd el a fost eliberatorul lui Israel, apoi a fost călăuza acestuia, de-a lungul celor patruzeci de ani de peregrinare prin deșertul Sinai. El a fost însă mai cu seamă învățătorul lui

Israel, acela prin intermediul căruia a fost revelată și transmisă poporului evreu Legea. De aceea titlul pe care îl poartă în istoria evreiască este cel de Rabenu: învățătorul nostru. El este evreul prin excelență. Este adevărat că au fost emise uneori tot soiul de ipoteze cu privire la originea lui. De pildă, Freud susținea că el a fost egiptean. Într-adevăr, Biblia povestește că, găsit și adoptat de fiica Faraonului, Moise a fost crescut la curtea regală a Egiptului. A fost deci Moise un prinț egiptean? Iudaismul nu crede că această ipoteză este îndreptățită. Dimpotrivă, consideră că Moise este chiar prototipul refuzului asimilării: omul pe care hazardul istoriei l-a ferit de persecuție și care, aflînd despre originea sa (părinții săi făceau parte din tribul lui Levi), s-a reîntors la poporul său.

În vremea aceea Moise a crescut mare
și a ieșit la frații săi...
Ieșirea II, 11

Devenit după aceea tocmai acela prin care s-a dat Legea, ar fi fost firesc ca el să devină primul Mare Preot al lui Israel. Am văzut că preoții erau înainte de toate păzitorii Legii. În pustie ei aveau în sarcina lor cortul, înăuntrul căruia tronau tablele Legii, păstrate cu sfințenie în Chivotul Legămîntului.

DAR NU MOISE A FOST ACELA CARE A FĂRÎMAT TABLELE?

Într-adevăr, în urma păcatului de idolatrie cu Vițelul de Aur, Moise, considerînd că Israelul nu este demn să primească Legea, a sfărîmat cele două table de piatră pe care era înscris Decalogul. Dar, ca semn al iertării, Dumnezeu i-a poruncit să urce din nou pe muntele Sinai pentru a primi noi table, identice cu cele dinainte. De altfel, după tradiția evreiască, ziua în care Moise a încredințat pentru a doua oară lui Israel tablele, corespunde cu ceea ce va fi mai tîrziu ziua de Iom Kipur, Ziua Iertării! Cu alte cuvinte, trecerea de la primele table la cele următoare apare ca un fel de compromis: absolutul pare inaccesibil, Legămîntul

este sfărîmat, dar Dumnezeu, în marea sa îndurare, ține seama de realitatea omenească și, dîndu-i noile table, înnoadă din nou Legămîntul cu poporul său. Să observăm de altfel că, potrivit tradiției, fărîmele primelor table au fost adunate și erau păstrate, alături de cele noi, în Chivotul Legămîntului, ca pentru a sta mărturie atît despre necredința poporului, cît și despre idealul pe care trebuie să-l păstreze veșnic în memorie.

Revenind la Moise, să menționăm că profunda sa modestie l-a făcut să refuze în cîteva rînduri misiunea pe care i-o încredința Dumnezeu și de care el nu se simțea demn. De pildă, atunci cînd Dumnezeu l-a desemnat pentru prima dată să-i fie purtător de cuvînt, a trebuit să-l înlocuiască prin fratele lui, Aaron. S-a stabilit o împărțire a sarcinilor: Aaron va vorbi Faraonului, iar Moise va împlini semnele și minunile Istoriei celor Zece Urgii. Tot astfel, cu toate că Moise a fost mereu cel care a intervenit pe lîngă Dumnezeu de fiecare dată cînd poporul său a căzut în păcat, lui Aaron i-a revenit demnitatea de Mare Preot. Rabinii s-au gîndit la tot soiul de explicații pentru această preferință. Neîndoielnic, cea mai îndreptățită pare opinia care vede în Moise un om prea îndrăgostit de absolut pentru a-i putea înțelege pe oameni; este o idee pe care ulterior mistica evreiască o va dezvolta pe larg.

5. DESPRE MOISE SE VORBEȘTE CA DE UN PROFET. PRIN CE SE DEOSEBEȘTE PROFETUL DE PREOT?

Am menționat că în formarea religiei lui Israel au fost patru etape. Pentru a înțelege profetismul trebuie să abordăm acum *a patra* etapă a acestei evoluții, care coincide cu intrarea și apoi stabilirea poporului lui Israel în Țara Făgăduinței.

Primele trei etape — timpul Patriarhilor, robia egipteană și Exodul, mersul prin deșert și primirea Torei — au avut loc într-o perioadă de circa patru sute de ani, pe care o descriu

primele cinci cărți ale Bibliei ebraice. A patra etapă constituie acțiunea restului Bibliei — nouăsprezece cărți — și se întinde pe o perioadă de circa o mie de ani. Această perioadă începe cu cucerirea Canaanului — în secolul al XIII-lea înaintea erei creștine — și se termină cu încheierea canonului biblic, cam prin secolul al III-lea înaintea erei creștine.

Este vorba așadar de o istorie de lungă durată, greu de rezumat, ea fiind extrem de rodnică în evenimente și în idei. În decursul ei apare o patrie, o națiune, precum și un anumit naționalism; se dezvoltă de asemenea idei religioase care vor transforma radical religia originară a Patriarhilor și a ebreilor. Acest mileniu este caracterizat prin două fenomene, paralele și totodată antagoniste: apariția regalității și ivirea profetismului.

Primul dintre aceste fenomene este urmarea cuceririi țării Canaan. Popor nomad, Israel va prinde rădăcini pe acest pământ care fusese făgăduit strămbunilor săi. Dar țara nu era pustie. Locuiau aici numeroase populații păgîne, împotriva cărora Israel a trebuit să lupte, pe care a trebuit să le învingă și să le supună. De altfel, cucerirea țării a avut loc treptat și chiar cu o alternanță de succese și nereușite. Unele regiuni au rămas multă vreme în stăpînirea băștinașilor; cîteodată ei aveau o putere militară mai mare decît noii veniți. Înfruntarea dintre ebrei și unii dintre vecinii lor, bunăoară cu filistenii — și ei nou-veniți — a constituit un adevărat război de o sută de ani. Nici Ierusalimul n-a căzut în mîinile ebreilor decît la circa două sute de ani după ce a început cucerirea țării. Împlinirea făgăduinței întîrzia. Aceasta pentru că Israel suferea de o boală endemică: el încă nu constituia cu adevărat un popor, ci era un ansamblu de triburi între care fusese împărțit teritoriul Canaanului și care nu erau legate prin nici o structură politică comună. Greutățile cuceririi, rezistența și încercările băștinașilor de a-și lua revanșa au avut ca urmare faptul că aceste triburi au simțit cu timpul nevoia consti-

tuirii unei puteri centrale. Cum diferiții șefi care ajunseseră în fruntea triburilor — judecătorii — nu izbutiseră niciodată să se elibereze definitiv de tutela păgînilor, ebreii — care se numeau acum copiii lui Israel sau, mai pe scurt, Israel — sfîrșiră prin a cere ultimului judecător, profetul Samuel, să le numească un rege.

Toți bătrînii lui Israel s-au strîns
și au venit la Samuel la Rama.
Ei au zis: „Iată că tu ești bătrîn
și copiii tăi nu calcă pe urmele tale;
acum pune un rege peste noi să ne judece,
cum au toate popoarele.

I. Samuel VIII, 4

Astfel a luat naștere regatul lui Israel, cam prin anul 1000 înaintea erei creștine. Cu primii trei regi — Saul, ginerele său David și fiul acestuia, Solomon — peisajul politic al Israelului a suferit o serie de schimbări radicale. O schiță de administrație centrală a fost înfăptuită de către David. Acest rege, personaj charismatic prin excelență, a pus capăt definitiv amenințării filistenilor și a unificat Israelul. Ultima etapă a luării în stăpînire de către Israel a teritoriului său a reprezentat-o cucerirea de către David a orașului Ierusalim din centrul țării, oraș din care a făcut capitala sa. Cu Solomon, puterea regală s-a întărit și mai mult. Sub domnia lui Israel a devenit cu adevărat o mare putere, a dezvoltat un impresionant comerț maritim internațional, a exploatat resursele miniere ale deșertului și a întreținut o vastă rețea de alianțe politice și comerciale. În sfîrșit, Solomon a construit Templul din Ierusalim care a dat o strălucire deosebită religiei din Israel. Dar acest rege bogat, iubit și înțelept a fost, totuși, un potentat. La moartea sa, a izbucnit o schismă. Între anii 930 și 722 înaintea erei creștine, au existat două regate ale lui Israel: zece triburi s-au strîns în cadrul regatului pe care l-a întemeiat Ieroboam, rivalul fiului lui Solomon; numai două triburi au rămas credincioase dinastiei davidice, constituind celălalt regat israelit, numit Iuda.

Primul regat a cunoscut un lung șir de revoluții de palat și de războaie, care au dus în cele din urmă la distrugerea sa totală în anul 722 înaintea erei creștine. Samaria — actualul Nablus —, capitala regatului Israel, a fost cucerită de regele asirian Sargon, iar populația regatului a fost deportată și a dispărut de pe scena istoriei. Monoteismul biblic și religia lui Israel au fost păstrate de celălalt regat — Iuda — care și el a fost distrus, împreună cu Templul de astă dată, de către babilonieni, în anul 586 înaintea erei creștine. Această înfrîngere a însemnat, pentru multe veacuri, sfîrșitul independenței politice a evreilor.

Am expus schematic momentele principale ale istoriei regale pentru că ea a constituit cadrul politic și socio-economic în care au trăit și au acționat profeții lui Israel.

Moise pusese temeliile Iudaismului. În cursul unei istorii de circa două veacuri, profeții au dezvoltat învățătura acestui „părinte al profeților" și au adus o primă și hotărîtoare contribuție la edificarea Iudaismului.

Profetismul este un fenomen complex. De fapt există mai multe tipuri de profeți și funcțiile lor au evoluat, ca și numele pe care le-au purtat pe rînd: *meșuga* (nebun); *hoze* (vizionar) și, în sfîrșit, *navi*: prezicătorul, omul care vorbește. Am greși văzînd esențialmente în el ceea ce se înțelege de obicei prin termenul de proroc, adică un om care prezice viitorul. Desigur, au existat unii profeți oficiali, profeți de curte — asemenea astrologilor sau a ghicitorilor de la viitoarele curți europene — avînd sarcina de auguri pe lîngă regii lui Israel. Dar profeții au fost mai degrabă *predicatori* decît *prezicători*, chiar dacă li se întîmpla, în situații de criză, să dezvăluie amenințările care primejduiau viitorul poporului lor.

Funcția profeților era în principal aceea de a îndrepta. Ei constituiau un fel de instanță, de „comitet de salvare", menit să cîrmească pe drumul cel drept istoria și instituțiile atunci cînd începeau să se abată de la acest drum sau să se perverteasca. Cu o expresie adeseori folosită în zilele

noastre, s-ar putea spune că ei erau o celulă de criză, ce avea ca obiective de predilecție, pe de o parte, puterile constituite, pe de altă parte, prejudecățile populare.

Puterile constituite au fost regii și preoții. Începînd cu domnia lui Solomon și cu întemeierea Templului din Ierusalim, ei au reprezentat cele două structuri de bază ale autorității.

Regalitatea s-a comportat ca un „monstru rece", întocmai după cum vor fi calificate monarhiile, mai tîrziu, de către Hegel. Istoria regilor lui Israel, așa cum o povestește cu multe amănunte Biblia, n-a fost decît un lung șir de acte autoritare, tiranice și violente. Cei mai mulți regi s-au arătat lipsiți de credință față de Lege și față de cerința ei fundamentală: respectarea monoteismului.

> *Ascultă Israele, Dumnezeul nostru cel veșnic,*
> *Dumnezeu este unul.*

Această exclamație a lui Moise, devenită de atunci crezul Iudaismului și punctul central al liturghiei sale, n-a fost decît unul din nenumăratele moduri prin care Legea a atras atenția poporului Israel asupra devierii fundamentale care îl amenință: reîntoarcerea la idolatrie și la păgînism.

Idolatrie înseamnă adoptarea zeilor din Canaan — în primul rînd cultul lui Baal — și reducerea Dumnezeului lui Israel la rolul uneia dintre divinitățile panteonului canaanit. Profetul Ilie a fost unul dintre biciuitorii cei mai vehemenți a ceea ce se va denumi mai tîrziu sincretismul, cerînd poporului lui Israel să aleagă între Dumnezeu și Baal. Întoarcerea spre idolatrie nu era întîmplătoare: ea a fost favorizată de împărțirea în cele două regate. Pentru regatul Israel (regatul din nord) și pentru capitala sa Samaria, a stabili alte structuri religioase decît cele ale Templului din Ierusalim era un mod de a se sustrage de sub influența regatului rival și de a sublinia deosebirea față de acesta. Regele Ieroboam a mers chiar pînă într-acolo încît a pretins să se făurească un Vițel de Aur; tot soiul de idoli au fost întronați în ambele regate. Sincretismul a fost favorizat de

asemenea de situația mereu schimbătoare din politica internațională: diferitele alianțe contractate cu vecinii lui Israel — Egiptul, Asiria sau Arameenii — erau însoțite inevitabil de o creștere a influenței culturilor străine, în cadrul cărora factorul religios era totdeauna precumpănitor.

Cît despre păgînism, el se manifesta prin practica cultelor orgiace, venerarea nenumăratelor zeități locale, recurgerea la vrăjitorie, la magie, la necromanție — toate practici condamnate formal de Legea lui Moise.

În fața acestei reveniri la practici respinse de Lege, profeții lui Israel au fost deci apărătorii înflăcărați ai unui monoteism pur și neștirbit. Ei combăteau atît sincretismul, influențele străine, cît și abaterile de la morală, care alterau identitatea poporului lui Dumnezeu.

Profeții erau veșnic contestatari. Ei s-au întrecut în a denunța arbitrarul regal și moliciunea poporului. Dar tot atît de des ei și-au îndreptat critica împotriva celuilalt ordin constituit, cel al preoților, împotriva nașterii unui clericalism care își uita îndatoririle și era preocupat doar de privilegiile sale.

6. DACĂ PROFEȚII NU SÎNT PREOȚI, POT FI SOCOTIȚI NIȘTE ÎNȚELEPȚI?

De fapt, Iudaismul antic a cunoscut trei forme de autoritate spirituală, definite cel mai bine de profetul Ieremia (secolele VII–VI):

> *Căci doar nu va pieri Tora din lipsă de preoți,*
> *nici sfatul din lipsă de înțelepți,*
> *nici cuvîntul din lipsă de profeți.*
>
> Ieremia XVIII, 18

Aceste trei forme — Legea, Înțelepciunea și Cuvîntul — constituie diferitele funcții intelectuale și spirituale care coexistă în societatea israelită.

Preotul este omul Torei, Paznic al Legii și al Templului, el are sarcina să interpreteze și să aplice Legea lui Moise.

El are dreptul să hotărască ce este pur și ce nu, ce e sfînt și ce e profan, ce este permis și ce este interzis, adică să decidă în privința celor trei categorii dialectice ale religiei lui Israel. Preotul este reprezentantul oficial al lui Dumnezeu, el întruchipează legitimitatea religioasă tradițională.

Cîteodată se face auzită și a doua voce: aceea a înțeleptului. Acesta reprezintă o tradiție extrem de veche — Înțelepciunea — care de altfel nu e specific israelită, ci aparține culturii generale comune popoarelor din Orientul Mijlociu. Este vorba de un ansamblu de gînduri, maxime morale, sfaturi de comportare care alcătuiesc o vastă literatură pe care am putea-o califica, cu o expresie curentă în zilele noastre, drept literatură umanistă, dacă n-ar fi impregnată și cu precepte religioase. Este denumită de obicei literatură sapiențială. Principalele sale izvoare par a fi egiptene, iar în Biblie manifestările ei cele mai frumoase sînt cartea Proverbelor și cartea lui Iov.

În ceea ce-l privește pe profet, el nu constituie o instituție, dimpotrivă, el este cel care critică instituția. Am spus că este o celulă de criză deoarece interpretarea oficială a cuvîntului divin, sarcină încredințată preotului, este probabil suficientă doar atunci cînd întrebările poporului cer răspunsuri în condiții obișnuite. Această interpretare se dovedește însă cîteodată stereotipă, sclerozată, chiar îndepărtată de spiritul Legii, datorită lipsurilor inerente oricărei caste preoțești; pe de altă parte, ea nu este în stare să facă față unor situații excepționale. Prin urmare, profetul este omul trimis și inspirat de Dumnezeu, fie pentru a corecta abaterile instituției, fie pentru a limpezi situațiile de criză. Astfel, profetul poate fi uneori un complement al preotului, cel care aduce cuvîntul nou ce luminează vechiul cuvînt din Sinai. Dar el este adesea antagonistul preotului, acela care biciuiește o religiozitate prea puternic legată de cultul sacrificial.

Profeții lui Israel au jucat un rol fundamental în restabilirea echilibrului între etică și rit, preoții avînd tendința să privilegieze ritul, în vreme ce profeții aveau ca vocație să reamintească caracterul fundamental al exigenței morale.

Căci dragoste voiesc, nu jertfe.
Osea VI, 6

Ascultarea e mai de preț decît jertfele.
I Samuel XV, 22

Oare acesta este postul plăcut Mie,
Să-și chinuiască omul sufletul o zi?
Să-și aplece capul ca o trestie
și să se culce pe sac și cenușă?
Aceasta numești tu post și zi plăcută Domnului?
Iată postul plăcut Mie:
sfărîmă lanțurile nedreptății,
desnoadă legăturile robiei,
dă drumul celor asupriți
și rupe orice fel de jug,
împarte pîinea ta cu cel flămînd
și adu în casa ta pe nenorociții fără adăpost...
Isaia LVIII, 7

Esențialul mesajului profeților lui Israel ne-a fost păstrat într-o serie de cărți profetice care alcătuiesc o a doua treime a Bibliei ebraice: cărțile lui Isaia, lui Ieremia, lui Ezechiel și ale celor doisprezece profeți, dintre care cei mai remarcabili sînt Amos, Osea, Iona și Zaharia. Acest mesaj se înscrie într-o dialectică permanentă, caracteristică funcției profetice: rigoarea și dragostea, condamnarea și mîngîierea, denunțarea și anunțarea, diagnosticul stării prezente și previziunea în ce privește viitorul.

Am mai evocat pe larg prima dintre aceste două dimensiuni: denunțarea arbitrarului regal, a ritualismului înțeles ca scop în sine, a exploatării omului de către om. Este vorba aici de idei-forță, care constituie neîndoielnic unul din aporturile cele mai universale ale Iudaismului la istoria civilizației. N-ar fi greu — dacă n-ar fi prea lung — să demonstrăm în ce măsură aceste idei-forță au influențat ideologiile și mișcările cele mai diferite din cursul istoriei occidentale, fie că este vorba de creștinism, de revoluția engleză sau de cea franceză, de socialism sau de sionism.

Cea de-a doua dimensiune privește în special viitorul lui Israel. Este vorba de felul cum au înțeles profeții istoria, mai precis — despre ceea ce s-ar putea denumi profetismul de întoarcere.

Principiul de bază al religiei lui Israel a fost — și este și astăzi — Legămîntul încheiat între Dumnezeu și Abraham, Patriarhul reprezentînd aici pe toți urmașii săi. Acest principiu este atît de esențial încît el se manifestă în trupul oricărui copil de sex bărbătesc, încă de la nașterea lui. Într-adevăr, circumcizia practicată a opta zi după naștere e numită în ebraică semnul Legămîntului; în clipa cînd este practicată, tatăl trebuie să recite o binecuvîntare în care îl slăvește pe Dumnezeu

> *pentru că ne-a poruncit să introducem acest copil în Legămîntul părintelui nostru Abraham.*

Care sînt condițiile și limitele acestui Legămînt? Poate fi el rupt? Se poate spune că această chestiune a devenit din ce în ce mai actuală și mai obsedantă pentru profeți, pe măsură ce se desfășura istoria; în treacăt fie zis, această problemă a stat și în miezul contenciosului iudeo-creștin. Funcția esențială a profeților a devenit aceea de a găsi înțelesul istoriei contemporane — istorie plină de tumult și violență — și de a încerca să depășească ceea ce este întîmplător într-însa și să schițeze o filozofie a istoriei care să le permită să continue a da un sens existenței poporului lui Dumnezeu.

Datele problemei se rezumau la cîteva puncte foarte simple:

1. Atît într-unul, cît și în celălalt regat, israeliții se abăteau mereu de la Lege. *Oare mai erau ei demni să se considere popor ales?*

2. Dumnezeu revărsa pedepse asupra poporului său. Se succedau catastrofele istorice: înfrîngeri în lupte, distrugerea regatului Israel, deportarea celor zece triburi, amenințările ce planau asupra regatului Iuda. Unii profeți anunțau aceste catastrofe diferite; mai tîrziu, alții le-au și

trăit, le-au înregistrat și le-au comentat. *Oare Dumnezeu nu mai îndrăgea poporul său?*

3. Distrugerea regatului Israel în anul 722, reducînd prezența Israelului în Pămîntul făgăduit doar la micul regat Iuda — un teritoriu restrîns în jurul Ierusalimului — a făcut ca aceste întrebări să capete un caracter și mai dramatic. Pe măsură ce menghina invadatorilor, întîi asirieni, apoi babilonieni, se strîngea în jurul Ierusalimului, se punea chiar problema dacă poporul va supraviețui, dacă Legămîntul se mai menținea. Măcar dacă Templul ar rămîne în picioare! Oricît atrăgea atenția iudeilor profetul Ieremia, ei nu-și puteau imagina distrugerea Templului. N-ar fi fost ea dovada de netăgăduit a sfîrșitului Legămîntului? Idee pe care Israel n-o putea accepta.

În acest context, profeții lui Israel, după ce predicaseră în van pocăința și după ce încercaseră zadarnic să stăvilească degradarea situației, au izbutit să făurească o ideologie a speranței, căreia iudaismul îi datorează supraviețuirea sa. Nucleul forte al acestei concepții care trebuia să reînnoiască încrederea poporului în viitorul său a constat în esență din afirmarea că Legămîntul este ireversibil.

În ciuda aparențelor, distrugerea statului nu semnifică anularea Legămîntului. Israel n-a fost respins de Dumnezeul său. Firește, are loc o despărțire, dar nu un divorț, nu o despărțire definitivă.

> *Așa vorbește Domnul:*
> *„Unde este actul de divorț*
> *prin care am izgonit pe mama voastră?"*
>
> Isaia I, 1

Încă din secolul al VIII-lea profetul Osea a propus o parabolă îndrăzneață pentru a explica manifestările în aparență greu de înțeles ale Legămîntului. Dumnezeu și Israel constituie un cuplu, o pereche trainică; simbolismul conjugal va cunoaște de altfel o preferință deosebită în limbajul profeților. Israel se poartă ca o femeie necredincioasă; pentru a pune în plină lumină reaua comportare a poporului

său, profetul va merge chiar pînă acolo încît va lua în căsătorie în mod deliberat o prostituată! Deci soțul divin își alungă soția din cuibul conjugal: este exilul, timpul de despărțire necesar pentru purificarea soției. Profetul va da celor trei copii ai săi nume simbolice pentru despărțire și respingere: primul său fiu se va numi *Împrăștiat de Dumnezeu* iar celelalte două vlăstare: *Cea lipsită de îndurare* și *Nu e poporul meu*! Dar profetul mai anunță totodată că exilului îi va urma o revenire a harului, că va avea loc o nouă logodnă:

> *Te voi logodi cu Mine pentru totdeauna;*
> *Te voi logodi cu Mine prin neprihănire, judecată,*
> *mare bunătate și îndurare;*
> *te voi logodi cu Mine prin credință*
> *și-l vei cunoaște pe Cel Veșnic.*
>
> Osea II, 21–22

În felul acesta a fost întemeiată *teologia întoarcerii*, care se regăsește constant în existența evreiască în tot decursul exilului. În ea își află obîrșia sionismul modern — de altfel tot profeții au inventat termenul de Sion pentru a desemna Ierusalismul — și tot ea constituie una din bazele declarației de indepedență a statului Israel, în 1948, precum și a faimoasei „Legi a întoarcerii" care suscită încă și astăzi atîtea discuții. Profeții au știut astfel să găsească un răspuns liniștitor la anxietățile legitime ale poporului lor. Într-adevăr, potrivit mentalității antice, înfrîngerea unui neam însemna și înfrîngerea dumnezeului acestuia. În sufletele israeliților s-ar fi putut deci strecura îndoiala, mai ales după ce în anul 586 înaintea erei creștine regele Nabucodonosor al II-lea a cucerit Ierusalimul și a dat foc Templului. Dumnezeul lui Israel, Atotputernicul, putea îngădui să-i fie distrusă casa? Da, au răspuns profeții, dar asta nu înseamnă că El încetează să fie Stăpînul istoriei! Prin teologia întoarcerii — în care revenea ca un leit-motiv făgăduiala reîntoarcerii la Sion a copiilor exilați, făgăduiala prefacerii deșertului într-o livadă, a înfloririi din nou a țării părăsite, a rodniciei regăsite de către soția alungată — profeții lui Israel au dat

evreilor cel mai prețios sprijin cu putință: speranța, ba chiar certitudinea că exilul nu va ține veșnic. Nu s-ar putea înțelege însăși esența Iudaismului, dezvoltarea lui, nici uimitoarea lui supraviețuire în ciuda vicisitudinilor istoriei, dacă am face abstracție de această certitudine însuflețitoare.

Pentru a completa această foarte schematică descriere a învățăturii profeților, se cuvine să precizăm că mesajul lor, deși privește, cum e și firesc, soarta poporului lor, nu se mărginește totuși numai la Israel. Se vorbește adesea — și pe bună dreptate — despre universalismul profeților. Am menționat deja pînă aici unele trăsături remarcabile ale acestui universalism: accentul pus pe religia inimii, credința într-un Dumnezeu Unic, însemnătatea moralei sociale și a dreptății. Dar, în realitate, profeții au schițat o întreagă viziune asupra istoriei universale. Lumea este privită ca o vastă scenă deasupra căreia tronează majestuos Creatorul lumii.

Așa spune Cel Veșnic:
cerul este somnul Meu de domnie
iar pămîntul este așternutul gloriei mele.

Isaia LXVI, 11

Dumnezeu nu este numai Creatorul; el este și stăpînul istoriei. Numai el cunoaște scopurile acesteia. Națiunile sînt ca niște păpuși, ale căror sfori le mînuiește El, făcîndu-le să joace pe unele împotriva celorlalte, slujindu-se de unele pentru a pedepsi pe altele și desfăcînd după voia Sa împărățiile și regatele. Așa încît cei care îl ponegresc și caută să-l distrugă pe Israel nu sînt altceva decît brațul secular al lui Dumnezeu; iar dacă abuzează de puterea lor, vor bea la rîndul lor „cupa beției" pe care Dumnezeu le-a întins-o și vor sfîrși prin a se prăbuși. Pentru că toate națiunile sînt supuse unei morale universale care are drept numitor comun non-violența. În felul acesta, profeții sînt adevărații întemeietori ai moralei internaționale și ei nu se feresc să-i dojenească pe vecinii lui Israel și să denunțe crimele lor de război chiar și atunci cînd acestea nu-l privesc pe Israel. Orientată astfel, istoria are un sens și un scop care poartă denumirea de *timpurile mesianice*.

Doctrina mesianică a Iudaismului, care a jucat un rol covîrșitor în istoria civilizației noastre și căreia creștinismul îi datorează existența, a fost dezvoltată mai tîrziu și pe larg de către rabini; vom reveni asupra acestui fapt. Pentru moment însă, să ne mărginim să evocăm ideea pe care și-o făceau profeții despre această doctrină: un timp în care, înainte de toate, întreaga omenire va accepta Cuvîntul, va veni să-l caute la Ierusalim și va înlătura războiul.

La capătul vremurilor
muntele Casei celui Veșnic
va fi întemeiat ca cel mai înalt munte,
se va înălța deasupra dealurilor
și toate neamurile se vor îngrămădi spre el.
Numeroase popoare vor veni spre el, zicînd:
„Veniți să ne suim la muntele Domnului,
la casa Dumnezeului lui Iacob,
ca să ne învețe căile lui
și să umblăm pe cărările Lui.
Căci din Sion va ieși Tora
Și din Ierusalim cuvîntul Celui Veșnic.
El va fi judecătorul oamenilor,
stăpînul a numeroase popoare
care din săbiile lor își vor făuri fiare de plug
și din sulițele lor cosoare.
Nici un popor nu va mai scoate sabia
împotriva altuia
și nu vor mai învăța războiul.“

Isaia II, 1-4

În limba franceză utopie are în general un sens peiorativ. Din punct de vedere etimologic însă el desemnează pur și simplu o idee care nu și-a găsit încă locul de aplicare. Idealul mesianic, pe care același profet Isaia îl descrie în altă parte ca vremea în care „lupul va paște alături de miel“, este în acest sens o utopie, un ideal care a dinamizat Iudaismul de-a lungul întregii sale istorii și care s-a înscris cu tărie în conștiința occidentală din clipa în care a fost semănat cuvîntul biblic prin intermediul creștinismului.

7. CUM S-A CONSTITUIT BIBLIA EBRAICĂ? DIN CE ESTE EA ALCĂTUITĂ?

Biblia ebraică este un vast monument literar, alcătuit din 24 de cărți, repartizate în trei mari subdiviziuni: *Tora* (cinci cărți); *Profeții* (opt cărți) și cărțile *Hagiografe* (unsprezece cărți).

1) *TORA*, numită și *Pentateucul* (în grecește, cinci cărți), este constituită din cele cinci cărți zise ale lui Moise:

— *Geneza (Facerea)* este istoria lumii de la crearea ei pînă la moartea lui Iosif.

— *Exodul (Ieșirea)* este istorisirea robiei ebreilor în Egipt, a Exodului lor, a revelării Decalogului și a primelor legi date în deșert.

— *Leviticul* este un cod în care figurează în principal legi de puritate alimentară și familială, statutul preoților și legislația pămîntului lui Israel.

— *Numeri* relatează diferitele aventuri pe care le-a trăit Israel în cursul peregrinărilor sale prin deșertul Sinai.

— *Deuteronomul (A doua lege)* este testamentul lui Moise. Constă dintr-un lung discurs în care profetul evocă înainte de toate marile trăsături ale istoriei poporului său, repetă Legea, o completează și în cele din urmă adresează poporului lui Israel diferite dojeni și profeții. Cartea se termină prin moartea lui Moise.

2) *PROFEȚII* cuprind două serii de cărți. În primul rînd, patru cărți pur istorice.

— Cartea lui *Iosua* este istorisirea cuceririi țării Canaan.

— Cartea *Judecătorilor*, care vorbește despre diferitele înfruntări dintre cele 12 triburi și vecinii lor și în care s-au ilustrat diverși eroi, cum au fost: Iefta, Samson.

— Cartea lui *Samuel* (subdivizată în două părți: Samuel I și Samuel II). Este istoria lui Samuel, apoi a apariției regalității și lunga saga a primilor doi regi ai lui Israel: Saul și David.

— Cartea *Regilor* (subdivizată și ea în I Regi și II Regi). Relatează istoria lui Israel începînd de la domnia lui Solomon (sfîrșitul secolului al X-lea înaintea erei creștine) pînă la distrugerea regatului Iuda în anul 586.

A doua serie, mai specific profetică, cuprinde și ea patru cărți:

— Cartea lui *Isaia* (secolul al VIII-lea);

— Cartea lui *Ieremia* (secolele VII și VI);

— Cartea lui *Ezechiel* (secolul al VI-lea);

— Cărțile celor *Doisprezece*: este textul oracolelor celor doisprezece profeți care au trăit între secolele VIII și VI: Osea, Ioel, Amos, Obadia, Iona, Mica, Nahum, Habacuc, Țefania, Hagai, Zaharia și Malahi.

3) *HAGIOGRAFELE* (termen grecesc care semnifică Scrierile Sfinte) sînt un ansamblu compozit în care se găsesc unsprezece cărți de inspirație diversă. Ele cuprind:

— literatura înțelepciunii; Proverbele și cartea lui Iov;

— cele cinci *suluri*, scurte opuscule istorice, poetice sau filozofice: Cîntarea Cîntărilor, Ruth, Plîngerile lui Ieremia, Eclesiastul și Estera;

— cărți istorice (Cronicile, Ezra, Nehemia) și profetice: Daniel;

— cartea Psalmilor.

Aceste 24 de cărți alcătuiesc ceea ce poartă numele de canonul biblic: cărțile recunoscute oficial de Iudaism ca inspirate și sfinte. Mai există un șir de cărți para-biblice, publicate uneori în traducerile Bibliei și care poartă numele de *apocrife* sau de *pseudo-epigrafe*. Ele n-au fost acceptate de către rabini, care nu le-au considerat ca inspirate. Cele mai remarcabile sînt cărțile Macabeilor, cartea lui Iudit și cea a lui Tobie. Spre deosebire de rabini, catolicismul și protestantismul acceptă aceste cărți în canonul biblic, în chipuri diferite.

Problema constituirii canonului biblic este extrem de complexă. Un fapt pare sigur, de necontestat: aceste

douăzeci și patru de cărți au fost redactate între secolele al XIII-lea și al III-lea înaintea erei creștine. Cît privește modalitățile acestei alcătuiri, datarea sa internă și autorii diferitelor cărți (cine a scris cutare carte și cînd a scris-o), au fost emise nenumărate ipoteze care fac și astăzi obiect de dezbatere pentru erudiți. Schematic, putem distinge două mari școli, una științifică, cealaltă — fideistă.

Prima dintre aceste școli constituie ceea ce se numește de obicei Școala criticii biblice, ale cărei prime cercetări datează din epoca Renașterii și au cunoscut o dezvoltare deosebit de mare în cursul secolului al XIX-lea, mai ales în Germania. Critica Bibliei are ca principiu tratarea Bibliei ca un simplu document literar și, în consecință, ea îi aplică metodele de investigație ale criticii literare. Ca atare, ea se ocupă înainte de toate de critica internă a textelor și, pentru a data fiecare dintre cărțile Bibliei, ține cont de diversitatea stilurilor, a vocabularului și a ideilor. De asemenea, știința biblică se sprijină pe critica externă și diferitele informații de ordin literar, istoric și arheologic pe care ni le-a furnizat istoria religiilor și a anticului Orient Apropiat, un domeniu în care descoperirile s-au înmulțit cam de un secol încoace. În acest fel literatura comparată a făcut posibil să se arunce o lumină nouă asupra multor povestiri biblice. Ne vom mărgini la două exemple semnificative. Povestea Potopului și a Arcei lui Noe, așa cum o găsim în cartea Facerii, prezintă numeroase asemănări cu epopeea sumeriană a lui Ghilgameș. Cît despre relațiile complexe ale lui Abraham cu soția sa Sara și cu concubina sa Agar, ele reproduc foarte fidel cutumele și legile mesopotamiene, așa cum le relatează codul lui Hammurabi.

Nu-i ușor să vorbești despre o singură critică biblică; în realitate ea constituie o vastă rețea de constatări și de afirmații adesea divergente. Unele dintre aceste teorii se bucură totuși de un consens larg în lumea științifică. În această privință, locul cel mai de seamă îl ocupă afirmațiile referitoare la Pentateuc și interpretarea diferitelor nume

divine care se întîlnesc în Biblie. Într-adevăr, trebuie știut că Dumnezeu este prezentat în Pentateuc sub tot felul de nume. Tradiția evreiască însăși a enumerat și ea zece nume. Două sînt numele care apar cel mai des și anume *tetragrama* — numele din patru litere I.H.V.H. — și numele *Elohim*. Numele I.H.V.H este derivat din verbul a fi. Textul original al Bibliei nefiind constituit decît din consoane, au fost propuse diferite lecțiuni, cele mai curente fiind cele de *IAHVE* sau de *IEHOVA*. Dar acestea nu sînt decît presupuneri. Acest nume este tradus de asemenea prin „Cel Veșnic". Cît despre numele *Elohim*, el desemnează în Biblie orice divinitate; se traduce adesea prin „Dumnezeu". Printre celelalte nume mai trebuie să citățm pe cele de *El* — Cel Puternic —, de *Adonai* — Domnul — sau de *Șadai*.

Constatînd această diversitate de nume, critica biblică afirmă că ea oglindește o diversitate de izvoare. Cu alte cuvinte, Pentateucul — Tora — nu este opera unui singur autor, cum susțin rabinii, ci constituie în realitate compilarea textelor scrise în diferite epoci de către autori sau de către școli cu inspirații foarte diferite. Astfel, critica germană a identificat patru izvoare diferite: Iahvistul, Elohistul, Sacerdotalul și Deuteronomistul, atribuind fiecare text al Torei unuia dintre aceste izvoare. Ea a mers atît de departe încît a publicat o ediție a Bibliei în cvadricromie, fiecare izvor fiind reprezentat printr-o culoare diferită. Această teorie folosește ca argument mai ales faptul că primele capitole ale Facerii nu se prezintă ca o povestire omogenă, ci ca o dublă versiune a creării lumii și omului. În prima versiune apare Elohim, în a doua, apare I.H.V.H. După această teorie, textul Torei s-a constituit prin adăugiri succesive și n-a cunoscut forma sa definitivă înainte de secolul al VII-lea dinaintea erei creștine. Teorii asemănătoare se referă și la celelalte cărți ale Bibliei. De pildă, cartea lui Isaia este atribuită unui număr de doi sau chiar trei autori (Isaia I, II și III); o parte din cartea Psalmilor, care, pentru tradiția evreiască, are ca autor principal pe

regele David, este considerat a fi fost redactată mult mai tîrziu, după exilul din regatul Iuda, adică la cinci veacuri după moartea presupusului ei autor ș.a.m.d.

Cu totul altul este punctul de vedere al Iudaismului rabinic, așa cum se exprimă el în cartea pe care o consideră ca o autoritate și despre care vom mai vorbi curînd și pe larg: Talmudul. După rabinii Talmudului, Tora trebuie deosebită de celelalte două părți ale Bibliei. Tora, carte sfîntă între toate, este considerată ca fiind inspirată de Dumnezeu în întregul ei, precum și în fiecare literă a ei. Ea a fost dictată lui Moise nu numai în ce privește textul, dar chiar și în privința felului cum este scrisă. În felul acesta fiecare dintre literele Torei poartă încărcătura unor multiple sensuri. Tora este citită în sinagogă în fiecare săptămînă de pe un sul din pergament, scris cu mîna după ritual de către un anumit scrib: *soferul*. Dacă o singură literă lipsește din text sau dacă ea este prost scrisă, întreg sulul nu mai este considerat potrivit pentru lectură. Toate acestea ne arată în ce măsură Iudaismul rabinic susține originea divină *directă* a celor cinci cărți ale lui Moise. Toată interpretarea ulterioară a Legii are la bază acest postulat, fie că decurge din însăși textura Torei, fie că se întemeiază pe cel mai mărunt dintre substantivele, adjectivele sau prepozițiile ei ori pe lipsa cutărei sau cutărei litere. Este evident că, astfel privite lucrurile, orice referire la critica biblică nu poate fi considerată decît ca o erezie majoră.

În schimb, rabinii sînt mai puțin atașați de ideea că și celelalte scrieri sfinte, Profeții și cărțile Hagiografe, ar fi izvorît dintr-o inspirație literală. În aceste scrieri nu forma lor de expresie este inspirată, ci conținutul lor. E adevărat că numeroase oracole profetice încep cu expresia „*așa vorbește Dumnezeu*", sau se termină prin formula „*Oracolul Celui Veșnic*". Dar aici mesajul este mai important decît limbajul. Rabinii Talmudului s-au ocupat și de problema autorilor textelor biblice pe care i-au identificat în mod expres, atribuind de pildă lui Iosua însuși cartea lui Iosua, lui David cartea Psalmilor, lui Solomon trilogia Eclesi-

astul, Cîntarea Cîntărilor și Proverbele — atribuire pe care o contestă critica biblică.

Asta nu înseamnă deloc că rabinii din Antichitate n-au avut spirit critic. Izvoarele vechi arată că procesul de canonizare a Bibliei — proclamarea oficială a ceea ce este sfînt din literatura ebraică veche, precum și a ceea ce nu este sfînt în ea — n-a avut loc fără discuții. Cărți precum Eclesiastul sau Cîntarea Cîntărilor au fost cît pe ce să fie cenzurate. Rabinii s-au întrebat chiar cu privire la ultimele versete ale Torei, acelea care relatează despre moartea lui Moise. Cum se putea susține că Moise a scris el însuși istorisirea propriei sale morți? S-au exprimat diferite opinii, între care rabinii s-au ferit să aleagă. După unii, Moise a fost acela care a scris efectiv acest text dictat de Dumnezeu, și l-a scris plîngînd! După alții, discipolul său Iosua a fost cel care a redactat încheierea Torei. Cu toate acestea, pînă în secolul XX rabinii n-au acordat importanță modalității în care a fost redactată Tora, rămînînd totuși atenți la contradicțiile sau variantele ce se întîlnesc cîteodată în Biblie.

Această poziție este încă și astăzi aceea a curentului zis ortodox. În schimb, alte curente moderne, precum mișcarea zisă „conservatoare" din Statele Unite, ca și mișcarea reformistă, recurg adesea la critica textuală, fără a pune totuși sub semnul întrebării caracterul revelat al Bibliei.

Firește, a considera Biblia ca expresie a cuvîntului divin — oricare ar fi maniera în care se interpretează revelația și transcrierea acestui cuvînt — este o poziție fideistă, de credință, care nu are nimic comun cu știința. Studiul critic și științific al textelor a putut evidenția tot soiul de probleme rezultînd din Biblie și, ca urmare, a pus sub semnul întrebării, ici și colo, credibilitatea ei; cu toate acestea, trebuie observat că, în schimb, știința a confirmat în numeroase puncte veracitatea istorică a Scrierilor Sfinte, în special în ce privește istoria lui Israel, începînd cu secolul al IX-lea înaintea erei creștine. De asemenea, descoperirea manuscriselor de la Marea Moartă a confirmat în problemele esențiale fiabilitatea textului ebraic al Bibliei.

8. CUM EXPLICĂ TRADIȚIA EVREIASCĂ DIFERITELE NUME PE CARE LE ARE DUMNEZEU ÎN BIBLIE?

Firește, cu mult timp înaintea observațiilor pe care le-a făcut critica biblică, rabinii s-au întrebat care este semnificația diferitelor nume divine. Ei nu considerau că în diversitatea acestor nume ar exista vreo contradicție, dimpotrivă — o considerau complementară. Gîndurile referitoare la numele lui Dumnezeu, precum și meditațiile legate de aceste nume alcătuiesc un capitol foarte bogat din istoria ideilor în Iudaism. Nu putem prezenta aici decît o scurtă trecere în revistă a acestor idei, luînd ca referință două momente principale din exegeza evreiască: lectura talmudică din Antichitate și interpretarea cabalistică din Evul Mediu timpuriu și din Renaștere.

Pentru rabinii Talmudului cele două nume divine principale erau tetragrama I.H.V.H. și numele Elohim, așa cum a observat mai tîrziu și critica biblică. Ei au desemnat primul dintre aceste nume, I.H.V.H., ca fiind numele inefabil (de ne-rostit) care conotează esența divină, atît de misterioasă încît muritorul de rînd nu are cum să pronunțe acest nume. El nu cuprinde în totul decît armătura consonantică, patru litere care, în lipsa vocalelor, sînt efectiv imposibil de pronunțat. Un singur om stăpînea taina rostirii acestui nume: Marele Preot. O dată pe an, la Iom Kipur, Ziua Iertării, el invoca în mod solemn iertarea divină în cursul unei măreție ceremonii în Templul din Ierusalim, cînd pronunța de trei ori cu glas puternic și inteligibil „numele inefabil" și implora iubirea fără de margini a Creatorului pentru Creatura sa.

Această interpretare a numelui I.H.V.H. se explică prin faptul că în tradiția evreiască raporturile dintre Dumnezeu și lume se articulează într-o dialectică permanentă a iubirii și rigorii. Nu este excesiv să afirmăm chiar că această dialectică constituie elementul fundamental al teologiei evreiești. Dragostea, îndeosebi cea gratuită, care nu așteaptă

răsplată, harul, este atitudinea Dumnezeului Creator care a făurit lumea din pură bunătate și continuă s-o mențină independent de felul cum se comportă specia umană. Este vorba de un dar care nu așteaptă răsplată, inspirat din infinita pornire divină spre generozitate și altruism. Această iubire nu are margini. Nu se poate emite vreo judecată de valoare cu privire la această dragoste. Ea este manifestarea străfundurilor voinței divine: lumea să existe, viața să continue. Această dragoste este, evident, izvorul tuturor formelor de iubire care se întruchipează în lume după aceea și care nu sînt decît reflectarea ei pe măsura omului.

Cine spune iubire, spune și iertare. Cînd Dumnezeu se manifestă ca Cel care dorește ca viața să continue, fie că oamenii merită sau nu aceasta, Biblia îl numește I.H.V.H. Dar dacă iubirea fără de margini constituie resortul vieții, aceasta din urmă nu este fără limite. Dimpotrivă, este supusă unor legi, atît în dimensiunea ei biologică, fizică și materială, cît și în exigențele ei morale. Dumnezeul iubirii este astfel și Dumnezeul Legii în diferitele ei modalități: legile naturii și legile morale. Fără legea care organizează viața, funcționarea materiei, ordinea lucrurilor, reglarea fiziologiei animale, lumea ar fi haos și existența ar fi imposibilă. După o formulă a Talmudului, fără etică oamenii s-ar devora unii pe alții. Dumnezeu este deci și cel care veghează la buna funcționare și la respectarea legii lumii. Această „funcție" divină este denumită de Biblie Elohim: Dumnezeul judecății și al rigorii. În limbajul metaforic al rabinilor se va spune că Dumnezeu este atît *regele* — Elohim cît și *tatăl* — I.H.V.H. Uneori el se manifestă ca rege: îi judecă pe oameni și, dacă este cazul, îi pedepsește; alteori se manifestă ca tată, șterge cu buretele greșelile și iartă. Dialectica I.H.V.H. — Elohim este deci articularea celor două forme care alternează și se completează în economia a ceea ce mai tîrziu filozofii evrei vor numi „guvernarea de către Dumnezeu": maniera în care Dumnezeu diriguiește treburile lumii.

Orice om își dă seama, în cursul vieții sale, că trece mereu de la iubire — fericire, plenitudine — la rigoare, de fiecare dată cînd soarta îi este mai puțin favorabilă. Viața și moartea, vara și iarna, sănătatea și boala, euforia și depresiunea: s-ar putea multiplica urcușurile și coborîșurile acestor două fluxuri divine pe care o exprimă în Biblie alternanța Dumnezeului iubirii — I.H.V.H. și a Dumnezeului rigorii — Elohim. Cu toate acestea, aici este vorba numai de două maniere diferite de a organiza viața, de două funcții diriguitoare care își au izvorul în aceeași voință și aceeași gîndire: dualitate a vieții, dar nu dualism în divinitate. Cu alte cuvinte, monoteismul are tocmai pretenția ca omul să depășească opoziția dintre har și rigoare, să nu uite nicicînd că același Dumnezeu este cel care le împarte. A afirma constant că *I.H.V.H. este Elohim*, aceasta e una din exigențele primordiale ale credinței, pe care o întîlnim repetată sub nenumărate forme, în primul rînd în Biblie, apoi și în liturghia și în literatura evreiască. Într-una din cele mai cunoscute scene ale Bibliei, profetul Ilie cerea ebreilor să nu mai continue a face jocul dublu al monoteismului și al politeismului. El a ieșit învingător din sfidarea aruncată preoților lui Baal. Focul din cer a cuprins altarul pe care profetul îl ridicase și atunci întreg poporul a proclamat:

I.H.V.H. este Elohim! I.H.V.H. este Elohim!

Regi XVIII, 39

verset care mai este recitat și astăzi de șapte ori la rînd, atunci cînd ia sfîrșit Ziua Iertării. De altfel, proclamarea de două ori pe zi a unității și a unicității lui Dumnezeu, *Israele, Cel Veșnic Dumnezeul nostru. Cel Veșnic este Unul,* nu este în realitate nimic altceva decît afirmarea identității absolute a celor două nume ale lui Dumnezeu și a celor două moduri prin care el se manifestă. Această identitate se scrie după cum urmează:

Ascultă Israele, I.H.V.H. care este Elohim al nostru, I.H.V.H. este unul.

Oricare ar fi termenii utilizați, ideea rămîne aceeași: totul ne vine de la Dumnezeu

El este creatorul luminii, creatorul întunericului, care face pacea și aduce restriștea.

Isaia XXXXV, 7

Cum, ați primi ca Dumnezeu, să ne dea binele și n-ați primi să ne dea și răul?

Iov II, 40

Nu iese din gura Celui Prea Înalt și răul și binele?

Plîngerile lui Ieremia III, 38

În grija lor de a proclama unitatea absolută a Creatorului, rabinii Talmudului au combătut neîncetat religiile dualiste, mai ales mazdeismul după care lumea este un spațiu închis în care se înfruntă un Dumnezeu al binelui și un Dumnezeu al răului. A accepta încercările, a se supune voinței divine în situațiile cele mai dureroase devine piatra unghiulară a credinței. Astfel, de pildă, liturghia înmormîntărilor cuprinde strigătul patetic al lui Iov:

Dumnezeu a dat, Dumnezeu a luat,
Fie numele Domnului binecuvîntat!

Iov I, 21

Așadar, departe de a constitui o problemă pentru rabinii Talmudului, diversitatea numelor divine în Biblie devine pentru ei un mijloc de a păstra rigoarea monoteismului și de a lămuri principiile credinței.

Cam la o mie de ani după ce Talmudul a propus această cheie de lectură care a fost universal acceptată de către exegeza evreiască, cabaliștii au dezvoltat-o și au făcut din ea un sistem extrem de sofisticat. Pentru ei, cele două nume, I.H.V.H. și Elohim, nu au fost singurele modalități ale Revelației; în sistemul Sefirot-urilor pe care îl vom descrie mai departe, cele zece nume atribuite lui Dumnezeu în Biblie devin tot atîtea manifestări creatoare și diriguitoare ale Revelației. În fapt, pentru cabaliști, Dumnezeu nici nu poate fi numit. Singura sa desemnare autentică este tocmai

un refuz al oricărei „definiții": el este *Em-Sof*, Cel care nu are sfîrșit, Ne-Sfîrșitul, Infinitul. Nici un nume, nici măcar tetragrama, n-ar putea defini esența sa, tocmai pentru că ea este infinită, deci cu neputință de definit. Atunci ce semnificație au toate acele nume pe care Biblia le atribuie Infinitului? În realitate, ele nu sînt decît instrumente variate, un fel de spectru prin care lumina infinită — lumina albă — devine finită, deci perceptibilă, luînd diversele culori ale vieții. Prin urmare, fiecare nume desemnează doar una din etapele sau formele, din timpurile sau din modalitățile prin care Infinitul a putut crea lumea finită și continuă să se manifeste în cadrul ei.

Partea a doua

FORMAREA IUDAISMULUI

9. ÎN MAI MULTE RÎNDURI, AM POMENIT DESPRE TALMUD. ACESTA APARE CA O CARTE SFÎNTĂ, O REFERINȚĂ ESENȚIALĂ. CARE ESTE LOCUL TALMUDULUI ÎN IUDAISM ȘI CUM SĂ-L SITUĂM ÎN RAPORT CU BIBLIA?

Se pot stabili diferite paralelisme între Biblie și Talmud, spunînd într-un mod simplist că:

1. Biblia este prima carte sfîntă a Iudaismului, iar Talmudul — a doua.

2. Biblia constituie legea scrisă; Talmudul cuprinde legea orală.

3. Biblia este Cartea; Talmudul este comentariul ei.

4. Biblia este rodul primului mileniu al istoriei evreiești; Talmudul încheie cel de-al doilea mileniu.

Această ultimă observație arată că un lung răstimp de istorie desparte sfîrșitul timpurilor biblice de perioada talmudică. De aceea, pentru a înțelege ce este Talmudul, sîntem obligați să înfățișăm pe scurt cadrul istoric al acestui al doilea mileniu care s-a scurs între distrugerea primului Templu din Ierusalim (anul 586 înaintea erei creștine) și terminarea redactării Talmudului (secolul al V-lea al erei creștine).

Aceste zece veacuri au fost hotărîtoare pentru formarea Iudaismului. Distrugerea Templului din Ierusalim, înfrîngerea regatului Iuda și deportarea unei mari părți a populației păreau a arăta că Israel este sortit pieirii. Dar un uimitor șir de adevărate revoluții intelectuale și spirituale a dat din nou avînt poporului și i-a permis să supraviețuiască într-un context nou și neobișnuit.

Folosind un limbaj modern s-ar putea spune că această epocă a fost așezată sub semnul bipolarizării și al coabitării.

Bipolarizarea: în spațiu, istoria Israelului se frînge în bucăți. Vreme de două secole ea se mărginise la micul regat al Iudeei. De acum înainte ea se va desfășura pe două căi paralele — în Țara Sfîntă și în Diaspora — într-o bipolaritate ce caracterizează istoria evreiască și care, bineînțeles, o dată cu crearea statului Israel în 1948, apare ca trăsătura cea mai importantă a existenței evreiești.

Deportații din anul 586 — ultimele două din cele douăsprezece triburi ale lui Israel — erau adesea numiți iudei, adică cei originari din regatul Iuda. Printr-o serie de treceri ale acestui termen, care în ebraică este *Iehudim*, în aramaică, apoi în greacă și în latină (*Iehudaie, Judaios, Judaeus*), el a devenit în franceză cuvîntul juif *. În realitate, în literatura lor religioasă, evreii continuă să utilizeze aproape exclusiv numele de Israel, intitulîndu-se „poporul lui Israel" sau „copiii lui Israel".

Începînd din acel moment istoric există două comunități evreiești. La cincizeci de ani după deportarea în Babilonia, suveranul persan Cirus a acordat evreilor dreptul de a se întoarce în patria lor. Numai o minoritate a profitat de acest privilegiu. Învingînd multe greutăți ea a reconstruit Templul din Ierusalim. Perioada care a urmat și care a durat mai mult de cinci veacuri, este numită de către istorici „perioada celui de-al doilea Templu". Treptat, populația Iudeei s-a înmulțit și s-a întărit, bucurîndu-se de o adevărată autonomie internă, sub autoritatea Ahemenizilor. Din punct de vedere spiritual, Iudeea a rămas inima lumii evreiești, a cărei capitală religioasă a continuat să fie Ierusalimul. Cultul din Templu a fost reluat. Fiecare evreu era obligat să participe la acest cult și avea datoria să vină în pelerinaj în orașul sfînt cel puțin de trei ori pe an.

Majoritatea evreilor nu trăiau însă în Iudeea, ci într-un spațiu geografic vast care se întindea din Egipt pînă în Asia Mică. În preajma erei creștine acest spațiu s-a lărgit și mai

---

* Corespunzător termenului „evreu" în limba română — *n. t.*

mult, coloniile evreiești fiind răspîndite peste tot în jurul bazinului mediteranean, în Africa și în Europa. Evreii numeau acest ansamblu de comunități *Gola* — poporul în exil —, iar grecii îl numeau *Diaspora* — poporul împrăștiat.

În acest nou cadru geografic și etnografic au apărut noile structuri ale religiei lui Israel, devenită religia evreiască. Am folosit termenul „revoluții"; de fapt însăși existența acestor comunități a constituit o adevărată revoluție.

Organizîndu-se în comunități în toată Diaspora, evreii acceptaseră cea mai mare sfidare pe care istoria o pusese pînă atunci în fața poporului lui Israel: cum să supraviețuiești în afara hotarelor pămîntului strămoșilor, rămînînd totuși credincios religiei străbune? În principiu, acest lucru nu era cu putință. Să amintim că religia lui Israel se baza pe făgăduiala stăpînirii Țării Sfinte. În centrul vieții sale spirituale se afla cultul sacrificial din Templul de la Ierusalim. Alungați din țară, departe de Templu, evreii erau confruntați cu o dublă dificultate, psihologică și tehnică. Psihologic, cum să mai ții la o credință a cărei temelie — Făgăduiala — pierise? Tehnic, cum să mai practici religia dacă nu-ți mai puteai aduce la îndeplinire datoriile față de Templu? Firește, această problemă nu s-a pus pentru evreii care au trăit în Iudeea, atîta vreme cît a mai existat al doilea templu, adică pînă în anul 70 al erei creștine. Dar pentru majoritatea poporului evreu, ea era problema cea mai de seamă; tocmai aici Iudaismul a găsit un nou impuls, mulțumită apariției unor conducători spirituali de un tip nou: rabinii.

Ultimii profeți ai lui Israel le deschiseseră calea, proclamînd că exilul nu înseamnă frîngerea Legămîntului și făgăduind cu fermitate că Israel își va redobîndi țara. Profetul Ieremia își îndemnase chiar coreligionarii să dea dovadă de răbdare și să accepte ideea instalării în exil.

Zidiți case și locuiți-le,
săditi grădini și mîncați roadele lor,
Luați-vă neveste și faceți fii și fiice.

Ieremia XXIX, 5–6

Cu toate acestea, același profet prezisese că exilul va dura numai șaptezeci de ani; într-adevăr, la capătul acestor șaptezeci de ani Templul a fost reclădit. Dar cînd evreilor din Babilon li s-a dat voie să se întoarcă în Iudeea, a avut loc un fapt cu totul neașteptat: cei mai mulți au preferat să rămînă în exil. Curînd s-a impus constatarea că această situație, teoretic provizorie, va dura încă multă vreme. Și atunci, cine va putea stăpîni și administra această stare de lucruri cu totul neprevăzută, de vreme ce se depășise termenul stabilit de inspirația profetică? Atunci au apărut primii rabini. Ei au urmat profeților și, la finele perioadei celui de-al doilea Templu, au adunat și au pus în ordine ansamblul interpretărilor și comentariilor Legii. Pînă atunci preoții avuseseră monopolul acestui lucru. Dar în Diaspora ei nu-și puteau îndeplini funcția și prestigiul lor scăzuse mult. Chiar și în Iudeea ei sufereau de repercusiunile celei de-a doua inovații majore pe care am evocat-o mai înainte: *coabitarea.*

Prin acest termen trebuie să se înțeleagă întîlnirea iudaismului cu noi culturi religioase, atît în Țara Sfîntă cît și în Diaspora, îndeosebi cu elenismul și cu civilizația greco-romană. În Diaspora, evreii trăiau în inima acestei civilizații. Chiar și în Iudeea prezența ocupanților păgîni — babilonieni, persani, apoi greci cînd țara a fost cucerită de către Alexandru cel Mare — antrenase inevitabil pătrunderea unor rituri, a unor moduri de gîndire și de trai străine culturii și civilizației lui Israel. S-a produs un șoc de culturi, o ceartă permanentă între „Antici și Moderni". Dacă ținem seama de faptul că religia și cultura se întrepătrundeau adînc, vom înțelege că existau două universuri care nu puteau coabita lesne: monoteismul evreiesc, extrem de riguros, care reprima cu tărie cultul imaginilor, și elenismul cu al său cult al frumuseții fizice și al artei; nu pot fi omise nici moravurile adesea ușuratice ale lumii greco-romane. Asta nu înseamnă că toți evreii au respins elenismul. Dimpotrivă, clasele celor avuți au fost mult influențate de el. Treptat s-au răspîndit pînă în Orașul Sfînt jocurile pe sta-

dioane, precum și termele, foarte prețuite de bogătașii din Ierusalim. Morala evreiască nu avea ce cîștiga din acest lucru. Un exemplu izbitor și revelator: bărbații fiind cu totul dezbrăcați în terme, unii evrei foloseau diferite manipulări pentru a-și alungi penisul și a ascunde astfel că erau circumcișii; asemenea lucruri erau socotite deosebit de scandaloase de către evreii religioși.

Or, preoții erau adesea apropiați de păturile avute, astfel încît în urma diferitelor scandaluri și revoluții de palat, instituția sacerdotală și-a pierdut influența, la fel ca și în Diaspora. Treptat-treptat, rabinii au devenit cei care întruchipau legitimitatea religioasă. Ei au fost întîi scribi care copiau cu fidelitate, cît mai scrupulos, Scrierile Sfinte și au devenit păstrătorii acestor scrieri. Se poate considera că primul rabin, în orice caz modelul pentru rabini, a fost un om care figurează încă în Biblie: scribul Ezra. El a întreprins în secolul al V-lea o operă de reînnoire a credinței, s-a opus cu vigoare căsătoriilor între evrei și păgîni (Biblia relatează o impresionantă scenă de repudiere colectivă la Ierusalim) și a întemeiat, de fapt, ortodoxia evreiască. Începînd cu Ezra, o serie de învățați care se ocupau cu meditația asupra Legii au făcut din Tora adevărata patrie spirituală a evreilor. Sfidării istorice pe care am menționat-o (cum să rămîi evreu în absența Templului și a Țării Sfinte?) ei i-au răspuns: *rămînînd credincioși Torei*, din care o parte nu se mai referă la Țara Sfîntă; și *înlocuind prin noi rituri* cultul din Templu. În felul acesta, începînd de atunci, cele trei sacrificii practicate de obicei zilnic la Templu au fost înlocuite, pentru evreii din Diaspora, prin trei rugăciuni zilnice. Au fost înființate locuri de adunare în care aceste rugăciuni erau recitate în comun și, mai ales, în care Tora era citită și comentată în public. Aceste locuri de adunare au fost numite *Bet Hąkneset*, ceea ce înseamnă cuvînt cu cuvînt „casă de adunare", termen care tradus în grecește prin synagogos, a dat cuvîntul sinagogă. Să observăm în treacăt că termenul „biserică" — ecclesia — are exact

aceeași origine și semnifică și el „loc de adunare". Cînd aceste lăcașuri erau destinate mai specific pentru studiu și funcționau ca școli, ele au fost denumite *Bet Hamidraș*, „casa comentariului". În acest lăcaș, rabinii își exercitau de predilecție magisteriul lor.

Prin urmare, în cursul ultimelor secole ale celui de-al doilea Templu au coexistat două puteri religioase: aceea a ultimilor preoți și aceea a primilor rabini. Puterea preoților a fost întărită o bucată de vreme de un eveniment istoric care a marcat puternic conștiința evreiască: o revoltă condusă de o familie de preoți, Hasmoneii — neîndoielnic primul adevărat război religios din istorie. Această familie ridicase stindardul revoltei împotriva puterii sirienilor care voiau să înstăpînească păgînismul în Iudeea și hotărîseră ca Templul să servească cultului lui Zeus. În anul 165 șeful Hasmoneilor, Iehuda Macabeul, în urma unui șir de victorii, a eliberat Ierusalimul și a redat Templul cultului lui Dumnezeu-Unul. O spectaculoasă sărbătoare, Hanuca — sărbătoarea luminilor — comemorează acest triumf care a schimbat mersul istoriei. Într-adevăr, familia Hasmoneilor a cucerit puterea, a întemeiat o dinastie și a redat Iudeei independența. Dar renașterea unui stat evreiesc s-a însoțit de o serie de tulburări. Pe de o parte, ea a trezit un spirit de cucerire, un adevărat naționalism; au avut loc chiar convertiri forțate, ceea ce a trezit mari nemulțumiri în rîndurile partizanilor Iudaismului pur, nemulțumiți deja de faptul că, împotriva Legii, preoții ocupau în mod ilegitim tronul destinat dinastiei lui David. Au apărut tot soiul de curente politice și spirituale; cele mai importante au fost: Saduceii — apropiați de putere și de Templu, Fariseii — păzitori neclintiți ai eticii tradiționale și Esenienii — sectă de anahoreți care evitau civilizația urbană coruptă și așteptau venirea unui mîntuitor în urma unei răsturnări apocaliptice. În acest climat de efervescență, o serie de disensiuni profunde în sînul noii dinastii au dus la sosirea Romei pe scena Iudeii, la început ca aliată, apoi ca protectoare și în cele din urmă ca suverană. Aceasta a însemnat introducerea

calului troian. În anul 66 al erei creștine a izbucnit o primă revoltă împotriva opresiunii procuratorilor romani: primul război al evreilor contra Romei. El a dus la distrugerea Templului în anul 70 și la sinuciderea ultimilor rezistenți din cetățuia Masada în anul 73. Aceasta a zdruncinat existența evreiască în Iudeea, căreia un al doilea război, între anii 132 și 135, i-a dat lovitura fatală. Ierusalimul a fost distrus, dîndu-i-se numele de Aelia Capitolina. Iudeea a fost numită de romani Palestina; de aici înainte, vreme de multe veacuri, doar cîțiva evrei au mai putut supraviețui în acest loc.

După distrugerea Templului nu mai rămăsese, în Iudeea și în Diasporă, decît o singură putere: aceea a rabinilor. Începea astfel a treia perioadă a istoriei evreiești: după epoca originilor, a cuceririi țării și a primului Templu, după epoca celui de-al doilea Templu, urma epoca rabinilor și a Talmudului. O istorisire transmisă descrie în chip spectacular această mutație. Potrivit unor învățați ai vremii, Rabi Iohanan ben Zaccai ar fi părăsit Ierusalimul asediat și ar fi reușit să fie primit la conducătorul suprem al oștilor romane, Vespasian. El i-ar fi prezis apropiata sa urcare pe tronul imperial. Împăratul i-ar fi promis atunci că o să-i acorde tot ce-i cere. „Dă-mi orașul Iabne și înțelepții lui", i-ar fi răspuns rabinul. Ierusalimul avea să fie distrus; dar universitățile în care se preda Legea — și care purtau numele de Ieșivot — trebuiau, după convingerea învățatului, să asigure supraviețuirea Iudaismului.

Aceste universități înfloreau deja în Iudeea, iar centrul lor s-a deplasat spre Galileea. Pînă la al doilea război al evreilor contra romanilor, Tiberiada a devenit centrul spiritual al iudaismului, sub autoritatea unei familii de „prinți", dintre care cel mai celebru a fost Rabi Iehuda Hanasi (Prințul). Pe măsură ce s-a stabilizat centrul palestinian, ieșivoturile s-au dezvoltat însă mai ales în Babilonia care, împreună cu Egiptul, era una din cele două țări în care se afla cea mai numeroasă diasporă; în Babilonia au activat rabinii care au dat naștere Talmudului.

Aceste preliminarii s-ar putea să-i pară prea lungi cititorului. Dar a trebuit să rezum o jumătate de mileniu din istoria religioasă a Israelului, căci înțelegerea acestei perioade este absolut necesară pentru abordarea acestui fenomen literar și religios unic în felul său care e Talmudul. Cîteva succinte definiții generale ne vor ușura accesul la această abordare.

a) Cuvîntul Talmud semnifică *studiu*.

b) Se numește Talmud o vastă *enciclopedie* a ansamblului tradițiilor și comentariilor adunate și predate de rabini în perioada dintre începutul erei creștine și secolul al V-lea, originea acestor tradiții fiind însă adesea foarte veche.

c) Talmudul constituie *Legea orală* a Iudaismului. Începînd din epoca celui de-al doilea Templu rabinii proclamaseră un principiu: *nu există o singura Tora, ci două*! Mai clar: Legea este numai una, dar este formată din două părți, anume Tora scrisă și Tora orală. Tora scrisă este alcătuită din cele cinci cărți ale lui Moise; am văzut că, după tradiție, ele au fost dictate lui Moise de către Dumnezeu și erau scrise pe suluri de pergament. Dar această Toră este considerată ca enunțarea unui șir de principii și ca un aide-mémoire, mai degrabă decît ca o revelație exhaustivă. Ea ar fi de neînțeles și nu s-ar putea aplica fără comentariul ei, legea orală — în ebraică *Tora șebeal pe*, „Tora gurii". Aceasta din urmă, complement indispensabil al celeilalte, a fost revelată lui Moise în cursul celor patruzeci de zile cît a stat față în față cu Cel Veșnic pe muntele Sinai. Ea a fost apoi transmisă de la învățător la elev și de la o generație la alta, așa cum spune un celebru text din Talmud:

> *Moise a primit Tora în Sinai, el a transmis-o lui Iosua,*
> *Iosua a transmis-o bătrînilor, bătrînii — profeților,*
> *iar profeții — oamenilor din Marea Adunare.*
>
> Tratatul Părinților I, 1

d) Legea scrisă și Legea orală sînt cele două surse de bază ale Iudaismului. Atît una, cît și cealaltă sînt sacre, amîndouă avînd ca origine revelația din Sinai.

10. DACĂ TALMUDUL CONSTITUIE LEGEA ORALĂ, CUM SE EXPLICĂ FAPTUL CĂ EL SE PREZINTĂ SUB FORMA UNUI TEXT SCRIS?

Neîndoielnic, acesta nu este cel mai mărunt paradox din istoria Iudaismului: Legea orală a devenit, la rîndul ei, Lege scrisă! Este într-adevăr un renghi pe care i l-a jucat istoria!

Vreme de mai multe veacuri, Legea orală nu numai că se transmitea doar din gură în gură, dar rabinii interziseseră în mod formal să fie consemnată în scris! Natura Legii orale cerea tocmai ca ea să nu fie împietrită într-o formă literară. Ea trebuie să rămînă suplă, plastică și capabilă să se exprime în limbajul fiecărui timp. Ea trebuia de asemenea să rămînă deschisă interpretării fiecărei generații. Afirmînd că ea emană de la Dumnezeu, rabinii voiau, fără îndoială, să spună nu atît că toate au fost rezolvate de la bun început, cît să confere rabinilor legitimitatea și autoritatea necesare pentru a interpreta și a legifera. Un exemplu foarte izbitor poate ilustra cele spuse mai sus. Talmudul povestește că Moise obținuse învoirea de a coborî pe pămînt spre a asculta învățătura lui Rabi Akiba, unul din cei mai iluștri doctori ai Legii (din secolul al II-lea al erei creștine). El n-a înțeles nimic și a fost cuprins de o adevărată disperare: nu cumva rabinii au deformat Legea sa? Nu și-a redobîndit liniștea decît atunci cînd l-a auzit pe Rabi Akiba încheindu-și lecția prin următoarele cuvinte: „...și această Lege ne-a fost dată de Moise în Sinai". Această istorisire ne permite să înțelegem ceea ce constituie un principiu de bază al religiei evreiești: Dumnezeu a încredințat rabinilor grija de a interpreta, de a explicita și a dezvolta principiile expuse în Tora scrisă; învățătura rabinilor este cea care are autoritate în înțelegerea Legii. Rabinii au mers foarte departe cu afirmarea acestui principiu: după Talmud, în cursul unei discuții în care unul din învățați ceruse și obținuse ca un glas din cer să certifice că dreptatea este de

partea lui, majoritatea rabinilor a rămas fermă în interpretarea pe care ei o susțineau, proclamînd:

„Tora nu este în cer!"

Nu trebuie confundată Legea — ale cărei principii nu pot fi schimbate — cu interpretarea ei, care este supusă unor aprecieri diferite. De aceea, pentru a deosebi așa cum se cuvine Legea orală de cea scrisă, prima ar fi trebuit să fie transmisă numai de la învățător la elev. Dar credința evreiască a suferit sumedenie de persecuții, de constrîngeri, de represiuni și nu o dată de interdicții: așa s-a întîmplat sub regimul sirian și apoi sub ocupația romană. Astfel, cel de-al doilea război al evreilor a fost, în parte, pricinuit de interzicerea circumciziei și a predării Legii, deoarece Roma considera că rabinii nu sînt doar învățători religioși, ci că ei alimentau naționalismul evreiesc prin atacurile lor împotriva păgînismului. Cei mai mari doctori ai Legii au fost executați de către puterea imperială în cursul primei jumătăți a celui de-al doilea secol al erei creștine. Persecuțiile făceau ca transmiterea orală a Legii să fie precară, ba chiar cu neputință; dispersarea evreilor adăuga la aceasta încă un factor de risc. Iată de ce, după distrugerea Templului, diferiți învățători din Palestina au întreprins o muncă migăloasă și răbdătoare de redactare și de orînduire a Legii orale. Ea a fost terminată de Rabi Iehuda, Prințul, în a doua jumătate a secolului al II-lea, prin întocmirea unui cod vast: *Mișna*.

Din multe puncte de vedere, se poate spune că Talmudul este dublu. În primul rînd, el cuprinde un lung șir de discuții și aproape totdeauna sînt exprimate cel puțin două păreri asupra fiecărui subiect. Apoi, există două Talmuduri: cel din Ierusalim, elaborat în Țara Sfîntă, și cel din Babilon, rod al Diasporei. În fine, structura însăși a Talmudului cuprinde două etape. Ceea ce poartă denumirea de Talmud combină de fapt două monumente literare: *Mișna* (din secolul al II-lea) și *Ghemara* (din secolele III–V).

Mișna este codul fundamental al Iudaismului. Este împărțită în șase „ordine" sau părți:

1) *Zeraim*: legi referitoare la binecuvîntări și la viața agricolă.

2) *Moed*: legi referitoare la sărbători.

3) *Nahim*: legi relative la viața conjugală și a familiei.

4) *Nezikim*: codul civil și codul penal (drept judiciar, drept comercial).

5) *Kedoșim*: legi referitoare la Templul din Ierusalim.

6) *Taharot*: legi de puritate și de purificare.

Fiecare dintre cele șase părți este subdivizată în mai multe tratate; în total sînt șaizeci și trei de tratate. Astfel, de pildă, „ordinul" sărbătorilor comportă un tratat al Sabatului, un tratat al Anului Nou, al Pesahului, al Zilei Iertării etc. „Ordinul" familiei comportă tratate ale căsătoriei, dreptului matrimonial, divorțului etc. La rîndul său, fiecare tratat este subdivizat în capitole, fiecare capitol purtînd și el numele de Mișna. Acest cuvînt, care semnifică „învățătură", dar al cărui sens primar este „repetiție", arată limpede că Legea se transmitea pe cale orală.

Mișna era comună evreilor din Palestina și celor din Babilonia. Cu toate că era vorba de o operă monumentală, scrisă într-o limbă de mare puritate — care, de altfel, a servit drept fundament ebraicei moderne —, Mișna comporta trei lacune, inerente oricărui cod legislativ. Pe de o parte, ea se mărginea să proclame Legea, fără a-i indica izvoarele și nici argumentele care o susțin. Pe de altă parte, spre a cîștiga în conciziune, ea a fost obligată să lase deoparte miile de comentarii biblice care luminează spiritul legilor. În fine, din cauza fixității sale, ea nu putea ca atare să rezolve problemele noi pe care le ridica evoluția vieții și mersul istoriei.

Aceste trei lacune au fost umplute de către academiile Legii, ieșivoturile, cele mai importante dintre ele găsindu-se în Babilonia. Între secolele al II-lea și al V-lea, lucrarea pe care o schițase Mișna a fost reluată de o sută de ori. În pofida condițiilor politice, uneori foarte defavorabile, aceasta a fost una din vîrstele de aur ale Iudaismului. Sute

de învățători iluștri au transmis tradițiile filozofice, morale și mistice care nu figurau în Mișna, au discutat și au explicitat legile și s-au preocupat de rezolvarea cazurilor noi care le erau supuse, atît prin jocul unei logici implacabile, cît și printr-un simț profund al realităților și printr-o mare capacitate de adaptare. Protocoalele acestor discuții, care constituiau o jurisprudență enormă, au fost păstrate cu grijă. În secolul al V-lea, doi rabini, Ravina și Rav Ași, le-au strîns: aceasta a fost Ghemara, termen din limba aramaică — limba în care au fost scrise aceste dări de seamă — care înseamnă „învățătură", dar și „hotărîre". Fiecărei Mișna i s-a asociat Ghemara care o privea. Ansamblul acestui corpus — Mișna plus Ghemara — a primit numele de Talmud.

În mai multe rînduri, am calificat Talmudul drept monument literar. Așa cum se prezintă, începînd din secolul al XVI-lea, în edițiile tipărite, el este constituit într-adevăr din 20–30 de volume in-folio, cuprinzînd circa două mii de pagini; o parte dintre acestea sînt comentarii medievale care însoțesc toate edițiile clasice ale Talmudului. Este deci un ansamblu considerabil în care se găsesc de toate: legile, exegeza biblică, discuții metafizice, sfaturi de morală, de viață politică, de viață sexuală, de medicină, de igienă mentală și fizică, informații istorice, anecdote, povești și legende. Sînt tratate chestiunile religioase cele mai obișnuite și mai simple, ca de pildă: ce binecuvîntare trebuie pronunțată înainte de consumul cutărui sau cutărui aliment? — pînă la interogațiile cele mai profunde ale conștiinței umane: care este soarta sufletului după moarte? Nimic nu este lăsat în umbră: ne-ar trebui sute de pagini pentru a evoca diversitatea problemelor dezbătute de rabinii Talmudului și vastul evantai de răspunsuri propuse de ei. Cîteva citate, luate la întîmplare, vor permite cu siguranță să se aprecieze eclectismul acestor chestiuni: Care era fructul arborelui cunoașterii, vestitul fruct oprit? De ce se bîlbîia Moise? De ce nu i s-a dat lui David îngăduința să construiască primul Templu din Ierusalim? Care a fost

păcatul lui Israel pentru care a fost condamnat la exil? Ce este viața viitoare? Cui trebuie acordată mai multă cinstire, tatălui sau învățătorului? Păgînii au dreptul la viața veșnică? Cum se poate dobîndi iertarea greșelilor? Ce munci nu sînt permise în ziua de Șabat? Prin ce gesturi sau prin ce atitudini se exprimă iubirea de aproapele? În ce condiții va lua sfîrșit exilul? Este permisă aplicarea pedepsei capitale? Avortul terapeutic este îngăduit? Dumnezeu a făcut bine creîndu-l pe om?

11. CARE SÎNT ÎNVĂȚĂTURILE FUNDAMENTALE ALE TALMUDULUI?

Dacă ținem seama de enorma cantitate de interpretări pe care le conține Talmudul, precum și de faptul că asupra unor probleme găsim păreri dintre cele mai contradictorii, este limpede că nu putem să prezentăm o expunere exhaustivă a Talmudului. Dar, pe de altă parte, principiile și formele esențiale ale credinței și ale politicii evreiești au fost fixate de rabinii Talmudului și au fost unanim admise de către evrei pînă în secolul al XIX-lea. Din aceste motive este absolut necesar să știm nu despre ce vorbește Talmudul — pentru asta el trebuie studiat —, ci ceea ce spune el cu privire la lucrurile care constituie esențialul în credință. Vom încerca deci să degajăm cîteva linii de forță ale gîndirii talmudice, prezentînd unele din polaritățile ei majore: Dumnezeu și omul, Tora și Israel și Neamurile, studiul și activitatea practică, ritul și etica, binele și răul.

Pentru rabinii Talmudului, Dumnezeu a creat lumea doar pentru ca ea să-i fie de folos omului, iar pe om nu l-a creat decît pentru a-l sluji pe Dumnezeu. Omul este stăpînit în același timp de instinctul binelui și de înclinarea spre rău. Chemarea omului e nu numai să-și domine instinctele, dar să-l și slujească pe Dumnezeu, atît cu pornirea lui spre rău, cît și cu înclinarea lui spre bine. Cu alte cuvinte, rolul omului e să izbutească să preschimbe răul și nu numai să-l smulgă

din rădăcini. Dumnezeu, care este Binele absolut, nu poate coexista cu răul; astfel că Prezența lui se îndepărtează de lume acolo unde triumfă răul. Așa încît Talmudul vorbește despre zece îndepărtări succesive ale prezenței lui Dumnezeu, ca urmare a celor zece mari greșeli ale omenirii, începînd cu cea a lui Adam, greșeli pe care le descriu primele capitole ale Bibliei. Dimpotrivă, atunci cînd face binele, omul readuce treptat pe pămînt Prezența divină.

Pentru a învinge răul omul trebuie să se supună Legii. Există o lege universal valabilă, despre care am pomenit în alt loc: legea fiilor lui Noe, șapte porunci etice fundamentale. Dar Legea adevărată este Tora, cu cele șase sute treisprezece porunci ale ei. Ea este aceea care, făcînd să domnească sfințenia pe pămînt, poate readuce aici Prezența divină. Era nevoie ca măcar un singur popor s-o accepte și s-o pună în practică. Alegerea lui Israel nu reprezintă o hotărîre arbitrară și unilaterală a divinității; ea este rezultatul unui Legămînt, mutual consimțit. Israel l-a ales pe Dumnezeu, după cum și Dumnezeu l-a ales pe Israel. Acest Legămînt este însă fragil: greșelile lui Israel pot crea o adevărată

> *„Cortină de fier între Israel și părintele său care este în ceruri"*.

Totodată, Legămîntul este exigent:

> *„Căci la fel cum un tată își pedepsește fiul, tot așa Cel Veșnic te pedepsește"*
>
> Deuteronomul VIII, 5

Prin urmare, Legămîntul poate aduce lui Israel suferință, persecuții, deportări și exiluri, dacă Israel nu respectă Legea. Acesta este reversul medaliei. Aversul ei este faptul că, așa cum asigurau profeții, Legămîntul este ireversibil. Dumnezeu îl va ține pînă la capăt — mîntuirea lui Israel, renașterea țării sale, vremurile mesianice —, nu pentru că poporul său este mai bun decît altele, ci din alte motive: pe de o parte, din fidelitate față de marii strămoși, Abraham,

Iţhak şi Iacob, nemuritorii patroni şi protectori ai poporului; pe de altă parte, pentru că numele Său este legat de Israel. Oricum ar sta lucrurile, evreii posedă un merit care nu poate fi şters: toate sufletele evreieşti, cele care trăiau atunci şi cele ale evreilor care urmau să se nască, se aflau la poalele muntelui Sinai şi toate au primit, fără nici un fel de condiţii, să respecte Legămîntul. Toate greşelile, slăbiciunile şi păcatele pe care le poate comite fiecare individ în parte influenţează, firește, reuşita sa personală şi îl supun judecăţii divine; ele nu anulează însă efectele Legămîntului, secerdoţiu pentru vecie...

Orice ne-evreu poate deveni evreu dacă declară că acceptă legile Torei şi dacă se supune riturilor intrării în Legămînt: baie rituală atît pentru unul cît şi pentru celălalt sex şi, în plus, circumcizie pentru bărbaţi. Odată devenit evreu, prozelitul este membru cu drepturi depline al comunităţii. Este interzisă umilirea lui prin pomenirea timpului cînd el nu se supunea Torei. Ba chiar mai mult decît atît: *un prozelit învăţat este mai de preţ decît un preot ignorant.*

Cu toate acestea, evreul fiind — după formula biblică pe care am mai citat-o — preot printre neamuri, nu se cere de la ne-evrei — adică de la *goim*, celelalte neamuri — să se supună celor şase sute treisprezece exigenţe ale Legii. Aşa încît Iudaismul nu face un prozelitism activ, considerînd că pentru a se ajunge la mîntuire există două căi paralele, cea evreiască şi cea neevreiască. De altfel, nu este nici un motiv ca un ne-evreu să-şi asume greaua povară a Legii, el nefiind sortit să se nască în poporul lui Israel, iar

> *„Cei cucernici din toate neamurile au şi ei parte de lumea viitoare"*
>
> Talmudul din Babilon I, Tosefta Sanhedrin 13

Să observăm în treacăt că, în pofida reticenţelor rabinilor de a accepta prozeliţi de care nu erau siguri că vor respecta Legea, în Antichitate au existat destul de multe convertiri la Iudaism, atîta timp cît Iudaismul a fost singura religie

monoteistă și exercita în lumea greco-romană o adevărată fascinație în rîndul spiritelor păgîne însetate de absolut. Treptat-treptat i-a luat locul creștinismul: accesul la creștinism era mai ușor și părea cîteodată a avea mai multă justificare, dată fiind decăderea pe plan politic a evreilor. Să menționăm aici că această problemă a convertirilor constituie un călcîi al lui Ahile pentru Iudaismul contemporan, chestiune de care ne vom mai ocupa. Oricum, evrei sau neevrei, la capătul vremurilor, toți oamenii îl vor recunoaște pe Dumnezeu-Unicul.

Dacă Talmudul comportă o antropologie, o istoriosofie, o eshatologie, caracteristica lui cea mai originală este neîndoielnic locul pe care îl acordă Torei: am putea făuri neologismul de „torasofie". Pentru rabini Tora este mult mai mult decît Legea. Firește, ea este în primul rînd Legea, fiindcă fără ea, fără expresia sa meticuloasă și exigentă, *halaha* — Regula —, nici o viață socială sau morală n-ar fi posibilă. În tripla componentă a praxisului său, ea constituie temelia lumii.

Simon cel drept spunea:

> *„Lumea se întemeiază pe trei lucruri:*
> *Tora, slujirea lui Dumnezeu, facerea de bine."*
>
> Tratatul Părinților, I, 2

Dar Tora este mai mult decît atît. Fiică a lui Dumnezeu, care găsește într-însa ceea ce îi este plăcut, Tora este descrisă înainte de toate ca planul universului deoarece „Dumnezeu privea Tora cînd construia lumea". Cu alte cuvinte, Tora este numai în aparență un ansamblu de povestiri și legi; adevărata ei substanță o constituie însă faptul că este forma, ascunsă sau manifestă, pe care o îmbracă voința divină, identificată cu tainica ei Înțelepciune — o idee pe care cabaliștii o vor dezvolta din plin. Această Înțelepciune, pe care Biblia o descrie deja ca fiind

> *„mai vastă decît pămîntul și mai întinsă decît marea"*
>
> Iov, XI, 9

are drept înveliș fizic Tora; studiind-o, strat după strat, putem pătrunde pînă la esența însăși a gîndirii creatoare a lui Dumnezeu. Pentru rabini existau patru niveluri diferite de lectură: *Peșat*, sensul primar, aparent sau — cum se va spune mai tîrziu — sensul natural; *Remez*, interpretarea alegorică, literalmente „aluzivă", în care fiecare eveniment din Biblie iese din contextul său, trimițînd spre alt eveniment, pe care îl prefigurează; *Derah*, lectura omiletică în care fiecare verset, ieșit de asemenea din contextul său, revelează un adevăr de natură metafizică sau morală; și în sfîrșit *Sod*, lectura mistică în care ceea ce pare a avea loc în istoria oamenilor trimite spre viața internă a Divinității. Acestea sînt cele patru mari axe de citire. Dar, în afara acestora — spun rabinii —, Tora are șaptezeci de fețe; fiecare dintre termenii săi poate fi interpretat în șaptezeci de feluri. Acest număr — șaptezeci — conotează în tradiția talmudică ansamblul națiunilor și deschide astfel poarta spre o lectură universală a Scrierilor Sfinte. Această polisemie, această extraordinară și rodnică bogăție a textului biblic este, pentru rabini, dovada manifestă a ceea ce ei consideră a fi esențialul: sfințenia acestui text. Lumină divină, arbore al vieții, el constituie atît limbajul creator — căci Dumnezeu a creat universul „spunînd" Tora — cît și prezența din plin a divinului la toate nivelurile vieții. Tora are un corp — Legea și Istoria —, dar mai ales un suflet: inspirația — în sensul etimologic al termenului — suflul, spiritul divin. Oricine o studiază se găsește de îndată cufundat în apropierea, ba chiar în intimitatea lui Dumnezeu. Tocmai de aceea

> *„lumea nu dăinuie decît prin suflul copiilor mici care studiază Tora."*
>
> Talmudul din Babilon, Șabat, 119b

Depășind cu mult funcția sa pur utilitară — cunoașterea —, studiul Torei constituie deci în sine cel mai sacru dintre exercițiile spirituale. El îl aduce pe om în comuniune cu Dumnezeu. O legendă spune că David studia

neîncetat Tora și de aceea Îngerul morții nu avea nici o putere asupra lui; a fost de-ajuns o singură clipă de distracție a regelui pentru ca sufletul său să fie desprins din fluxul vieții și Îngerul morții să poată pune stăpînire asupra lui. Studierea Torei a devenit astfel preceptul cel mai sacru al Iudaismului. Într-un text care a fost mai tîrziu integrat în liturghie și care este recitat în sinagogă în fiecare dimineață, se spune:

„Iată lucrurile care îi aduc omului foloase în lumea aceasta și care îi rămîn ca zestre și pentru lumea viitoare: a-ți cinsti tatăl și mama, a făptui mereu binefaceri, a te duce dimineața și seara la casa de studiu, a fi ospitalier, a vizita pe cei bolnavi, a înlesni măritișul tinerelor fete sărace, a însoți pe cel decedat pînă la ultima sa locuință, a medita asupra sensului rugăciunilor pe care i le adresezi lui Dumnezeu, a împăca pe om cu aproapele său, pe bărbat cu femeia sa; dar studiul Torei prețuiește cît toate aceste acțiuni la un loc."

Talmudul din Babilon, Peah I, 1

Lungul șir de obligații ale omului față de aproapele său, pe care concluzia acestui text este departe de a le disprețui, revelează un alt aspect fundamental al gîndirii rabinilor Talmudului: însemnătatea moralei. Ea este atît de importantă încît istorici germani ai religiilor, în secolul al XIX-lea, defineau Iudaismul ca „monoteism etic"; iar unul din marii filozofi contemporani, Emmanuel Lévinas, comentatorul eclectic al lui Husserl și al Talmudului, n-a ezitat să socotească atenția față de celălalt, raportul cu celălalt, cu „fața" celuilalt ca fiind esența însăși a Iudaismului. De fapt, Talmudul face o distincție netă între două tipuri de obligații: îndatoririle omului față de Dumnezeu, precum rugăciunea, respectarea interdicțiilor alimentare și a diferitelor rituri pe de o parte, iar pe de alta, îndatoririle omului față de aproapele său. Astfel, în Ziua Iertării, cînd Dumnezeu anulează greșelile omului care arată o căință sinceră, această amnistie nu privește decît abaterile de la îndatoririle față de Dumnezeu. Însă dacă un om a rănit, a vătămat sau

a umilit pe aproapele său, această greșeală nu este ștearsă decît dacă agresorul a obținut iertarea din partea victimei sale: Dumnezeu nu se poate substitui oamenilor.

Spre a înțelege mai bine de ce Talmudul acordă atîta importanță moralei, trebuie spus că rabinii Talmudului erau Farisei. În preajma erei creștine, dintre cele trei mari curente ale Iudaismului numai Fariseii au supraviețuit catastrofei distrugerii Celui de-al doilea Templu. Nimicirea Templului a antrenat pe cea a Saduceilor, care au dispărut de pe scena istoriei; cît despre Esenieni, sectă foarte marginală, ei n-au putut răspunde aspirațiilor poporului. Începînd din acea vreme, Iudaismul a fost fariseu.

Mult timp fariseii au fost disprețuiți din cauza unei citiri nepotrivite a textului evangheliilor, care confundă pe fariseii răi, criticați de Isus, cu cei buni. În secolul XX, multe lucrări de istoria religiilor au fost consacrate reabilitării fariseilor și recunoașterii staturii lor morale. Cuvîntul „fariseu" — în ebraică *Peruș* — semnifică literalmente „separat", „distanțat". El desemnează pe oamenii care înțeleg să trăiască la distanță de impuritate sau de imoralitate; după Iudaism, tocmai aceasta definește sfințenia. Cuvîntul „farisei" ar trebui tradus prin „sfinți", înțelegînd însă că nu e vorba de a sta departe de lume, nici de plăcerile ei, ci de a se ține la distanță de orice impuritate prin respectarea scrupuloasă a Torei. Așadar, fariseismul se caracterizează în esență prin vigilența, meticulozitatea, stabilirea de bariere și de limite trasate foarte riguros. Iată de ce morala rabinilor Talmudului — morala fariseică — are drept numitor comun rigoarea și scrupulul.

Ea pretinde, înainte de toate, respectarea persoanei celuilalt: *„Nu-l judeca pe aproapele tău înainte de a te pune în locul lui; cel care îl face pe altul de rușine în public procedează ca și cum l-ar ucide; nu disprețui pe nimeni căci nu există om care să nu aibă un rost pe lume; să-ți judeci aproapele cu toată îngăduința; onoarea lui să-ți fie tot atît de scumpă cît și onoarea ta; nu face altuia ce n-ai vrea să ți se facă ție."*

Respectul datorat persoanei și vieții altuia este exprimat cu toată exigența într-una din numeroasele discuții dintre rabinii Talmudului în care o problemă morală delicată este supusă perspicacității lor. Ce trebuie să facă un om dacă e amenințat că va fi executat în cazul că nu acceptă să ucidă pe alt om? Rabinii au răspuns în unanimitate: Să se lase omorît, căci „*cine îți spune că sîngele tău este mai roșu decît cel al fratelui tău*?"

Același scrupul caracterizează raporturile socio-economice, plata corectă pentru orice prejudiciu, drepturile muncitorilor (domeniu în care rabinii au elaborat o adevărată legislație de avangardă), mînuirea banilor (în care reguli draconice interzic atît specula cu monezile cît și împrumutul cu dobîndă sub toate formele sale); de asemenea, relațiile contractuale, în care cuvîntul este considerat tot atît de important cît și actul scris: „*Dumnezeu îl blestemă pe cel care nu-și respectă cuvîntul.*" În general, „*avutul aproapelui tău să-ți fie tot atît de scump cît și propriul tău bun*" (Tratatul Părinților II, 12).

Opera de binefacere ocupă un loc central în etica evreiască. În acest cadru, omul este considerat nu ca proprietar al bunurilor sale, ci doar ca unul care se bucură de roadele acestora și care are obligația imperativă să-i facă și pe cei dezmoșteniți să se bucure de aceste roade. Regula biblică a zeciuielii care se prelua din recoltă s-a extins atunci asupra tuturor veniturilor. Fiecare persoană avea datoria să consacre pentru cei săraci o zecime din beneficiile sale. De altfel, această regulă a fost prilejul unei discuții interesante între rabini, discuție care cred că merită să fie reprodusă. Într-adevăr, ea ilustrează perfect metoda talmudică, și anume a trage concluzii pentru practica de fiecare zi pornind de la exegeza unui text biblic. Căci, potrivit Talmudului, orice lege trebuie să-și găsească justificarea în Biblie. Atunci cînd rabinii studiază o lege care a fost formulată în Mișna, ei își încep de obicei dezbaterea prin întrebarea: „*de unde știm acest lucru*?", întrebare care pretinde ca răspuns un citat din Biblie. Or, originea legii zeciuielii

se află într-o făgăduială pe care patriarhul Iacob a făcut-o după faimosul său vis al scării:

„Și tot ce-mi vei da,
o zecime, voi da o zecime."
Facerea XXVIII, 22

Repetarea cuvîntului „zecime" — ca și cum Iacob ar fi spus „două zecimi" — a condus pe rabini într-un prim timp să fixeze minimul zeciuielei la 10 la sută din venit, dar să fixeze și un maxim al generozității, anume 20 la sută!

„Cine vrea să fie darnic să nu împartă
mai mult de o cincime."
Talmudul babilonean, tratatul Ketubot 67b

Ne putem întreba: de ce să fie fixată o limită generozității? Răspunsul este că, înainte de toate, rabinii se tem de urmările sărăcirii și decăderii sociale. Ei nu numai că știu foarte bine cît de ușoară este coborîrea pe scara societății în comparație cu urcușul pe această scară; dar, mai mult decît atît, conform concepției lor cu privire la binefacere, fiecărei persoane trebuie să-i fie asigurat modul de viață pe care îl avea înainte de a sărăci: păstrarea demnității este unul dintre obiectivele facerii de bine, cu aceeași însemnătate ca și simpla furnizare a mijloacelor de întreținere. Rabinii spun că trebuie *„susținut cel care e pe cale să cadă, înainte de căderea lui"*. Așadar, trebuie evitat ca o generozitate excesivă să nu-l preschimbe pe cel darnic într-unul care necesită la rîndul său să fie ajutat. Cu toate acestea, alți rabini insistă: *„Dacă totuși un om ar vrea să dăruiască mai mult?"* Răspunsul, din care nu lipsește umorul ce străbate întregul Talmud: *„într-adevăr, asta nu-i o greșeală "...*

În domeniul vieții conjugale și familiale rabinii au țesut de asemenea o întreagă rețea de reguli de comportare, menite să facă să domnească armonia. Așa cum am mai avut prilejul să observăm, ei nu aveau nici un tabu cu privire la viața sexuală. Căsătoria era considerată ca situație firească a omului adult. Ba chiar bărbatul era obligat să-și

ia o soție de la vîrsta de optsprezece ani. Firește, relațiile sexuale aveau limite stabilite de respectarea legilor privitoare la menstruație și gonoree, situații în decursul cărora raporturile sexuale erau interzise, ele putînd fi reluate numai după ce femeia va fi făcut o baie rituală. Dar dacă aceste interdicții erau respectate, datoria conjugală era privită ca o obligație religioasă. Să nu ne mirăm deci că rabinii au căutat s-o reglementeze, la fel ca pe orice altă obligație religioasă — chiar dacă acest gen de preocupări n-a fost considerat de către mentalitatea occidentală ca făcînd parte din sfera religiei. Rabinii au fixat chiar minime, în funcție de activitățile profesionale ale fiecăruia, ținînd seamă de oboseala fizică, de distanța față de locuință și chiar de centrele de interes ale fiecăruia:

„trîndavii în fiecare zi, muncitorii de două ori pe săptămînă, catîrgii o dată pe săptămînă, conducătorii caravanelor de cămile — o dată pe lună, marinarii — la fiecare șase luni, înțelepții — o dată pe săptămînă."

Talmudul babilonean, Ketubot 61b.

Mai mult decît atît, ei au pretins ca bărbatul să respecte femeia, s-o pregătească pentru ca actul sexual să-i procure plăcere, să n-o ia niciodată fără consimțămîntul ei.

Același comportament grijuliu este cerut fiecăruia în cadrul vieții familiale: să nu se întoarcă acasă neanunțat, să nu se mînie, să nu se răstească, să aibă grijă de confortul celorlalți.

„Să cheltuiești pentru tine însuți mai puțin decît cîștigi, iar pentru femeie și copiii tăi — mai mult..."

O grijă cu totul deosebită este arătată pentru educația copiilor. Tatăl trebuie să îndeplinească cinci obligații fundamentale față de fiul său: *să-l circumcidă, să-l răscumpere* (dacă este primul născut), *să-l învețe o meserie, să-i predea învățătura Torei, să-l ajute să-și ia o soție*; unii rabini adaugă: *să-l învețe să înoate* (Talmudul babilonean, Kidușin). În schimb, copiii au datoria să-și respecte părinții și să le dea ajutor material atunci cînd au nevoie.

Fără îndoială, acest tablou idilic trebuie nuanțat. Dacă în multe privințe femeia este prețuită, chiar răsfățată, întîlnim în Talmud și multe atitudini discriminatorii. Femeia este lovită de diferite incapacități juridice: de pildă, ea nu are voie să depună mărturie în fața justiției. Dacă este scutită de diferite obligații religioase, de exemplu de rugăciunea în comun, pentru a se putea ocupa mai bine de copiii săi, această scutire a căpătat în decursul secolelor caracterul unui statut de inferioritate, viu contestat în zilele noastre. Una dintre problemele cele mai controversate a fost aceea referitoare la educația fetelor. Au fost exprimate două opinii: după rabi Azzai, fetelor trebuie să li se predea Tora la fel ca și băieților; după rabi Eliezer, aceasta ar constitui un păcat! Se pare că, din motive de ordin social, această a doua părere a precumpănit multă vreme în sînul comunităților evreiești.

În alte domenii învățămintele rabinilor Talmudului pot apărea ca marcate de concepțiile și chiar de prejudecățile epocii lor. Acest lucru este pe deplin firesc și nu diminuează cu nimic importanța și valoarea Talmudului. El rămîne un ansamblu inegalabil de comentarii, de idei religioase și de valori etice, care propun fiecărui evreu mijloacele prin care să ducă o viață cucernică, de dragoste pentru aproapele său și pentru familia sa, o viață de cinste exemplară și de deschidere către alții, o viață marcată de smerenie căci *„orgoliosul este un închinător la idoli și Dumnezeu îi spune: tu și cu mine nu putem conviețui!“* Smerenia, pe care Biblia o prezintă ca pe principala virtute a lui Moise, sentimentul că toate au un sfîrșit, răbdarea, chiar resemnarea sînt virtuți pe care rabinii n-au încetat să le predice și să le practice. Cîteva citate vor fi suficiente pentru a ilustra această adevărată pasiune pentru modestie pe care au avut-o:

„Fii foarte, foarte modest; căci orice om e sortit să ajungă hrană pentru viermi...“

„Akabia ben Mahalalel spunea: Ai grijă de trei lucruri ca să nu păcătuiești. Să știi de unde vii, încotro te duci și cui vei avea

să dai socoteală. De unde vii? Dintr-o picătură de mucegai. Încotro de duci! Spre un loc de pulbere și de viermi. Cui vei avea să dai socoteală? Regelui Regilor: Sfîntul — binecuvîntat fie El!"

Tratatul Părinților III, 1.

Un alt rabin obișnuia să adreseze Cerului următoarea rugăciune, care a intrat în liturghia Zilei Iertării:

„O, Doamne, înainte de a fi fost creat
n-aveam nici o valoare
iar acum cînd exist
este ca și cum n-aș fi fost creat.
Cît timp trăiesc, sînt pulbere
și cu atît mai mult voi fi pulbere după moarte."

12. DACĂ TALMUDUL CONSTITUIE CU ADEVĂRAT O CARTE DE O MARE ELEVAȚIE RELIGIOASĂ ȘI MORALĂ, CUM SE EXPLICĂ FAPTUL CĂ A FOST ATÎT DE MULT PONEGRIT? OARE N-A FOST EL DAT PRADĂ FLĂCĂRILOR ÎN EVUL MEDIU?

Într-adevăr, adjectivul „talmudic" a fost folosit multă vreme ca sinonim cu „amăgitor", iar Occidentul n-a avut o părere bună despre Talmud. Aceasta s-a întîmplat pentru că Talmudul se afla în miezul contenciosului iudeo-creștin și pentru că polemica antievreiască a creștinismului, care s-a manifestat în tot cursul Evului Mediu și uneori și mai tîrziu, trecea în mod obligatoriu printr-o critică a Talmudului.

S-au reproșat Talmudului, pe de o parte, felul cum interpretează el Biblia și teologia lui, pe de altă parte, faptul că cuprinde diferite afirmații depreciative relative la persoana lui Isus.

În legătură cu aceasta se cuvine să deschidem o scurtă paranteză. Pînă acum nu ne-am ocupat de creștinism. În limitele acestei lucrări n-a fost posibil să schițăm geneza lui în lumea evreiască — în fond, la început, creștinii nu erau decît încă o sectă evreiască asemenea Esenienilor — nici să

descriem dezvoltarea comunității creștine și ruptura ei cu Iudaismul, ruptură care, de altfel, nu s-a produs înaintea anului 66. Pe de altă parte, este greu să treci cu totul sub tăcere o ruptură care a avut urmări atît de tragice pentru evrei, o urmare foarte importantă fiind neîndoielnic faptul că a aruncat un văl de întuneric asupra adevăratei naturi a Iudaismului. Cui se datorează această ruptură, mai precis — cui se datorează faptul că secta iudeo-creștină de la începuturi a părăsit „casa părintească" pentru a deveni o nouă religie? Mărginindu-ne numai la considerentele teologice și lăsînd deoparte numeroșii factori sociologici, istorici și culturali care au favorizat schisma creștină, vom spune că ruptura a avut două cauze principale. Pe de o parte, evreii nu puteau recunoaște caracterul mesianic al lui Isus. În treacăt fie zis, nu trebuie uitat că la începutul erei creștine 80 la sută dintre evrei trăiau în Diaspora, nici faptul că în Iudeea chiar propovăduirea lui Isus a fost limitată în timp și în spațiu. Putem deci afirma că în timpul vieții lui Isus, precum și în vremea Patimilor lui, cel puțin 90 la sută dintre evrei nici n-au auzit vorbindu-se despre el. Este deci cu totul greșit să se afirme că „evreii l-au respins pe Isus". În schimb, este foarte adevărat că, prin gura rabinilor lor, evreii au refuzat creștinismul. De ce? Motivul cel mai important îl constitue faptul că ideea unui Mesia suferind și apoi omorît nu se potrivea deloc cu credințele evreilor, care așteptau un pacificator charismatic. Pentru ei, fiul lui David trebuia să aducă lumii pacea; nu se putea ca el să fie ucis în chip infam de mîna ocupanților romani, întruchiparea arogantă a unui păgînism detestat. Evreii nu vor renunța niciodată la această părere: în tot timpul Evului Mediu, în cursul numeroaselor dispute oratorice în care au avut de înfruntat preoți, ca și apostați, rabinii au repetat fără încetare, neobosiți, același argument: „*Unde este pacea pe care au făgăduit-o Scrierile Sfinte? Nicicînd lumea n-a cunoscut atîtea războaie!*"

A doua cauză a discordiei între cele două religii a constituit-o — și o constituie încă — atitudinea față de Lege. Pentru Iudaism, cele șase sute treisprezece porunci ale Legii nu pot fi abolite. Pentru creștinism, apariția lui Cristos înlătura Legea, „împlinind-o". S-ar putea crede că aici este vorba doar de o ceartă între teologi: cum trebuie interpretat cuvîntul „împlinire"? Fără a subaprecia însemnătatea acestei probleme, ceea ce avea importanță, concret, pentru evrei, era faptul că ei înțelegeau să rămînă credincioși practicării poruncilor Legii, în timp ce creștinismul le propunea, în fapt, ca Legii să-i fie substituită credința, dialectică pe care de altfel rabinii o respingeau pentru că ei socoteau că sînt în posesia *atît* a Credinței, *cît și* a Legii. Unul dintre marii filozofi contemporani, Paul Ricœur, a rezumat foarte bine acest conflict spunînd că pentru Iudaism raportul omului față de Dumnezeu este mijlocit de către Tora, în timp ce pentru creștinism acest raport este mediatizat prin persoana lui Cristos. Aceasta înseamnă — adăuga el — Talmudul împotriva Sfîntului Pavel.

Vedem deci: adversarul de preferință al creștinismului nu era, evident, Biblia evreiască, denumită de el Vechiul Testament — Vechiul Legămînt —, de vreme ce el constituia temelia evangheliilor; adversarul preferat era Talmudul, în care figura atît interpretarea evreiască a Legii, adică atașamentul absolut al rabinilor de a o perpetua, cît și motivele invocate de ei pentru a refuza interpretarea creștină a Bibliei. În felul acesta, pentru a convinge pe evrei — „sinagoga cu ochii legați" — de veracitatea creștinismului, reprezentanții acestuia conchideau că trebuia combătut Talmudul prin vorbă sau, la nevoie, distrus prin foc.

În afară de argumentele teologice, cenzorii Talmudului îi adresau două serii de critici. În mai multe rînduri rabinii emiseseră judecăți deosebit de severe cu privire la păgîni, mergînd pînă la a spune: *pe cel mai bun dintre ne-evrei, omoară-l.* Este adevărat că ei foloseau exact aceeași expresie cu privire la medici: *pe cel mai bun dintre medici,*

omoară-l și că aici era vorba mai degrabă de o judecată de valoare decît de o incitare la omor! Ce are a face: dacă prin „ne-evrei" Talmudul desemna — așa cum considerau adversarii Iudaismului — nu pe păgîni, ci pe toți cei care nu sînt și nu vor fi niciodată evrei, urmează că această carte trebuie considerată o carte sectară, insultătoare și care trebuie să fie cenzurată.

Ce răspuns dădeau rabinii acestui reproș? Pur și simplu că numeroasele texte ale Talmudului ce condamnau religiozitatea, moravurile sau violența păgînilor se refereau exclusiv la popoarele din Antichitate care, în multe privințe, meritau o asemenea severitate; ele nu se refereau în nici un fel la creștini, care erau monoteiști sau semi-monoteiști. Se vede deci că problema era cel puțin discutabilă.

Dar Talmudul cuprindea și cîteva pasaje extrem de violente împotriva persoanei însăși a lui Isus — descris ca fiind fiul unui soldat roman și sortit chinurilor iadului —, texte care, de altfel, au fost pînă la urmă eliminate. Pentru adversarii săi, Talmudul constituia deci nu numai o injurie față de genul uman, dar, mai rău încă, o insultă adusă religiei creștine. În Evul Mediu, într-o serie de țări (Spania, Germania, Franța) Talmudul a cunoscut mai multe procese spectaculoase de defăimare. Unul din procesele cele mai celebre a opus pe unul din cei mai mari comentatori evrei, Nahmanide, unui apostat, Pablo Christiani, în 1263, la Barcelona. Acest proces a fost arbitrat de regele Jaime I, care a decis că evreii au dat explicații satisfăcătoare și i-a achitat. Mai puțin norocos a fost Talmudul în Franța, unde a fost condamnat în 1242, în urma denunțului făcut de alt apostat, Nicolas Donin; toate exemplarele găsite au fost arse în piața Grève.

Actualmente aceste patimi s-au liniștit. Evreii și creștinii au învățat să înțeleagă cum stau lucrurile, să situeze unele înverșunări în contextul exceselor inerente oricărei polemici, astfel încît nu se mai contestă valoarea spirituală și morală a exegezei rabinilor. Talmudul a devenit un popas obligatoriu pentru orice cercetare autentică a naturii Iudaismului.

13. TALMUDUL ESTE OPERA RABINILOR. DAR CE ESTE UN RABIN? RABINII DE ASTĂZI SÎNT URMAȘII RABINILOR TALMUDULUI?

Cuvîntul „rabin" este traducerea termenului ebraic *rabi*. Acesta derivă din adjectivul *rav*, a cărui semnificație este „important". Cuvîntul *rabi* — literalmente *rav al meu* — poate fi comparat foarte bine cu termenul *monsieur*, contracția expresiei „mon sieur", „sieur" fiind la rîndu-i contracția lui „mon seigneur". La început *rabi* a fost o simplă formulă de politețe. Cînd un evreu se adresa cuiva spunîndu-i *rabi*, era un fel de a-i spune „monsieur", respectiv „învățătorul meu". În cele din urmă, acest nume a fost atribuit doctorilor Legii, rabinilor, ale căror opinii sînt citate în Mișna; pentru a-i diferenția, au fost denumiți *rav* rabinii citați în Ghemara. Începînd cu Evul Mediu, termenul rabi desemnează în mod clasic funcția rabinică.

Prin urmare, la început rabinul era înainte de toate un savant, un doctor și un interpret al Legii. Ca atare, el era și judecător, deoarece Tora nu conține numai o parte religioasă propriu-zisă, dar și codul civil și penal, care numai el are putere de lege la evrei. De aceea, rabinul trebuia să primească o atestare. S-ar putea spune că era „sfințit" ca rabin de către un maestru care, și el, fusese atestat ca rabin, într-un lanț care se socotea că urcă pînă la Moise. Această atestare îi conferea o triplă putere: să predea Legea; să hotărască ce este pur și ce nu, ce este permis și ce este interzis; în sfîrșit, să pronunțe sentințe în materie de drept civil sau penal. De aceea, rabinul își avea locul în cele trei jurisdicții care constituiau osatura sistemului judiciar evreiesc în Palestina: tribunalul din trei oameni pentru delictele mărunte; curtea cu juri — pentru crime; în fine, Marele Sanhedrin, tribunalul suprem care își avea sediul în Templul din Ierusalim. După cel de-al doilea război al evreilor împotriva Romei, lanțul atestărilor a fost întrerupt.

Dar școlile talmudice din Babilonia au produs în continuare maeștri eminenți care, fără o ceremonie specială, au conferit titlul de rabin acelora dintre elevii lor pe care îi socoteau demni de acest titlu. Cu toate acestea, rabinii Talmudului nu erau numai învățători în sensul intelectual al termenului; ei erau și călăuze spirituale, iar în Talmud se găsesc nenumărate povestiri referitoare la cuviosia, modestia și rigoarea lor morală. Cutare rabin a refuzat să judece o cauză pentru că nu se socotea cu totul nepărtinitor, întrucît una din părți l-a ajutat odinioară să treacă un vad! Altul, găsind niște îngrășăminte, le-a răspîndit pe terenul pe care-l arendase; cînd proprietarul a venit să ceară ce i se cuvenea, s-a trezit că rabinul îi dă o recoltă foarte mare! Un rabin, pretinzînd că se numește Mar Ukba, obișnuia să dăruiască săptămînal, pe ascuns, o anumită sumă de bani unui sărac. Acesta, dornic să afle cine este binefăcătorul său, l-a pîndit. Atunci Rabi Iosua a luat-o la fugă ca să nu fie recunoscut și, fiind pe punctul de a fi prins, s-a aruncat în cuptorul unui brutar, exclamînd: *este preferabil să te dai pradă focului decît să-ți umilești aproapele.* Aflat pe patul de moarte, Rabi Eliezer a dat discipolilor săi un ultim sfat: *Să arătați față de Dumnezeu tot atîta teamă cîtă arătați față de oameni.* Mirați, elevii l-au întrebat: *Cum, tot atîta, nu mai multă? Nu, căci atunci cînd un om face un rău altuia, el își spune de obicei: măcar să nu mă vadă oamenii!*

Rabinii din Antichitate nu aveau ca profesie slujirea lui Dumnezeu, ci erau rabini care munceau. Cu excepția cîtorva aristocrați și mari proprietari de pămînt, ei erau în general foarte săraci și exercitau profesiuni umile; adesea sînt desemnați cu numele profesiunii lor: rabi Iohanan fierarul, rabi Iohanan cizmarul. A folosi Tora spre a se îmbogăți li se părea ceva cu totul imoral: *Să nu faci din Tora o coroană pentru gloria ta, nici topor pentru tăiat lemne* (Tratatul Părinților IV, b).

Slujirea lui Dumnezeu fără a urmări vreun interes personal: *Nu fiți ca acei servitori care slujesc pe stăpînul*

lor spre a obține o răsplată; iertarea jignirilor: *aceluia care știe să lase fără răspuns insultele ce i se aruncă îi vor fi iertate toate păcatele*; respingerea violenței: *partea mea să fie a celor persecutați, nu a celor care persecută* — rabinii Talmudului au ilustrat toate aceste virtuți, precum și multe altele, în situații de multe ori grele, mergînd pînă la martiriu, pentru a rămîne credincioși ideilor și credinței lor. Ei au propus tuturor evreilor un model de viață pătruns de cuviosie și de înțelepciune.

„Ben Zoma spunea: Cine este înțelept? Cel care știe să primească lecții de la toată lumea. Cine este puternic? Cel care își stăpînește instinctele. Cine este bogat? Cel care se mulțumește cu soarta sa. Cine merită să fie prețuit? Cel care cinstește toate creaturile."

Tratatul Părinților IV, 1

Rabi Iaacov spunea:

„Lumea noastră este asemenea unui pridvor. Pregătește-te în pridvor spre a putea intra în palat."

Tratatul Părinților IV, 16

Influența spirituală a rabinilor Talmudului a fost imensă. Cît despre puterea lor, ea a rămas considerabilă chiar atunci cînd distrugerea Templului din Ierusalim i-a privat de anumite atribuțiuni: astfel ei nu mai puteau hotărî o pedeapsă capitală, sentință pe care de altfel ei o aboliseră, practic, de multă vreme, spunînd: *„un tribunal care condamnă la moarte o dată la șaptezeci de ani este un tribunal de ucigași."* După cum se vede, de la începuturile sale, natura autorității rabinice este de domeniul exegezei și a reglementării, dar nu este defel o putere sacramentală. Rabinul nu este un preot. De pildă, dacă el prezidează ceremoniile religioase, prezența lui nu este totuși absolut necesară. Evreii fiind — potrivit formulei biblice pe care am citat-o mai înainte — un popor de preoți, orice evreu are căderea să dirijeze slujbele religioase. În cazul căsătoriei, nu rabinul este cel care rostește formulele sacramentale care o validează, ci soțul. Adevăratul rol al rabinului este de a veghea

să fie respectată regula religioasă, de a recita Legea și mai ales de a o predica celorlalți.

Funcția rabinică a cunoscut o primă evoluție în Evul Mediu. Complexitatea crescîndă a problemelor ce se puneau comunităților a impus ca șefii spirituali să se ocupe tot timpul numai de această treabă. Trecînd peste interdicțiile talmudice, rabinii au acceptat să primească o retribuție, mai precis să fie ajutați pentru că nu-și mai puteau asigura un venit din altă ocupație. Acest magisteriu a evoluat a doua oară — dar numai în lumea occidentală — atunci cînd evreii au intrat în societatea modernă. Imperative de ordin social au transformat în Occident magisteriul într-o funcție. Rabinilor li s-au încredințat diferite sarcini liturgice și parohiale care îi fac asemănători cu preoții și cu pastorii.

Autoritatea rabinilor este totală, dar în același timp limitată. Este totală în ceea ce privește aplicarea Legii și a principiilor ei în marile probleme ale vieții. În acest domeniu autoritatea o deține un anumit număr de eruditi — „Cei mari ai Torei" — recunoscuți ca atare de cei asemenea lor. Ei sînt abilitați să legifereze în materie de probleme fundamentale ale societății, cum ar fi contraconcepția, avortul, mamele purtătoare de sarcină, grefele de organe etc. Dar întrucît nu există o adevărată putere centrală instituțională, opiniile „Celor mari ai Torei" nu concordă totdeauna.

Pe de altă parte, această putere apare ca extrem de mărginită, deoarece hotărîrile lor, „responsele" — veritabile consultații juridice — își au totdeauna rădăcina în interpretarea pe care au dat-o Talmudului rabinii și urmașii lor. Aici se oprește autoritatea rabinilor contemporani, cel puțin în Iudaismul ortodox; într-adevăr, evreii ortodocși și-au impus interdicția de a se îndoi de deciziile rabinilor Talmudului; își recunosc numai dreptul de a le interpreta, rămînînd însă totdeauna pe linia Dreptului Talmudic. Vom spune deci că rabinii de astăzi sînt urmașii, nu însă și echivalentul rabinilor Talmudului.

Este adevărat că, începînd din secolul al XIX-lea, cînd au apărut în Iudaism diferite curente reformatoare, această preeminență a rabinilor Talmudului nu mai este recunoscută peste tot de către comunitățile evreiești. Ne vom referi la acest aspect cînd vom trata despre evoluția Iudaismului în epoca contemporană. Pentru a nu lăsă nimic deoparte, trebuie să adăugăm că, la puțină vreme după redactarea finală a Talmudului, rabinii au trebuit să facă față unei contestări foarte virulente. În secolul al VIII-lea a izbucnit o schismă la Bagdad. Acest oraș era pe atunci adevărata capitală a lumii evreiești. Aici își aveau sediul califii, precum și conducătorii comunității evreiești, exilarhii. Un conducător charismatic, Anan ben David, a respins autoritatea rabinilor Talmudului și a întemeiat o sectă care va lua numele de *Bene Mikra*, fiii Cărții. Sînt desemnați de obicei cu numele de Caraiți. Ei pretindeau că nu trebuie acceptată decît autoritatea Legii scrise, pe care o interpretau nu după regulile complexe ale exegezei talmudice, ci după logica pură, după raționament. De altfel ei au creat, în felul lor, o altă formă de ortodoxie, deosebit de intransigentă în materie de interdicții matrimoniale (ei au extins raporturile de consanguinitate) și de puritate individuală. Astfel, femeilor le era interzisă intrarea în sinagogă în cursul perioadei menstruale. De asemenea, ei au împrumutat unele obiceiuri ale Islamului, de pildă acela de a se descălța la intrarea în sinagogă, cu toate că acest obicei este autentic evreiesc de vreme ce Dumnezeu i-a cerut lui Moise să se descalțe înainte de a se apropia de Rugul aprins.

Vreme de aproape trei veacuri Iudaismul oriental a fost împărțit între susținătorii Talmudului și ai rabinilor — Rabaniții — pe de o parte și Caraiți pe de altă parte. Aceștia din urmă aveau comunități în Egipt și în Palestina. Una dintre controversele lor cu Rabaniții privea tocmai Țara Sfîntă, pe care socoteau că Rabaniții o neglijează. Ei erau sioniști înflăcărați înaintea creării termenului de sionism și au creat la Ierusalim — unde se poate vizita și astăzi sinagoga lor foarte veche — diferite confrerii ale „Celor care poartă

doliul după Sion", confrerii care își treceau nopțile jelind distrugerea Templului și își impuneau diverse abstinențe. Totuși, Rabaniții au ieșit învingători în acest conflict, iar Caraiții au devenit o sectă evreiască marginală, ale cărei centre principale au fost Egiptul, Imperiul bizantin, apoi cel otoman și în sfîrșit Rusia. Ultimii lor descendenți trăiesc astăzi în Israel.

Partea a treia

EXTINDEREA IUDAISMULUI

14. ÎNCHEIEREA TALMUDULUI COINCIDE CU ÎNCEPUTUL EVULUI MEDIU. CUM A EVOLUAT IUDAISMUL ÎN CURSUL EVULUI MEDIU ȘI ÎN CE FEL A INTEGRAT EL DIFERITELE CURENTE FILOZOFICE ȘI SPIRITUALE CARE AU ÎNFLORIT ÎN ACEASTĂ EPOCĂ?

Contrar ideilor larg răspîndite, Evul Mediu a fost multă vreme o perioadă de mare toleranță, de evoluție intelectuală și de confruntare de idei. Această stare de lucruri s-a schimbat începînd cu secolul al XII-lea: cruciadele pe pămînt creștin și izbucnirea mișcărilor fanatice pe pămîntul Islamului au produs treptat-treptat un climat de intoleranță și obscurantism. Dar chiar și după această cotitură, opera rabinilor a continuat atît sub domnia Crucii, cît și sub aceea a Semilunii. În cursul celui de-al III-lea mileniu al istoriei evreiești, care se întinde de la încheierea Talmudului pînă la Renaștere, gîndirea evreiască a cunoscut dezvoltări vaste și rodnice care au dat naștere unei bogate literaturi religioase. Izbitor este însă faptul că strălucirea acestei perioade coincide, în Evul Mediu timpuriu, cu o istorie dominată de statute discriminatorii, de legi segregative, de procese, persecuții și expulzări, dintre care cea mai dramatică a fost izgonirea evreilor din Spania în 1492.

Tocmai Spania era atunci unul din centrele vieții evreiești, care se mutase spre Vest. Marile centre orientale — cu excepția Egiptului — decăzuseră treptat. Cele mai importante comunități evreiești trăiau acum în Africa de

Nord, în Imperiul bizantin, în Spania și în Europa occidentală: Italia, Franța, Anglia și mai ales Germania. În sfîrșit, începînd cu secolul al XV-lea, diferite migrațiuni i-au făcut pe evrei să se așeze tot mai mulți în Polonia, unde au creat un centru extrem de important.

Diaspora devenise o mare Diasporă. Evreii s-au văzut de acum înainte confruntați cu un șir de culturi foarte diferite, atît pe pămîntul Islamului cît și în Creștinătate. După cum trăiau, sub autoritatea califilor sau sub cea a papilor, a împăraților, regilor și prinților, condițiile lor de existență și presiunile pe care le sufereau erau evident foarte diferite. În general, trebuie recunoscut că ei erau mai bine tolerați de către Islam decît de Creștinătate. Cu toate acestea, pretutindeni evreii au reușit nu numai să rămînă ei înșiși, dar și să dezvolte și să aprofundeze structurile credinței lor.

În fapt, evreii au trebuit să înfrunte o triplă sfidare: cea a Creștinismului, cea a Islamului și cea a filozofiei. Această sfidare era atît politică și religioasă cît și intelectuală. Contestînd Iudaismului legitimitatea supraviețuirii sale, această triplă sfidare îi punea constant pe evrei în situația de a se apăra și îi silea să-și făurească arme care să le permită să reziste presiunilor pe care le sufereau. Cele trei sfidări aveau un numitor comun: să-i silească pe evrei să renunțe la credința lor. Se poate spune că, în ansamblu, întreg acest mileniu a fost un timp al necesității permanente de a apăra și a ilustra credința evreiască.

Despre ce era vorba? În țările creștine — de a demonstra că Iudaismul face față religiei dominante, care considera credința evreiască drept un arhaism. Faimoasa statuie a „sinagogii cu ochii legați" care stă față în față cu cea a „Bisericii clarvăzătoare", pe portalul catedralei din Strasbourg — și a altor biserici — ilustrează în chip spectacular această concepție. Cei care țineau de Vechiul Testament sînt prezentați ca suferind de orbire; ei nu l-au recunoscut pe Cristos și nici Noul Legămînt; ei rămîn atașați orbește de legea veche. Întrucît Evangheliile au legat mîntuirea

lumii de convertirea evreilor, nu le mai rămîne acestora decît să se supună, în afară de cazul că pot demonstra despre credința lor că nu este caducă.

Confruntarea cu Islamul era, în general, mai puțin violentă, contenciosul teologic între cele două religii fiind cvasiinexistent. Dar, într-o vreme în care religiosul și politicul erau strîns legate, puterea politică a Islamului părea să dovedească pînă la evidență veracitatea afirmației sale fundamentale: Mahomet era ultima pecete a profeției, iar Islamul — ultimul avatar al monoteismului.

Pentru evrei aceste polemici se sprijineau adesea pe simboluri. După Talmud, cele trei religii descinzînd din Abraham erau figurate prin Iacob pentru Israel, prin fratele său Esav pentru Roma și pentru creștinism, și prin Ismael, fiul lui Abraham, pentru Islam. Una din temele preferate ale filozofilor și preoților evrei era: cum s-a putut întîmpla ca Iacob — în pofida modelului biblic — să ajungă robul lui Esav și al lui Ismael? Aceasta întrucît atît pentru Creștinism cît și pentru Islam înjosirea politică a evreilor — neam fără rege, fără armată, fără patrie — era semnul manifest că Dumnezeu i-a respins.

Evreii înșiși simțeau că onoarea Dumnezeului lui Israel era pusă sub semnul întrebării din cauza umilirii poporului său:

„Zdrobit, asuprit, doborît de povară,
Jefuit și jecmănit, stors ca sub un teasc,
Pînă cînd, Doamne, să mă plîng de violență
De vreme ce inima-mi nu mai are nici o putere?
Sînt atît de mulți ani de cînd plătim tribut!
Ismael este un leu, Esav — o buhă,
Atunci cînd unul ne lasă în pace, ne răpune celălalt.“

Iehuda Halevi (1075–1141)

A treia sfidare era aceea pe care rațiunea o aruncase tradiției și autorității religioase — sfidare care, bineînțeles, nu viza în mod specific Iudaismul, dar căreia gînditorii tuturor celor trei religii monoteiste erau obligați să-i răspundă, fiecare cu propriile lor argumente. Islamul era acela care adusese din nou pe scena istoriei filozofia greacă, neoplatonismul și mai ales aristotelismul. De aceea

primele contestări și polemici s-au manifestat pe pămîntul Islamului; de asemenea, aici doctorii legii coranice au încercat să demonstreze că nu există o opoziție reală între credință și rațiune. Nu trebuie totuși să pierdem din vedere faptul că în Evul Mediu n-a fost niciodată vorba de un raționalism radical, de felul scientismului modern; filozofii de atunci nu erau atei. Ei căutau doar să treacă dogmele, adevărurile revelate și alte afirmații ale religiei, prin ciurul rațiunii și al logicii.

Cît privește Iudaismul, el fusese deja întrucîtva zdruncinat în urma criticii făcute de Caraiții care, recunoscînd desigur caracterul sancrosanct al Torei, înțelegeau totuși s-o supună rațiunii pure. Un eminent teolog, Saadia Gaon, care în secolul al X-lea ieșise victorios din polemica cu Caraiții, a fost acela care a elaborat primul mare tratat de filozofie religioasă, *Emunot Vedeot* („Despre credință și cunoaștere"). Această lucrare era încă puternic marcată de polemicile aprige din sînul Islamului din acea vreme; pentru a apăra Tora împotriva raționaliștilor a recurs la argumentele apărătorilor Islamului. În orice caz, era pentru prima dată că tezele principale ale Iudaismului erau expuse într-un chip sistematic, acordînd un spațiu larg obiecțiilor raționaliștilor și străduindu-se să concilieze „credința și cunoașterea". În felul acesta a luat naștere în Iudaism un prim curent filozofico-religios care avea să conducă la numeroase lucrări.

Tripla confruntare a Iudaismului cu filozofia, cu Islamul și cu Creștinismul a fost tratată într-o manieră spectaculară un secol mai tîrziu de către un poet și filozof din Spania, Iehuda Halevi (1075—1141). El a compus un fel de roman cu teză, intitulat *Kuzari*. Acest roman a avut ca argument unul din evenimentele cele mai interesante ale istoriei evreiești: convertirea la Iudaism a regelui unei populații din Rusia, kazarii, și întemeierea unui regat evreiesc — cel puțin în ceea ce privește pe diriguitorii săi —, regat care s-a menținut timp de trei veacuri, pînă la distrugerea lui de către tătari.

Acest eveniment stîrnise o vie emoție în rîndurile evreilor din Spania, primii care aflaseră despre el, și cărora le apăruse ca un fel de fenomen premesianic. Brodînd pe această temă, Iehuda Halevi a încercat să descifreze de ce un rege păgîn a ales Iudaismul și nu una dintre celelalte două religii monoteiste, mult mai bine situate în istorie. În prologul cărții sale el aduce în scenă pe rege și trei protagoniști, întruchipînd tocmai cele trei curente care îi contestau pe evrei. Regele, căruia o voce îi poruncise în vis să aleagă o religie adevărată, a hotărît să convoace un filozof, un preot creștin și un imam. De la început el a îndepărtat Iudaismul, care nu părea că se poate lua la întrecere cu celelalte curente. Filozoful i-a ținut un lung discurs și a încercat să demonstreze că Dumnezeu nu se interesează de rituri, ci numai de sentimente și de idei. Întrucît altceva i se poruncise în vis, regele a respins argumentele filozofului. El a cerut apoi preotului să-i expună teologia creștină. Preotul i-a făcut un rezumat al istoriei lui Israel, ajungînd pînă la nașterea lui Isus. I-a vorbit apoi despre Treime, a cărei complexitate l-a descurajat însă pe rege. Acesta a dat drumul preotului și l-a chemat pe imam care, la rîndul său, a început expunerea credinței sale prin istoria lui Israel, apoi cea a creștinismului, pentru a ajunge la Mahomet, „pecetea profeției". Regele i-a cerut dovezi ale autenticității revelației lui Mahomet; răspunsul imamului a fost că dovada este reprezentată de Coran. Atunci regele a declarat că nu este în stare să citească această carte. A dat drumul imamului și, tulburat de faptul că toți se referiseră la istoria lui Israel, a hotărît în cele din urmă să cheme și un rabin. După acest prolog, corpul lucrării este constituit de un lung dialog între cei doi oameni, regele punînd rabinului tot soiul de întrebări referitoare la alegerea lui Israel. În special l-a întrebat cum se explică faptul că, fiind poporul ales, Israel trebuie să suporte totuși atîtea suferințe. Bineînțeles, pentru evrei aceasta era chestiunea cea mai arzătoare, obiecția care le era mereu adusă. Rabinul a răspuns acestei întrebări printr-o teorie care va avea un mare răsunet în

gîndirea evreiască: teoria lui *Israel, inimă suferindă*. Israel — i-a spus el — este inima omenirii; întrucît inima este organul cel mai sensibil din corpul omenesc, ea este aceea care suferă cea dintîi din cauză bolilor întregului organism.

Kuzari răspunde de asemenea și la alta din marile preocupări ale epocii: semnificația alegerii pămîntului lui Israel și a conceptului de Țară Sfîntă. Iehuda Halevi dezvoltă în cartea sa o interesantă teorie, care prefigurează oarecum faimoasa teorie a climatelor. După cum există pămînturi mai apte decît altele să producă vinuri de calitate superioară, tot astfel există o țară întru totul potrivită pentru cuvîntul divin și pentru inspirația cerească. De altfel, în epilogul romanului, rabinul își pune faptele în acord cu ideile pe care le-a expus și, refuzînd onorurile și bogățiile pe care regele i le propune ca să rămînă la curtea lui, hotărăște să plece în Țara Sfîntă. La sfîrșitul vieții sale, Iehuda Halevi va urma exemplul eroului lucrării sale și va părăsi Spania, plecînd spre Palestina. După o legendă, el ar fi murit străpuns de lancea unui cavaler în fața Zidului Plîngerii, pe acest pămînt al Sionului, căruia îi dedicase cele mai frumoase dintre poemele sale: *Sionidele*.

„Inima mea este în Orient, iar eu la hotarele Occidentului;
Cum ar fi cu putință să-mi placă ceea ce mănînc,
Cum să mă bucur de hrana mea?
Cum să-mi împlinesc dorințele și jurămintele
Cîtă vreme Sionul este ținut în lanțuri de către Edom
Iar eu sub jugul Arabilor?
Îmi vine ușor să mă despart de toate bunurile Spaniei,
Atît de dornic sînt să văd pulberea Sanctuarului devastat."

Literatura religioasă care a înflorit în Evul Mediu a dezvoltat învățătura Talmudului în cele cinci dimensiuni principale care constituie osatura lui: *exegeza biblică, jurisprudența și sistemul legislativ, filozofia, morala și mistica*. În plus, au apărut genuri noi, și anume cărți de gramatică, tratate de istorie, opere poetice, culegeri de povești, în afara lucrărilor de filozofie religioasă pe care le-am

pomenit mai înainte. Din această enormă literatură ne vom mărgini să citãm doar operele, școlile și personalitățile cele mai importante care au apărut în cele trei comunități evreiești, dintre toate cele mai rodnice: acelea din Spania, din Germania și din Franța.

Comunitatea din Franța a fost aceea care, în domeniul exegezei biblice și talmudice, a adus contribuția cea mai importantă la dezvoltarea studiilor sfinte, înainte de toate prin opera lui Rași. Acest nume este sigla folosită în mod curent pentru a-l desemna pe Rabi Șlomo ben Ițhak (1040–1103) care a trăit la Troyes unde a exercitat profesia de viticultor. Acest maestru genial este autorul a două opere de explicare a Bibliei și a Talmudului, devenite atît de prețuite încît aceste texte sacre sînt editate împreună cu comentariul lui Rași (adeseori în ce privește Biblia, totdeauna în ce privește Talmudul).

Comentariul lui Rași asupra Bibliei este atît o operă de sinteză cît și o lucrare personală. Pentru fiecare verset din Pentateuc Rași a ales din mulțimea de explicații talmudice și paratalmudice — Midraș Agada — acea interpretare pe care a socotit-o mai corectă. A completat această antologie prin notații personale, observații gramaticale, traduceri în franceza veche a expresiilor dificile, precum și prin diverse observații împrumutate din viața de fiecare zi. Pentru cine vrea să cunoască felul cum a fost citită Biblia de evrei, comentariul lui Rași este necesar și totodată suficient. El a devenit comentariul clasic în învățămîntul evreiesc și, prin tradiție, toți copiii s-au inițiat în Tora studiind „Pentateucul cu Rași". Tradus în germană și în engleză și mai recent și în franceză, acest comentariu este în prezent accesibil celor ce nu cunosc ebraica și care recurg adesea la el.

Cu totul deosebit, pentru că e rodul unei munci mai personale, este comentariul lui Rași la Talmud. Înaintea apariției acestui comentariu, Talmudul, scris într-un amalgam dificil de ebraică și aramaică, apărea ca o carte ermetică, la îndemîna doar a unui grup restrîns de inițiați. Să încercăm să ne închipuim un manuscris de cîteva mii de foi al unui text lipsit de vocale și mai ales fără semne de

punctuație. În afara problemelor lexicografice care se puneau într-o vreme cînd nu existau dicționare, încîlceala de raționamente pe care nu le despărțeau nici puncte, nici virgule, nu permitea să-ți dai seama lesne de locul unde începe raționamentul, dacă este vorba de o întrebare sau de o afirmație etc. Printr-un prodigios comentariu linear de o mare limpezime, Rași a descurcat țițele dialecticii talmudice. Comentariul său la Talmud, la fel ca și comentariul la Biblie, a devenit obligatoriu pentru orice studiu talmudic și de aceea a cunoscut o răspîndire absolut universală.

Școala exegetică din Franța, care și-a desfășurat activitatea în Champagne, în Ile-de-France și în Provence, a produs de asemenea un număr impresionant de comentarii ale Bibliei și de supra-comentatori ai Talmudului, tosafiștii; cei mai cunoscuți dintre aceștia, Rabi Șmuel ben Meir și Rabenu Tam erau, de altfel, nepoți ai lui Rași.

Pe lîngă maestrul din Troyes, cealaltă mare figură a Iudaismului medieval este incontestabil Maimonide. Născut la Cordoba în 1135, mort la Cairo în 1204, el este cel mai de seamă produs a ceea ce se desemnează de obicei sub numele de „vîrsta de aur spaniolă". Dacă Rași rămîne marea figură evreiască pe pămînt creștin, Maimonide întruchipează înflorirea studiilor evreiești în țările dominate de Islam. Spania, în care evreii prinseseră puternice rădăcini încă din secolul al VIII-lea, a fost pînă în veacul al X-lea o țară de mare toleranță și de vastă cultură. Evreii au ocupat posturi foarte importante la curtea califilor din Cordoba și din Granada. Vîrsta de aur spaniolă a văzut înflorind scriitori și gramaticieni, precum și numeroși poeți, dintre care cei mai valoroși au fost Iehuda Halavi, pe care l-am mai citat, și Moise ibn Ezra, exegetul și cabalistul Nahmanide și, în fine, Maimonide.

Maimonide este numele prin care este desemnat de obicei Rabi Moșe ben Maimon (în ebraică, Rambam). El își datorează celebritatea celor trei domenii în care a excelat: medicina, filozofia și codificarea Legii. Tratatul său despre astm a fost multă vreme o autoritatea în materie, ca și sfaturile sale în domeniul dieteticii.

Celebritatea universală însă și-a dobîndit-o, bineînțeles, înainte de toate, prin opera sa filozofică. În lucrarea sa intitulată *Călăuza rătăciților* Maimonide a propus o interpretare filozofică a conceptelor celor mai problematice ale Bibliei. El a căutat să demonstreze caracterul metaforic al antropomorfismelor din Biblie care șocau multe dintre spiritele luminate ce se întrebau: cum se poate vorbi despre „brațul lui Dumnezeu", „ochiul lui Dumnezeu" sau despre mînia lui? Pentru a justifica Biblia, Maimonide și-a găsit sprijin în conceptele aristotelismului. El susține că filozofia lui Aristotel, pe care o considera ca veridică, se poate concilia foarte bine cu Biblia: e totuna să vorbești despre Dumnezeu sau despre Cauza Primă. Cu toate acestea, el nu se ferea să-l critice pe Stagirit acolo unde socotea că acesta greșește. Astfel, după Aristotel, a existat o materie primă necreată, pe care Creatorul n-a făcut decît s-o organizeze într-un fel oarecare; dimpotrivă, pentru Maimonide credința într-o creație *ex-nihilo* era una din temeliile Iudaismului.

Din dorința de a sistematiza conceptele de bază ale Iudaismului, Maimonide s-a străduit să le rezume în treisprezece enunțuri ale credinței. Această întreprindere, discutabilă — și, după cum vom vedea, disputată — are totuși meritul că expune în chip limpede cîteva din marile principii pe care se bizuie credința evreiască.

Fiecare din aceste treisprezece enunțuri, care sînt tot atîtea dogme, începe prin formula: *Cred, cu o credință deplină, că...*

1) *Dumnezeu a creat și a diriguit toate creaturile.*

2) *El este unic și nimic nu se poate asemui cu unicitatea lui. El a fost, este și va fi.*

3) *El nu are corp, nu poate să aibă vătămări corporale și nu poate fi reprezentat.*

4) *El este primul și este ultimul.*

5) *Se cuvine să ne rugăm numai lui și nimănui altcuiva.*

6) *Toate vorbele profeților sînt adevărate.*

7) *Profeția lui Moise este veridică și el este părintele tuturor profeților.*

8) *Tora pe care o avem astăzi este cea care a fost dată lui Moise.*

9) *Această Toră nu va fi niciodată înlocuită cu alta; Dumnezeu — binecuvîntat fie el — nu va revela niciodată altă Toră.*

10) *Lui Dumnezeu îi sînt cunoscute toate gîndurile oamenilor.*

11) *Dumnezeu dă răsplată celor care îi respectă legile și pedepsește pe cei care le încalcă.*

12) *Mesia va veni: „chiar dacă întîrzie, îi voi aștepta în fiecare zi venirea!"*

13) *Morții vor învia atunci cînd Dumnezeu — slăvit fie el — va dori aceasta.*

O citire atentă a acestui text arată că aici Maimonide se înfățișează în aceeași măsură ca un polemist, cît și ca un filozof și un teolog. Mai multe din aceste enunțuri ale credinței sînt tot atîtea replici categorice date creștinismului. Enunțul al cincilea vizează cultul lui Isus și al sfinților; articolul nouă apare ca o respingere a Noului Legămînt — Noul Testament: Dumnezeu nu va schimba niciodată Tora. Cît despre enunțul 12, el reafirmă limpede că, pentru Iudaism, Mesia n-a venit încă, el urmează abia să vină; se știe că acest punct a despărțit, și desparte în continuare, pe evrei de creștini.

Această profesiune de credință despre care nu se poate nega că este, punct cu punct, întru totul fidelă învățămîntului tradițional al rabinilor, a avut totuși o soartă ciudată. Ea a fost acceptată de o parte dintre rabini, a fost versificată într-un poem liturgic prin care începe slujba de dimineață și figurează chiar, ca atare, în cele mai multe cărți de rugăciune, în epilogul aceleiași slujbe. Dar ea a pricinuit și o violentă polemică. Un număr de rabini din Spania și din Provence nu vedeau cu ochi buni preocuparea lui Maimonide pentru categoriile gîndirii aristotelice. Ei spuneau că Tora se poate lipsi de ajutorul filozofiei și că a vrea să faci din ea o știință și a dori s-o explici prin

logică înseamnă a o înjosi. Pe de altă parte, Iudaismul este un praxis și nu un ansamblu de dogme. Pe Dumnezeu îl interesează ce face omul, nu ce crede el. A închide Iudaismul într-un fel de crez înseamnă a-l denatura. Așa încît Maimonide, unanim respectat și studiat de colegii săi întru filozofie, creștini și musulmani, a fost obiectul celei mai vii contestări în propria sa comunitate: unii au mers chiar pînă într-acolo încît i-au ars cărțile.

Există totuși un aspect al operei lui Maimonide care, deși n-a fost nici el scutit de critici, a rămas totuși contribuția sa cea mai populară și cea mai studiată: este vorba de codul său, intitulat „Mîna Puternică". În această operă monumentală care numără 14 tomuri, Vulturul din Cordoba — cum a fost poreclit Maimonide după aceea — s-a apucat să pună din nou în ordine legile Talmudului, rezumîndu-le. Acest lucru era necesar deoarece rabinii Talmudului, atunci cînd discutau despre legi și despre aplicarea lor, nu spuneau totdeauna care este hotărîrea finală. Mai mult decît atît, adeseori același subiect era discutat în mai multe tratate. Deci Maimonide a făcut, la rîndul său, aceeași muncă pe care o făcuseră rabinii Mișnei. El a procedat la o clasare sistematică a legilor și, mai ales, a precizat hotărîrea finală pentru subiectele controversate. Grație acestei opere de elevată gîndire, care tratează despre teologie și dragostea pentru Dumnezeu, ca și despre cele mai infime amănunte ale Legii, evreii care nu erau în stare să se descurce în dialectica Talmudului puteau acum să studieze și să priceapă cu ușurință toate legile Iudaismului.

Aceste legi se cereau adaptate și completate neîncetat, în funcție de situația schimbătoare a evreilor și de evoluția socio-economică a diverselor societăți în sînul cărora ei trăiau. Așa încît în Evul Mediu a avut loc o intensă activitate legislativă, care constituia opera specifică a rabinilor. Întîi gaonii din Orient, apoi rabinii din Maghreb, din Spania, din Franța, din Germania și din Italia n-au încetat să legifereze sub formă de „response" — există mai multe

zeci de mii de response — sau sub forma unor decrete numite *Takanot*. Printre cele mai importante trebuie citată aceea a unui rabin german, Rabenu Gherșom din Mainz, care în secolul al X-lea a interzis evreilor din Occident poligamia. Numeroase „response" au fixat organizarea comunităților, drepturile și obligațiile credincioșilor, sistemul electoral, constituirea multiplelor instituții de caritate pe care orice comunitate trebuia să le creeze: supa populară, fondul pentru nevoiași, fondul menit să înzestreze pentru căsătorie pe fetele sărace, acțiunea celei de pe urmă îndatoriri — „confreria sacră" — pentru a asigura înhumarea sărmanilor etc. Cele mai multe dintre aceste instituții care-și aveau izvorul în dreptul talmudic există și în momentul de față în comunitățile evreiești. Au fost reglementate de asemenea relațiile comerciale delicate dintre evrei și creștini; au fost elaborate legi care frînau tendința de a face lux. În sfîrșit, a fost modificat statutul rabinilor: necesitățile impuse de evoluția socio-economică au făcut să se admită că ei pot să fie retribuiți.

De asemenea, rabinii au fost nevoiți să se ocupe și de alte diferite probleme arzătoare. Creștinii și musulmanii puteau oare să fie considerați ca monoteiști autentici? În ceea ce îi privește pe musulmani, răspunsul era categoric afirmativ; se considera chiar că un evreu are voie să se roage lui Dumnezeu într-o moschee. În privința creștinilor răspunsul era mai circumspect: cultul Treimii părea puțin compatibil cu porunca a doua din Decalog; la fel ca și existența reprezentărilor în imagini din biserici. Altă problemă: în momentele grele ale existenței lor, cînd erau siliți să-și renege credința, evreii trebuiau să prefere moartea? Și în această privință răspunsurile au fost diferite, în funcție de faptul dacă era vorba de Islam sau de Creștinism. În general, rabinii n-au exclus martiriul, pe care mulți evrei l-au ales pentru „sfințirea Numelui divin", fără a respinge totuși pe cei care se resemnau să se convertească, nădăjduind că vor putea profesa în taină Iudaismul. Mulți evrei din Spania au ales această alternativă

în secolul al XV-lea, dînd naștere unui cripto-iudaism foarte particular: maranismul.

Am evocat pînă aici cele trei direcții principale ale gîndirii religioase evreiești în Evul Mediu: comentariul biblic, jurisprudența și filozofia. Acestea au fost cele trei aspecte permanente ale activității rabinilor, în care fiecare s-a angajat potrivit cu aptitudinile și temperamentul său. Dar arborele rabinic a dat naștere uneori și altor lăstare, care explorau noi dimensiuni ale credinței sau căutau s-o explice pe înțelesul tuturor, s-o facă mai accesibilă credincioșilor de rînd. În această ordine de idei trebuie citat în primul rînd rabinul spaniol Bahia Ibn Pacuda, autorul unei originale și magistrale *Introduceri la datoriile inimii*. Cu o mare subtilitate autorul înfățișează condițiile necesare pentru a ajunge la adevărata iubire față de Dumnezeu, care a fost totdeauna pentru rabini cheia și scopul Legii, dar pe care mulți o uită cîteodată: din pricina arborelui riturilor nu se mai vedea pădurea iubirii. Relația de dragoste care trebuie să-l unească pe om cu Dumnezeu este descrisă de Bahia în termenii unei adevărate experiențe, constînd într-o totală acceptare a Celuilalt, într-o supunere absolută la dorințele lui și mai ales într-un dor și o căutare neîncetat reînnoite.

Cu toate acestea, în cazul lui Bahia era vorba doar de o operă personală, o căutare individuală, rezervată probabil unei elite intelectuale. În schimb, în Germania, în secolele al XII-lea și al XIII-lea a apărut o adevărată mișcare populară, denumită în general „hasídismul renan". Acest termen, „hasídismul", care va deveni foarte cunoscut începînd cu secolul al XVIII-lea, necesită o explicație. El a derivat de la cuvîntul „hasid", care provine din Biblie, deoarece David spunea deja:

Apără-mă, căci sînt un „hasid."
Psalmi LXXXVI, 2

Originea acestui termen se află în forma primară a iubirii dumnezeiești, adică în har: căci Dumnezeu a creat lumea fără ca ea să fi meritat aceasta, și continuă s-o iubească

necondiționat. Prin urmare, imitîndu-l pe Dumnezeu (faimoasa *imitatio dei* pe care o regăsim în toate religiile care provin din Biblie), „hasidul" este acel om care iubește pe ceilalți necondiționat și chiar indiferent de împrejurările în care a fost pus de către Ființa iubită: încercări, suferințe, necazuri. Hasidul este un fel de „nebun întru Dumnezeu" care duce iubirea lui „nebună" cu mult dincolo de simplele exigențe ale Legii.

De altfel, este remarcabil faptul că rabinii Talmudului au ales tocmai acest termen de „hasid" pentru a desemna pe oamenii cucernici ai tuturor națiunilor care, la fel ca și evreii, vor avea parte de marea fericire a vieții veșnice.

În literatura evreiască întîlnim hasidismul în special în trei epoci. În vremea Talmudului, cuvîntul desemna pe cei mai zeloși dintre farisei, de pildă pe cei care obișnuiau să mediteze timp de o oră înainte de a începe să se roage. Începînd cu secolul al XVIII-lea, acesta este numele pe care l-a luat unul din cele mai importante curente spirituale ale Iudaismului. Între aceste două momente a fost deci hasidismul renan, care a înflorit în importantele comunități evreiești stabilite pe valea Rinului. Această mișcare era însuflețită de maeștri remarcabili, impregnați de misiticism, cum au fost Iehuda Hasidul sau Eleazar din Worms. Ei propovăduiau modestia, cinstea, abnegația, caritatea, respectul pentru ceilalți evrei și pentru vecinii creștini, dragostea pentru cei convertiți, precum și o serie de alte virtuți care, toate, se întemeiau pe Talmud, dar pe care ei au știut să le exprime în limbajul timpului lor. Învățătura lor a fost adunată într-o antologie, *Sefer Hasidim*, „Călăuza celor pioși", care constituie o importantă compilație de teologie, cutume, legi și maxime de morală, împletită cu istorisiri. Din acest veritabil manual de „pietate și sfințenie la îndemîna tuturor" să extragem cîteva anecdote și sentințe revelatoare pentru cucernicia populară:

Un hasid se afla într-un loc în care se hotărîse ca evreii să fie siliți să accepte botezul. Evreii nădăjduiau că vor reuși să obțină anularea acestei hotărîri. Dar hasidul a fugit, ca și toți acei cu

neștirbită credință în Dumnezeu. Apoi hasidul a început să postească. Întrebat pentru ce mai postește de vreme ce a putut părăsi acel loc primejdios, el a răspuns că ține postul pentru ca toți cei care rămăseseră să nu fie victime ale persecuției. I s-a spus atunci că dacă voia să postească trebuia s-o facă mai degrabă spre a dobîndi cele de care avea nevoie. El a răspuns: Stă scris (Leviticul, 19, 18): „să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți!". Dacă copiii mei sau dacă eu însumi ne-am fi găsit acolo, aș fi postit pentru ca Dumnezeu să ne îngăduie să supraviețuim, în această viață de aici, care nu durează decît un timp. Cu atît mai mult se cuvine să postim în vreme de persecuție, cînd stăpînirea vrea să împiedice oamenii să aibă drept la viața viitoare. Iată de ce postesc pentru ca persecuția să ia sfîrșit, iar victimele ei să se reîntoarcă la Tora lui Moise. Căci orice persoană care se roagă să se împlinească voința cerească și în favoarea lui Israel își vede astfel satisfăcute și propriile ei nevoi. Cît despre cei care veghează la nevoile obștii și la împlinirea cerințelor divine, ei își vor vedea satisfăcute propriile nevoi, mulțumită celorlalți. Astfel, Solomon, care îi ceruse lui Dumnezeu să-i dea înțelepciunea spre a putea conduce Israelul, a primit și tot ce avea nevoie pentru cerințele sale personale; așa cum stă scris (1 Regi, 3, 13): „Mai mult, îți voi da și ce n-ai cerut."

Atunci cînd e umilit și jignit, hasidul rămîne ca un surd care nu aude sau ca un mut care nu deschide gura. El nu jignește pe nimeni. În viitor chipul său va răspîndi strălucire...

Esența forței hasidutului stă în faptul că, în pofida ironiilor, hasidul își rămîne credincios sieși, gîndindu-se numai la Dumnezeu.

Fericit este cel care trăiește neîncetat cu teama: fie ca nu cumva să facă vreun neajuns unui evreu sau unui creștin, fie să aibă de-a face cu un evreu sau un creștin care nu sînt onorabili.

Safer Hasidim este scăldat într-un climat mistic: în această carte se întîlnesc numeroase referiri la viața viitoare, la ceea ce se întîmplă cu morții, la ciudatele lor relații cu cei vii, la existența demonilor și a stafiilor. Maeștrii hasidismului renan acordau de asemenea o mare importanță numerologiei și formulelor incantatorii împrumutate din Cabala.

15. CE ESTE CABALA?

Nu este cazul să fim nedumeriți de diferitele grafii ale termenului ebraic *Kabbalah*: s-a convenit să fie transcris Kabbala, Cabala sau Cabbala. Literal, cuvîntul are înțelesul de „tradiție", „transmitere".

Am amintit mai sus că, după rabinii Talmudului, există patru nivele de lectură a Torei. Cabala, care constituie principalul (dar nu unicul) curent al misticii evreiești, corespunde celui de-al patrulea nivel, cel mai secret: lectura ezoterică. După Biblie, din Eden se revărsau patru fluvii care udau grădina (Facerea II, 10). Grădina gîndirii evreiești a fost și ea stropită în permanență de cele trei curente pe care le-am expus — exegetic, juridic și moral —, precum și de curentul mistic, care străbate toată evoluția gîndirii religioase în Evul Mediu.

Dacă vorbim despre mistică, se impune de la început o precizare. Există o diferență fundamentală între natura misticismului așa cum este cel conceput de către Iudaism și natura misticismului așa cum este el înțeles de cele mai multe religii sau curente spirituale. În general, în acestea din urmă, misticul este un personaj care trăiește „în altă parte": în afara lumii, în spirit, într-o stare extatică de comuniune cu divinul; în orice caz în afara societății, uneori în afara civilizației, despovărat pe cît este cu putință de toate constrîngerile vieții socio-economice și ale celulei familiale; pe scurt, în afara, uneori chiar deasupra legilor care diriguiesc viața muritorilor de rînd. În misticismul evreiesc nu întîlnim nimic din toate acestea. El nu constituie un sistem sau o scară de valori superioare Legii, cu scopul de a atinge infinitul; din toate punctele de vedere, misticul, la fel ca și evreul cel mai neștiutor, este un om al Torei. El nu se situează deasupra sau dincolo de Lege; el este cel care trăiește adevărata esență a acesteia. Celelalte trei niveluri ale lecturii Torei constituie scheletul existenței sale, materialul, corpul cercetării ei; ezoterismul îi este

sufletul, lumina profundă și tainică ce însuflețește și face să strălucească diferitele straturi ale Legii. Dacă asemuim lumea cu un templu, misticul, la fel ca și profanul, străbate pe rînd diferitele lui niveluri, sacre toate, dar numai el este în stare să pătrundă în Sfînta Sfintelor. Cei mai mulți cabaliști de frunte au fost în chip obligatoriu și înainte de toate doctori ai Legii, rabini, cîteodată mari erudiți, care nu vedeau nici o contradicție în faptul de a preda subtilele dezbateri legaliste ale Talmudului, ba chiar vedeau în ele unul din materialele ce slujeau la edificarea doctrinei lor ezoterice. Unul din cei mai mari cabaliști rabi, Iosif Caro, a fost printre fondatorii Cabalei zisă de la Safed, dar totodată a fost codificatorul lucrării *Sulhan Aruh*, marele cod al Iudaismului care, începînd cu secolul al XVI-lea, constituie autoritatea supremă și referința fundamentală cu privire la Legea evreiască. Aceasta a fost cea mai elocventă dovadă a măsurii în care misticul „a venit să împlinească Legea și nu s-o înlăture" — dacă vrem să parafrazăm o formulă celebră.

Așa cum am mai spus, cuvîntul Cabala semnifică tradiție, întrucît, după opinia cabaliștilor, cunoașterea secretelor Universului este o știință care s-a transmis de la maestru la elev din cea mai timpurie antichitate. Una din cele mai mari cărți clasice ale misticii evreiești, *Sefer Iețira* — „Cartea creației" — consideră că această știință a purces chiar de la Abraham; alții susțin că ea provine de la Adam. Oricum, în Talmud se găsesc deja numeroase referiri la o cunoaștere tainică rezervată unor rari inițiați. Cunoaștere plină de primejdii; se spune că patru rabini au pătruns în grădina acestei cunoașteri: primul și-a pierdut viața, al doilea a înnebunit, al treilea a devenit eretic; numai al patrulea, rabi Akiba, a ieșit din această grădină nevătămat. Talmudul mai spune că, de fapt, există două științe tainice și inițiatice: aceea a *Carului* (Maase Merkaba) și aceea a *Creației* (Maase Bereșit). Aceste două științe alcătuiesc osatura Cabalei, acest termen foarte general acoperind diferite curente ezoterice care vor da naștere, între secolul

al VI-lea și secolul al XVI-lea, unei producții literare abundente. Într-adevăr, învățătura misticilor și a cabaliștilor, care ar fi trebuit să rămînă confidențială, a avut aceeași soartă ca și Legea orală. Ea a sfîrșit prin a fi scrisă, mai întîi într-un șir de cărți de inspirație gnostică — literatura Palatelor — apoi în operele marilor școli ale cabaliștilor, în special în Provence și în Spania, cele două centre în care s-a născut Cabala propriu-zisă. Maghrebul, Germania, Italia și Polonia au produs și ele mari cabaliști.

Ar însemna să lungim prea mult expunerea noastră dacă am face aici un istoric al dezvoltării literaturii cabalistice; de aceea trimitem pe cititor la cartea lui Charles Mopsik, publicată în aceeași colecție ca și lucrarea de față (*La Cabale*, Ed. Jacques Grancher, 1983). Opera cea mai de seamă a Cabalei, care a apărut în Spania în secolul al XIII-lea, rămîne *Sefer Hazohar*, „Cartea Splendorii". În sfîrșit, literatura cabalistică a cunoscut încoronarea sa și, într-un fel, ultima ei sistematizare într-un șir de opere monumentale datorate școlii din Safed, în secolul al XVI-lea; dintre acestea, cele două mai importante sînt „Grădina Rodiilor", a lui Moise Cordovero și „Arborele Vieții", în care Haim Vital a adunat învățătura lui Isaac Luria (1534–1572).

Despre ce tratează Cabala? În primul rînd despre cele două științe tainice pe care le-am menționat: cea a *Carului* și cea a *Creației*. Prima se referă la Dumnezeu, a doua — la Univers. Amîndouă se preocupă să reveleze ceea ce este implicat în Biblie. Într-adevăr, aproape toți profeții au avut viziuni ale lumii de dincolo; este în special cazul lui Isaia și al lui Ezechiel.

> *L-am văzut pe Dumnezeu șezînd pe un tron foarte înalt*
> *și poalele mantiei Lui umpleau palatul.*
> *Serafimii se aflau deasupra Tronului.*
>
> Isaia VI,1

În ceea ce îl privește pe Ezechiel, el a văzut un car ceresc și niște creaturi stranii cu patru capete. Tronul, Îngerii,

Palatele, Carul — acestea sînt elementele principale ale științei Carului, care este aceea a lumilor cerești și în special a vieții Divinității. Cu alte cuvinte, ceea ce Biblia numea I.H.V.H. sau Elohim, se referă în realitate la o lume extrem de complexă, Tronul și Carul constituind reprezentări în imagini ale acestei lumi; menirea cabalistului este să decripteze aceste imagini. Cît despre cealaltă știință, cea a Creației, ea constă din explicarea fenomenelor complexe care au permis trecerea de la Unul la Multiplu, de la Infinit la Finit, de la spiritul pur la materie — chestiuni care, toate, sînt de fapt caracteristice pentru neoplatonism, care a avut o profundă influență asupra ideilor cabalistice.

Cabaliștii considerau că Tora dă răspunsul la toate aceste chestiuni. Dacă o primă lectură a Torei te-ar putea face să gîndești că ea este o carte de istorie și o culegere de legi, în realitate, dacă descifrăm sensul autentic al fiecăruia dintre cuvintele ei și chiar al fiecărei litere, Tora ne relatează despre viața luminilor superioare după formula emisă de Nahmanide în comentariul său asupra Bibliei.

> *„Tora vorbește despre lucrurile din Lumea de Jos,*
> *dar ne trimite un semnal*
> *despre lucrurile din Lumea de Sus."*

Cabala constituie un sistem în care legături subtile unesc în permanență realitatea materială cu esențele divine. În afară de Divinitate, care nu poate fi sesizată, nu poate fi concepută, nici definită și care ar putea fi foarte bine denumită En-Sof — *Ceea ce nu are sfîrșit* —, întreg Universul constituie un singur sistem care funcționează după o cauzalitate descendentă sau ascendentă. Cauzalitatea descendentă: forțele și energiile divine care dau naștere lucrurilor. Cauzalitatea ascendentă: acțiunile oamenilor care, la rîndul lor, pot îmbogăți sau pot goli de conținut energia divină ce asigură reglementarea universului. În schimb, creațiunea este rezultatul voinței pure a lui Dumnezeu și scapă cauzalității, căci ea își are obîrșia în voința dumnezeiască pură, într-o manieră care depășește înțelegerea omenească.

Ea este un har; pornind de la această voință primară, printr-un salt calitativ care permite trecerea de la ceea ce este pur divin la ceea ce este numai de origine divină, s-a născut primul material spiritual — Gîndirea — care, printr-un șir de mutații, a dat naștere cauzalității spirituale, apoi cauzalității fizice.

Nici un rezumat nu poate cuprinde toată bogăția teoriilor, conceptelor și imaginilor Cabalei. De aceea ne vom mărgini să citățm doar unele din sistemele fundamentale care o structurează.

a) *Cele patru lumi*

Universul emană din Infinit, grație acelui salt despre care am pomenit, străbătînd patru niveluri spirituale, intelectuale și fizice, denumite cele patru lumi: aceea a Emanației, a Creației, a Formării și a Acțiunii. Cu cît coborîm etajele acestor patru lumi cu atît ne îndepărtăm de spiritualitatea pură și ne apropiem de realitatea materială.

Raporturile care unesc cele patru lumi cu infinitul sînt figurate adeseori prin soare și razele sale. Soarele este — simbolic — En-Sof, iar razele constituie diversele forme ale realității care provin din el — formele spiritului, ca și cele ale materiei. Dacă luăm în considerare o rază a soarelui, constatăm că ea este de aceeași natură la sursa sa, acolo unde ea este în întregime topită în masa solară, cît și la milioane de kilometri distanță, în locul pe care îl izbește. Între aceste două puncte, raza străbate nenumărate galaxii. Ceea ce variază nu este natura, ci intensitatea ei; efectele pe care raza le produce variază în funcție de straturile sau de materiile străbătute. La fel se petrec lucrurile în cele patru lumi, care cuprind de altfel, fiecare, numeroase etaje: după locul pe care îl traversează, lumina — lumina divină — dă naștere unor fenomene variate. În lumea Emanației (primul produs al revărsării divine), voința emanată se deosebește foarte puțin de izvorul său; ca și acesta, ea este una și indivizibilă. Pe măsură ce ea coboară în univers, printr-un șir de degradări, ea se diferențiază, dă naștere

Gîndirii, apoi Limbajului, după aceea Materiei. O altă metaforă, frecvent folosită, este aceea a corpului omenesc. La originea sa, ovul sau spermatozoid, corpul pare perfect omogen. Dar pe măsură ce embrionul se dezvoltă, diferitele sale funcții și organe se diferențiază și se materializează.

Cu alte cuvinte, toate cîte există pe lume nu sînt altceva decît materializarea, mai mult sau mai puțin opacă, a unei energii pur divine și sacre care, numai ea, asigură permenanța existenței. Astfel, întru totul fideli gîndirii rabinilor Talmudului, cabaliștii consideră că opera Creațiunii nu este un fenomen care a luat sfîrșit; corpul universului nu trăiește decît prin sufletul energiei divine. Zi de zi, Dumnezeu reînnoiește procesul creației, insuflîndu-i această energie vitală absolut necesară. Iar una dintre funcțiile omului este să alimenteze voința divină, să-i furnizeze suficiente motive pentru ca ea să creeze din nou și fără încetare modalitățile continuării vieții. Chiar Tora este cea mai înaltă expresie a acestei voințe; într-adevăr, prin ea Dumnezeu revelează că dorește lumea, că îl dorește pe om și că-i dorește binele. Prin urmare, mijlocul cel mai sigur de a întări bunăvoința divină, unindu-te cu ea, este, pe de o parte, să studiezi Tora și să meditezi asupra ei, iar pe de altă parte — să-i respecți poruncile.

b) *Literele și Numele*

Toate procesele de existență se desfășoară în trei faze principale: *gîndirea* — proiectul, *cuvîntul* — expresia și precizia, și *acțiunea* — aducerea la îndeplinire. Aceste trei faze corespund lumii a doua, a treia și a patra. Gîndirea divină fiind inaccesibilă, primul grad de percepere a voinței divine este deci limbajul. Dumnezeu a creat lumea „vorbind". Aceasta este taina celei de-a doua științe, „opera creației".

„Dumnezeu a zis:
să fie lumină, și a fost lumină."

Facerea I, 3

Așadar, limbajul — limba ebraică — constituie adevăratul material prin care s-a săvîrșit creația. El este alcătuit din litere și din cuvinte: fiecare literă este o piatră, fiecare cuvînt — o casă, iar lumea a fost edificată prin asamblarea lor. Orice realitate spirituală sau fizică nu este deci decît veșmîntul unui substrat de litere sau de cuvinte, care constituie osatura textului biblic. Printre cele 22 de litere ale alfabetului ebraic, cele patru litere I.H.V.H. care formează tetragrama sînt temelia oricărei existențe, un fel de cod genetic a ceea ce ființează. Fiecare dintre cele patru lumi corespunde uneia dintre aceste litere; de asemenea, oricînd vom fi confruntați cu un element cvadruplu — de pildă cele patru figuri ale carului ceresc, cele patru cupe de vin ale Pesahului, cele patru exiluri ale lui Israel, precum și cele patru elemente fundamentale (aerul, focul, apa și pămîntul) — fiecare dintre ele își va trage obîrșia fie dintr-una din cele patru litere ale tetragramei, fie dintr-una din cele patru combinații principale ale ei. Aceasta, deoarece însăși tetragrama se pretează la diverse grafii și vocalizări, care exprimă tot atîtea niveluri diferite de revelație sau de prezență a divinului. În legătură cu aceste combinații ale numelui divin, care privesc în special tetragrama, dar și celelalte nume, și care constituie unul din capitolele cele mai dense ale exegezei cabalistice, mai trebuie luat în considerare și alt element. Fiecare literă a alfabetului ebraic este socotită a avea o valoare numerică; prima literă, Alef=1, a doua, Beth=2 etc. Fiecare cuvînt are deci o valoare cifrică și există o întreagă rețea de relații subtile între cuvinte și concepte, în funcție de valorile lor cifrice respective. Rabinii Talmudului recurgeau deja la această metodă de interpretare numită *Ghematria*; cabaliștii au folosit-o în chip sistematic. Exemplu: cuvîntul „lumină" — *or* — are aceeași valoare (207) ca și cuvîntul *raz*, „secret"; numele *Elohim* care, potrivit tradiției, desemnează funcția creatoare a lui Dumnezeu, are aceeași valoare ca și cuvîntul *Hateva* care semnifică natura; numele *Adam* are valoarea 45 ca și cuvîntul *Mah* = ce? — și corespunde uneia din valorile numerice ale tetragramei etc.

c) ***Sefirot-urile***

Fluxul divin provenit din tetragramă poate fi comparat cu o centrală electrică: el alimentează viața lumii mulțumită unei rețele complexe de relee și de cabluri. Natura, planetele, omul sau furnica nu primesc nici aceeași cantitate și nici aceeași calitate a energiei divine. A trebuit deci ca En-Sof să realizeze o rețea de distribuție care să îngăduie fiecărui element din univers să primească fluxul după nevoile sale, după capacitățile sale, precum și — dacă e vorba de om — după meritele sale. Această rețea este constituită din zece elemente, numite Sefirot, care sînt curelele de transmitere a Gîndirii, a Cuvîntului și a Acțiunii divine, fiind totodată modelul și structura acestor trei domenii în existența omenească. În general aceste zece Sefirot sînt reprezentate prin trei linii verticale:

voința

inteligența gîndirea

rigoarea harul

armonia

supunerea victoria

fundamentul

regalitatea

Aceste trei coloane reprezintă cele trei mari forțe care acționează în lume: iubirea (coloana din dreapta), rigoarea (cea din stînga) și mizericordia (linia din mijloc). Este vorba aici de una dintre ideile-forță ale Cabalei, dar care (s-o spunem încă o dată) își are izvorul în Talmud: orice raport, fie între Dumnezeu și oameni, fie între oamenii înșiși, fie între diferitele componente ale persoanei umane, se stabilește în mod necesar într-unul din aceste trei registre: iubirea, care constă în a dărui necondiționat și fără limite și care se poate traduce prin har sau prin expansiune; rigoarea, în care orice acțiune este obiectul unei judecăți — în sensul reflecției, ca și în cel al judecății de valoare — pe

scurt, în care totul este dat cu măsură. (De altfel, Sefirot, care au mai multe nume — lumini, ustensile — sînt denumite și *Midot* — măsuri — căci ele sînt canalele prin care fluxul infinit poate fi „măsurat" pentru specificitățile punctuale ale acțiunii sale.) În ce privește a treia forță, coloana din mijloc, sinteză a primelor două, ea este forța echilibrantă care stabilește o balanță justă între har și rigoare.

Aceste zece Sefirot se găsesc peste tot; lumea a fost creată prin zece cuvinte, legea a fost dată prin zece porunci; este vorba aici, de fiecare dată, de o aplicare a celor zece Sefirot. Omul însuși este un microcosm; la nivelul său și în persoana sa se regăsesc așadar cele zece forțe cosmice și universale care sînt Sefirot-urile. Capul omului corespunde primelor trei Sefirot (voință, inteligență și gîndire); brațul drept și gamba dreaptă corespund coloanei din dreapta; brațul stîng și gamba stîngă — coloanei din stînga; inima și sexul corespund coloanei din mijloc.

Partea dreaptă și partea stîngă figurează Binele și Răul; una din funcțiile omului constă în a încerca să transforme energiile din partea stîngă, care sînt reductoare, în energii ale părții drepte. Scopul vieții este de a ajunge să stabilească, printr-un subtil echilibru al acestor forțe, cea de-a zecea Sefira care corespunde, de altfel, lumii a patra, lumea acțiunii, precum și celei de-a patra litere a tetragramei; atunci se va stabili fără opreliști regalitatea divină asupra lumii.

Se cuvine remarcată importanța numerelor în aceste diferite structuri. Ele constituie semne revelatoare. Zece va fi totdeauna semnul plenitudinii; astfel este nevoie de zece oameni pentru a constitui quorum-ul — plenum-ul — la sinagogă. În ce privește numărul trei, el va figura echilibrul. El desemnează de altfel pe al treilea patriarh, Iacob, care a luat numele de Israel și întruchipează specificitatea evreiască. De aceea, spun cabaliștii, Moise, cel care a transmis Legea, a fost al treilea copil al părinților săi; Legea a fost revelată în a treia lună a anului; Templul era împărțit în trei părți; Solomon, care a construit Templul, a fost al

treilea rege; poporul evreu cuprinde trei caste: preoți, leviți și simpli credincioși etc. Alte numere de aur — cinci, șapte, treisprezece — au și ele multiple semnificații.

16. CABALA S-A LIMITAT LA CĂUTAREA SENSULUI ASCUNS AL BIBLIEI ȘI TALMUDULUI? N-A DAT EA NAȘTERE UNOR CREDINȚE NOI ȘI UNOR NOI RITURI?

Cabaliștii n-au creat, cu adevărat, noi rituri; cu toate acestea ei au adus multe inovații în maniera de a practica riturile sau de a celebra sărbătorile, au adăugat cîteva formule introductive rugăciunilor și binecuvîntărilor și au dat uneori un nou sens unor celebrări, cum ar fi Anul Nou al arborilor. În practica curentă, nimic nu deosebește pe evreul care aderă la Cabala de evreul adept al Iudaismului rabinic convențional.

Cabala a dat dovadă de mare originalitate în domeniul concepției și al viziunii asupra lumii. În majoritatea cazurilor a fost pur și simplu o îmbogățire și o lărgire a marilor teme ale teoriei talmudice: Providența, alegerea lui Israel, teodiceea, exilul. Unele dintre aceste teme, strămutate într-un context cosmic, au devenit totuși obiect al unei mari dramatizări. Așa s-au petrecut lucrurile cu tema exilului, precum și cu problema generală a responsabilității omului în existența Răului. Desigur, rabinii Talmudului afirmaseră deja că orice acțiune bună a omului creează un înger bun, iar orice păcat dă naștere unui înger distrugător. În Cabala însă, gîndurile, vorbele și actele noastre creează veritabile și complexe reacții în lanț într-o infinitate de lumi, cu tot soiul de manifestări în lumea aceasta, oglindind cele ce se întîmplă în lumile superioare; responsabilitatea fiecărui om este astfel mult sporită.

În afara originalității viziunii sale asupra lumii — mai corect ar fi să spunem „asupra lumilor" — este neîndoielnic că aportul cel mai original al Cabalei a fost în domeniul

eshatologiei. Talmudul afirmase că istoria ordinară va lua sfîrșit la începutul unui ciclu de zece mii de ani; cabaliștii au adăugat acestei afirmații tot felul de mutații spirituale care îl vor afecta pe om între cel de-al șaptelea și cel de-al zecelea mileniu. Ei au acordat o mare importanță îndeosebi doctrinei reîncarnării. Orice suflet trebuie să se reîntoarcă de mai multe ori pe pămînt (în principiu, de maximum patru ori), fie pentru a ispăși și a repara unele greșeli — repararea, *Tikun*, este unul din fundamentele Cabalei —, fie pentru a duce la bun sfîrșit îndeplinirea celor șase sute treisprezece porunci. La fel ca și în gîndirea indiană, în concepția cabaliștilor reîncarnarea poate avea loc uneori în corpul unui animal. Principalul maestru al Cabalei din Safed, Isaac Luria, care a inspirat elevului său Haim Vital un tratat asupra reîncarnării, interzicea molestarea animalelor. Se povestește că el se plimba odată pe cîmp însoțit de elevii săi. Un corb îi urmări în tot timpul plimbării. Isaac Luria spuse atunci elevilor săi că au în fața lor reîncarnarea unui perceptor care se evidențiase prin mîrșăviile sale... Altădată, el a sfătuit pe unul din discipolii săi să plece la Smirna și să se căsătorească cu o femeie care, prezicea el, va răposa la șase luni după nuntă,lăsîndu-i moștenire trei sute de monezi de aur. Prezicerea lui s-a împlinit. El a explicat elevilor săi că, înainte cu cîteva secole, persoanei care se reîncarnase în acest discipol îi fuseseră furate de către asociatul său trei sute de monezi de aur, motiv pentru care acea persoană murise de supărare la șase luni după ce se petrecuse furtul. Acum asociatul acela s-a reîncarnat într-o femeie, care avea să-i dea discipolului șase luni de plăcere pentru a compensa supărarea și avea să-i restituie prin moștenire suma ce-i fusese furată...

Această teorie a reîncarnării — sub diversele denumiri ce i s-au dat — transmigrația sufletelor, metempsihoză, metemsomatoză — constituia din punct de vedere intelectual o interesantă încercare de explicare a unor aparente nedreptăți care se întîlnesc în cursul existenței. Înseamnă oare aceasta că orice evreu este obligat să admită această

teorie? Cînd am vorbit despre Maimonide am putut observa că acceptarea reîncarnării nu face parte din cele „treisprezece enunțuri ale credinței". Am mai subliniat faptul că rabinii se fereau să impună dogme. De multe ori s-a afirmat că Iudaismul n-ar fi o religie, ci un mod de viață. Această definiție cuprinde o mare parte de adevăr, fără a fi totuși întru totul exactă. Pentru cabaliști, dar și pentru alte curente de gîndire, Iudaismul este *și* o religie, în sensul etimologic al termenului: ceea ce mă *leagă* de Dumnezeu. Dar e adevărat că este în primul rînd o *praxis*, respectarea regulilor de comportare: în acest sens, ceea ce se numește de obicei ortodoxia evreiască — vom reveni asupra ei — este mai degrabă o ortopraxie. Pentru Iudaismul rabinic, important este mai mult ceea ce face omul decît ceea ce crede, chiar dacă, bineînțeles, se acordă cea mai mare însemnătate intențiilor sale. Comentînd una din plîngerile lui Ieremia în care profetul spunea:

> *„M-au părăsit pe Mine, izvorul apelor vii*
> *și și-au săpat puțuri crăpate*
> *care nu țin apa..."*
>
> Ieremia II, 13

rabinii n-au șovăit să propună următoarea interpretare: „Dumnezeu zice: *Dacă ei m-ar fi părăsit doar pe mine, păstrînd însă Legea mea!*". Nu s-ar putea exprima mai limpede rolul primordial pe care îl are în Iudaism respectarea comandamentelor. Neîndoielnic, nu poți fi un evreu autentic — în orice caz un evreu tradiționalist — dacă nu aderi la anumite concepte fundamentale, dacă nu crezi în Dumnezeu, sau în Revelație, sau în faptul că Israel a fost ales. Dar în materie de eshatologie rabinii Talmudului n-au impus decît un singur enunț de credință: acela al reînvierii morților; cît privește reîncarnarea, aceasta este o chestiune de opinie personală. De altfel, această opinie a cunoscut o mare răspîndire, deoarece ideile Cabalei, multă vreme rezervate unei elite de inițiați, au fost însușite, începînd cu secolul al XVIII-lea, de numeroși oameni,

grație unei mișcări care, fără a se identifica cu Cabala, s-a inspirat din ea: hasidismul.

Am evocat mai înainte primele forme ale hasidismului în Antichitate și în Evul Mediu. A treia lui formă a apărut în Rusia și în Polonia sub influența unui maestru charismatic, Israel Baal Șem Tov (1698–1760), a cărui preocupare a fost de a reînvia religiozitatea comunităților din Estul Europei care, de pe la sfîrșitul Evului Mediu, deveniseră cele mai numeroase din lumea evreiască.

Hasidismul modern este rodul unei duble reacții. Pe de o parte, viața evreiască era dominată de studiile talmudice care dăduseră naștere unei elite intelectuale în ieșivot (=academiile talmudice). *Arborele comentariilor, caracterul pur abstract al comentariului și al raționamentului său mascau adesea, în aceste școli, pădurea credinței.* Studiul Torei se transforma uneori într-o pură speculație intelectuală, în dauna avînturilor inimii. În plus, cei mai mulți evrei trăiau în condiții socio-economice grele, care nu le mai lăsau timp pentru studiu; umilii meșteșugari din tîrgul evreiesc — așa-numitul *stetl* — se simțeau excluși din lumea Torei. Pe de altă parte, comunitățile evreiești din Est suferiseră în secolul al XVII-lea masacre înspăimîntătoare; situația lor se degradase și mai mult în secolul al XVIII-lea. Exilul părea că nu mai ia sfîrșit. Baal Șem Tov voia să redea păturilor populare curaj și speranță, propovăduind ideea că nici evreul cel mai ignorant și chiar cel mai păcătos nu este respins de Tatăl Ceresc, înfățișînd bucuria ca primă condiție a cunoașterii lui Dumnezeu și susținînd că spontaneitatea are prioritate față de studiul sterp. Mii de povești ilustrează nașterea hasidismului, de pildă aceea în care vedem un evreu analfabet, incapabil să se roage, recitînd alfabetul și adresîndu-se lui Dumnezeu: *Nu știu să citesc și să alcătuiesc cuvintele; îți recit literele, aranjează-le după cum ți-e voia.* Auzind aceasta, Baal Șem Tov a spus discipolilor săi că asta a fost cea mai frumoasă dintre rugăciuni! Unul dintre discipolii săi, Iacob Iosef din Lublin, zicea: *Ceea ce încearcă să obțină instinctul răului nu este*

să ne facă să păcătuim, ci să ne cufunde în tristețe pentru ca, prin tristețe, să cădem în păcat.

Hasidismul propovăduia credința omului mărunt care știe că soarta este în mîinile Domnului, el predica dragostea pentru Creator și iubirea pentru aproapele. După altă poveste faimoasă, Baal Șem Tov s-a dus într-o zi la un evreu bogat și zgîrcit. I-a cerut să se ducă la fereastră și l-a întrebat:

— *Ce vezi?*

— *Văd oamenii care merg pe stradă.*

I-a cerut apoi să se așeze în fața unei oglinzi și l-a întrebat din nou:

— *Ce vezi?*

— *Mă văd pe mine.*

— *Ei bine! geamul și oglinda sînt alcătuite din aceeași materie. S-a adăugat doar puțin argint pentru a face oglinda și iată că nu te mai vezi decît pe tine!*

Hasidismul a produs cu adevărat o revoluție în spiritualitatea evreiască. El i-a transmis o sumă de reguli de comportament, de maxime de înțelepciune și pietate, fără seamăn.

Rabi Nahman din Bratlav zicea:
„Lumea este o punte îngustă."
Esențial e însă să nu-ți fie niciodată teamă!

După ce a murit Baal Șem Tov, moștenirea lui spirituală a fost preluată de mai mulți dintre elevii săi, cărora discipolii le recunoșteau tot felul de puteri și o autoritate aproape absolută — așa-numiții „rabi". Această autoritate se transmitea în general din tată în fiu; așa s-au născut adevărate dinastii de rabi, care au luat numele tîrgurilor din Rusia și din Polonia, din România și din Ungaria, unde au trăit cei ce întemeiaseră dinastiile: Sanz, Gor, Satu-Mare, Lubavici. Dinastiile persistă și în prezent. Unele dintre ele, stabilite în Statele Unite după Holocaust, numără zeci de mii de adepți și joacă un rol spiritual și politic major în viața evreiască contemporană.

Pentru a încheia acest capitol, trebuie precizat că hasidismul a avut și adversari; unii partizani ai Iudaismului tradițional — *mitnagdimii* — i s-au opus cu violență, iar această opoziție, deși astăzi a devenit mai puțin radicală, continuă să existe în sînul Iudaismului. Dar învățătura hasidismului, devenită accesibilă prin opera și traducerile lui Martin Buber înainte de război, apoi ale lui Elie Wiesel după Holocaust, cunoaște un mare succes în viața evreiască contemporană și este, incontestabil, unul din factorii renașterii spiritualității evreiești.

Partea a patra

A TRĂI CA UN EVREU

Pînă aici am urmărit pas cu pas evoluția Iudaismului de la originile sale pînă la finele secolului al XVIII-lea. Liniile principale ale teologiei și ale spiritualității sale au fost trasate de diferitele școli de care am pomenit pe parcurs. În ce privește regulile de viață pe care este dator să le respecte credinciosul, ele au fost sistematizate într-un mare cod, redactat în secolul al XVI-lea de către Iosef Caro. În acest cod, care poartă numele de *Șulhan Aruh* (adică „masa orînduită"), legile sînt clasate sistematic după materii: rugăciunea, Șabatul, sărbătorile, căsătoria etc.

Spre deosebire de codul lui Maimonide, *Șulhan Aruh* — care a fost completat cu observațiile unui rabin polonez, Moise Iserles, spre a se ține seama de obiceiurile particulare ale evreilor din Estul Europei — a fost adoptat de toate comunitățile evreiești din lume. Înainte de a ne ocupa de felul în care a evoluat Iudaismul în lumea modernă, să vedem mai îndeaproape cum arată modul de viață tradițional al evreilor în ceea ce este esențial, neschimbat de 2 000 de ani.

Un mare filozof evreu contemporan, Abraham Heschel, a calificat pe evrei ca „Ziditori ai timpului". Fapt este că viața evreului practicant este puternic marcată de diferitele ritmuri ale zilei, ale lunii și ale anului.

La trezirea din somn, dimineața evreului practicant începe printr-un șir de abluțiuni însoțite de binecuvîntări. Aceasta întrucît noaptea este asemuită cu un soi de moarte

și deci, dimineața, omul se află într-o stare de impuritate. După aceste abluțiuni și înaintea micului dejun, este recitată una din cele trei rugăciuni zilnice (dimineața, la prînz și seara) care durează cam o jumătate de oră. Pe cît posibil, se recomandă ca această rugăciune să fie recitată la sinagogă împreuna cu întreaga obște. Ca și rugăciunea de seară, aceea de dimineață e constituită din diferite secvențe: cabaliștii disting patru secvențe care corespund celor patru lumi ce îl despart pe om de Dumnezeu. Aceste rugăciuni constau din binecuvîntări prin care fiecare aduce mulțumiri Domnului pentru că și-a regăsit integralitatea facultăților mintale și fizice. Ele cuprind și psalmi care îl slăvesc pe Dumnezeu, precum și două pasaje fundamentale: *Șma* și *Amida*.

Șma este un montaj din trei texte ale Torei, care tratează despre iubirea pentru Dumnezeu și despre datoria de a te supune legilor Lui. Montajul începe prin ceea ce constituie adevăratul crez al Iudaismului:

> *Ascultă Israele, Domnul, Dumnezeul nostru este Unul. Să-l iubești pe Dumnezeul tău cel Veșnic din toată inima, din tot sufletul, din toate puterile.*

Această proclamare a credinței a căpătat o asemenea însemnătate în viața evreiască încît nu numai că este recitată de două ori pe zi, dar este spusă și la culcare; în sfîrșit, ea constituie și rugăciunea cea de pe urmă a evreului. În Iudaism nu există miruirea înainte de moarte; cei care-l asistă pe acela ce urmează să părăsească această lume, îl ajută să recite *Șma*.

A doua rugăciune centrală, *Amida* — numită așa pentru că este recitată stînd cu picioarele lipite și întors cu fața spre Ierusalim — constă din nouăsprezece binecuvîntări, împărțite în trei grupe: binecuvîntări de slăvire a Domnului, rugăminți pentru diferitele elemente necesare oricărei vieți (inteligență, sănătate, dreptate, pîinea zilnică etc.) și, în sfîrșit, expresia marilor speranțe evreiești (reîntoarcerea la Ierusalim, pacea universală).

Viața de fiecare zi este punctată și ea de binecuvîntări care trebuie rostite înainte și după orice consum de alimente, precum și înainte sau în urma unui eveniment plăcut. Cele mai multe dintre aceste binecuvîntări privesc alimentația. Ele încep prin formula rituală: *Lăudat fii Tu, Dumnezeul nostru cel Veșnic, regele Universului* și se termină prin desemnarea alimentului respectiv, în funcție de originea lui. Astfel pentru pîine se va spune: *Care a făcut să iasă pîinea din pămînt*; pentru fructul unui arbore — *Care a creat fructul copacului*; pentru vin: *Care a creat rodul viței de vie* etc. Există de asemenea binecuvîntări pentru tot felul de împrejurări: cînd zărim curcubeul sau stele căzătoare, cînd fulgeră sau cînd ne aflăm în fața unui savant de seamă etc.

Cînd recită aceste rugăciuni și binecuvîntări evreul practicant are capul acoperit. Acest obicei provine de la un rabin din epoca talmudică; el obișnuia să-și acopere capul, spunînd: *Prezența divină este deasupra capului meu.* Act de pietate individual, acest obicei a sfîrșit prin a se răspîndi. Deși nu este cerut de Lege, evreii religioși îl respectă; ei stau tot timpul cu capul acoperit, fie cu o pălărie, fie cu o calotă. În prezent, această calotă — numită *Kipa* — a devenit extrem de reprezentativă pentru practica evreiască.

Vorbind despre viața de fiecare zi trebuie să ne referim și la pîinea zilnică. Legile care reglementează modul de a se hrăni al evreului sînt printre cele mai specifice și mai importante din practica evreiască. Ele se întemeiază pe trei reguli fundamentale: *alegerea, prepararea și neamestecul.*

a) *Alegerea*

În capitolul 11 al cărții Leviticul, Biblia stabilește o distincție categorică între animalele (patrupede, păsări și pești) zise pure și deci comestibile, și cele numite impure și al căror consum este interzis. Pe de o parte, ea fixează un criteriu general: patrupedele trebuie să fie rumegătoare și să aibă copita despicată pentru a fi pure; peștii să aibă

înotătoare și solzi. Pe de altă parte, Biblia stabilește o lungă listă nominativă de animale zise impure. Se știe în general că un evreu religios nu consumă carne de porc; de fapt, Biblia îi interzice și alte produse alimentare: carnea iepurelui de casă și de cîmp, carnea de cal, vînaturile de tot felul și crustaceele.

Tora explică foarte rar pricina acestor legi. Rabinii Talmudului au spus că ele trebuie acceptate fără a căuta vreo explicație — *pentru că așa este porunca Regelui.* Asta nu i-a împiedicat pe rabini să caute o explicație distincției pur-impur, insistînd totuși asupra ideii că respectarea Legii nu trebuie să depindă în nici un caz de înțelegerea ei. Este vorba aici de un act de credință și diferitele explicații propuse de-a lungul timpului nu sînt deloc satisfăcătoare; excepție fac, fără îndoială, motivațiile complexe pe care le susține Cabala: ea ne învață că fiecare specie își are originea la un anumit nivel al diferitelor „etape" ale lumilor superioare; acolo s-a constituit esența speciei respective. În aceste lumi există însă și principiul răului — adică separația de voința divină pură. Atunci cînd ni se interzice să consumăm o anumită specie, explicația se află în faptul că ea provine dintr-una din acele esențe care au fost marcate de principiul răului. În schimb, nu rezistă în fața unui examen serios diferitele explicații de ordin igienic sau dietetic pe care le invocă mulți evrei care nu mai sînt practicanți; aceste explicații au menirea să afirme caducitatea legilor alimentare.

Să observăm în treacăt că Islamul a adoptat în parte această distincție biblică între ceea ce este pur și ce este impur.

b) ***Prepararea***

Patrupedele și zburătoarele pure pot fi consumate numai dacă au fost tăiate ritual. Biblia interzice consumul sîngelui.

> *„Sîngele este viața, să nu mănînci viața împreună cu carnea."*
>
> Deuteronom, XII, 23

Scopul tăierii rituale este ca, prin sîngerare, să golească animalul de sîngele său arterial. După tăiere carnea trebuie spălată de sîngele său și bucățile de carne mai trebuie curățite prin înmuiere în apă și apoi în sare. Carnea este acum *Cașer*, termen a cărui semnificație literală este „bună de consumat" și care, de altfel, se aplică la tot ce este conform cu Legea. Astfel, un sul al Torei a cărei scriitură este perfectă și din care nu lipsește nici o literă, este considerat și el a fi „cașer". Prin extensie s-a luat obiceiul să se numească „cașer" orice aliment al cărui consum este permis. Pe de altă parte, după tăiere, trebuie făcută o inspecție amănunțită a animalului pentru a verifica dacă a fost sănătos, în special dacă n-a avut cumva leziuni pulmonare; dacă se constată că animalul a fost bolnav, carnea nu e declarată cașer.

Prin urmare, aceste reguli impun să nu se cumpere carne decît de la măcelăriile zise „cașer", puse sub supraveghere pentru ca să existe siguranța că își procură numai carne îngăduită pentru consum. Aceste reguli mai au și numeroase urmări în tot soiul de sectoare alimentare (produse manufacturate, conserve etc.) în care evreul practicant trebuie să se asigure că n-a fost introdusă o grăsime provenind de la un animal interzis.

c) *Neamestecul*

Rabinii Talmudului au interpretat porunca biblică de *a nu se fierbe iedul în laptele mamei sale* ca un mod metaforic de interzicere a amestecării alimentelor pe bază de carne cu cele pe bază de lapte. Ei au decis că trebuie să se aștepte un anumit timp — în principiu șase ore — între consumarea unui produs din carne și cea a unui produs lactat. Deci evreul religios nu va consuma steak cu unt și nu va mînca brînză după o masă cu carne. Pentru a evita orice amestec, se afectează o veselă specială pentru fiecare tip de mîncare. În organizarea vieții domestice aceste diferite reguli implică o infinitate de amănunte pe care nu le putem înșira pe toate în limitele acestei lucrări.

Regulile neamestecului nu se mărginesc la alimentație. Ele se referă și la agricultură — nu este permis a semăna la un loc grîu și viță de vie. Se referă și la creșterea vitelor — este interzisă împerecherea speciilor diferite. Se referă de asemenea la îmbrăcăminte — nu se amestecă lîna și inul în fabricarea stofelor.

Evident, respectarea acestor diferite reguli creează o serie de constrîngeri și de limite. *Constrîngeri*, în sensul că evreului practicant îi va fi greu să respecte Legea dacă locuiește departe de o comunitate, de sinagogă, de o măcelărie cașer. Așa se explică (în afara altor cauze de ordin socio-economic) de ce evreii preferă să se concentreze în orașele mari și chiar în anumite cartiere. Este limpede că acei evrei religioși, pe care activitățile profesionale îi țin departe de marile centre urbane, au mari dificultăți. *Limite*, în măsura în care aceste reguli frînează convivialitatea. Un evreu ortodox va primi la masă amici neevrei sau evrei nepracticanți; în schimb, reciproca este dificilă. De asemenea, alegerea restaurantelor este limitată. Mulți evrei suportă greu toate aceste constrîngeri și limite; unii le resping categoric. Dar oricare ar fi problemele practice pe care ele le pun, trebuie recunoscut că reglementările alimentare continuă să joace un rol major în economia vieții spirituale a evreului practicant: în fiecare clipă, în cursul zilei, ele îi aduc aminte de singularitatea sa și de scopul existenței sale — aceasta constituind, neîndoielnic, ceea ce se urmărește prin aceste legi.

Evreul va avea tot răgazul necesar pentru a medita asupra acestui scop la sfîrșitul săptămînii, în ziua de Șabat. Respectarea Șabatului reprezintă, fără nici o îndoială, preceptul fundamental al Iudaismului. Rabinii Talmudului nu șovăie să spună pe de o parte că *acela care respectă Șabatul este ca și cum ar respecta întreaga Tora*, iar pe de altă parte, că *Mesia va veni cînd întreg poporul lui Israel va respecta Șabatul*. Instituit de către Biblie în amintirea încetării actului de creare a lumii (cuvîntul *Șabat* înseamnă

etimologic „încetare"), repaosul din ziua a șaptea este, înainte de toate, o formă spectaculoasă de *imitatio dei.*

În ziua a șaptea Dumnezeu a sfîrșit lucrarea pe care o făcuse și în ziua a șaptea s-a odihnit de toată lucrarea Lui. Dumnezeu a binecuvîntat ziua a șaptea și a sfințit-o.

Facerea II, 2–3

În al doilea rînd, respectarea Șabatului este un act de credință, actul prin care evreul afirmă că el crede într-un Dumnezeu creator. În al treilea rînd, Șabatul este timpul sacrului și al interiorității care urmează celor șase zile ale profanului și exteriotității, sublimîndu-le.

Șabatul începe vineri seara, la asfințitul soarelui și se termină sîmbătă seara, cînd apar stelele. El este consacrat rugăciunii, studiului și vieții de familie. Este interzisă orice activitate profesională sau lucrativă; este interzisă chiar și atingerea banilor. De asemenea, este prohibit orice act productiv și creativ — cu excepția procreării. Este exclusă și folosirea focului și a derivatelor sale, de pildă electricitatea. Rabinii au alcătuit un tablou de treizeci și nouă de tipuri de activitate, mai ales din domeniul agriculturii și al creșterii vitelor, care constituie tot atîtea modele de munci interzise: semănatul, recoltatul, tunsul, cusătoria, văruitul etc. Călătoriile fac și ele parte din lungul șir de activități pe care rabinii le-au socotit ca incompatibile cu spiritul Șabatului, care este mai degrabă recreere decît recreație.

Toate aceste interdicții par uneori ca excesiv de riguroase. Dar cuvîntul rigoare este departe de a avea un sens exclusiv peiorativ. Deci rigoarea legilor Șabatului a permis să se facă din această zi o insulă de seninătate și spiritualitate în sînul diferitelor furtuni care, astăzi ca și ieri, îl asaltează pe om. S-a putut spune că *„dacă evreii au păstrat Șabatul, la rîndul său Șabatul i-a menținut pe evrei"!*

Prin semnificația sa, prin implicațiile sale și repetiția sa hebdomadară, Șabatul constituie sărbătoarea cea mai importantă a calendarului evreiesc. Dar mai există un șir întreg de sărbători care permit o existență evreiască sau

comemorarea marilor teme ale existenței și ale spiritualității lui Israel. Este vorba, în primul rînd, de comemorări: *Pesah* — Paștele evreiesc — amintește de ieșirea din Egipt. Această sărbătoare, care durează o săptămînă în Israel și opt zile în Diaspora, este celebrată cu o strălucire deosebită. Ea începe printr-o mare agapă — *Sederul* — bogată în rituri și gesturi simbolice (de altfel Cina cea de taină îl reprezintă pe Isus celebrînd tocmai Sederul). Cît timp durează această sărbătoare, se mănîncă azimă, fiind interzis consumul pîinii dospite, precum și al tuturor alimentelor fermentate.

Șavuot — Rusaliile — comemorează dăruirea Tablelor Legii; *Sucot* — sărbătoarea Colibelor — comemorează odiseea din deșert; timp de o săptămînă se trăiește și se mănîncă într-o mică colibă, cu acoperișul din crengi, sub bolta cerului. *Purim* — sărbătoarea Esterei — comemorează salvarea evreilor din Persia și dă loc la libațiuni, mascarade și agape; în sfîrșit, *Hanuca* — sărbătoarea luminilor — despre care am mai pomenit: în amintirea Templului se aprind lumini în număr crescînd timp de opt zile.

Cele două sărbători — cele mai solemne ale calendarului evreiesc —, *Roș Hașana* (Anul Nou) și *Iom Kipur* (Ziua Iertării), nu comemorează evenimente speciale, cu toate că prima este considerată și ca ziua aniversării creării omului. Ele sînt denumite „Zilele înfricoșătoare": este timpul judecății (la Roș Hașana), apoi al iertării (la Iom Kipur). La Roș Hașana, fiecare om este dator să-și facă un examen al conștiinței și să se pocăiască pentru păcatele făptuite. Potrivit metaforei tradiționale, în această zi Dumnezeu, „deschizînd marea sa carte", hotărăște destinul fiecăruia în anul ce urmează. Iar întreaga comunitate cîntă:

Cine va trăi, cine va muri,
Cine a ajuns la capăt,
Cine n-a ajuns încă.

Caracterul dramatic al acestei evocări este subliniat de sunetele *șofarului*, cornul de berbec care amintește de sacrificarea lui Ițhak și punctează slujba de Anul Nou. Cît

despre Ziua Iertării, ea constă dintr-un post total de douăzeci și cinci de ore, trăit în întregime în sinagogă, în accentele unei liturghii impresionante.

Calendarul religios mai cuprinde cîteva semi-sărbători: prima zi a fiecărei luni, Anul Nou al arborilor, comemorarea proclamării statului Israel — *Iom Haațmaut* — pe care o celebrează majoritatea comunităților evreiești. El mai cuprinde și un șir de zile de post, trei dintre acestea fiind legate de distrugerea Templului.

17. ÎN AFARĂ DE CELEBRAREA SĂRBĂTORILOR, CARE SÎNT PRINCIPALELE RITURI PE CARE TREBUIE SĂ LE ÎNDEPLINEASCĂ UN EVREU?

Viața evreului este marcată printr-un șir întreg de rituri, începînd de la naștere și pînă la moarte. Primul dintre aceste rituri, circumcizia, este practicată la vîrsta de opt zile. Este legămîntul lui Abraham despre care am vorbit la începutul acestei lucrări. Circumcizia este considerată ca o datorie majoră prin care părinții proclamă continuitatea apartenenței copilului lor la poporul evreu. Cel puțin în această calitate, circumcizia este respectată de numeroși evrei, chiar dacă, în rest, ei nu sunt prea respectuoși față de legi. Dacă nou-născutul este bolnav — în special dacă are icter — se așteaptă avizul medical pentru a practica acest rit. Cu prilejul circumciziei se dă copilului un nume ebraic; pentru fete acest nume este dat la sinagogă. Așa cum am văzut mai înainte, la treizeci de zile se procedează la „răscumpărarea primului născut". La doisprezece ani pentru fete și la treisprezece ani pentru băieți, se celebrează majoratul religios, care poartă numele de *Bat Mițva* pentru fete și de *Bar Mițva* pentru băieți. Este vorba aici de un rit de inițiere prin care comunitatea proclamă că de aci înainte copilul este apt să îndeplinească toate poruncile Torei. Potrivit tradiției, băiatul îmbracă șalul de rugăciune, *talit*, pune filacterele, *tefilin*, care conțin texte din Biblie, și este chemat să citească din

Tora în fața întregii obști. Aceste diferite rituri erau rezervate odinioară exclusiv pentru băieți; în prezent, multe comunități — conservatorii și reformiștii — au extins aceste rituri și la fete.

Căsătoria este mai puțin un sacrament — la evrei ea poate fi desfăcută prin divorț, pe care Biblia îl admite explicit — cît o consacrare prin consimțămînt mutual. Ea este celebrată sub un baldachin nupțial — *Hupa* — care figurează acoperișul sub care noii căsătoriți sînt autorizați să trăiască împreună de aci înainte. Diferitele rituri ale căsătoriei — remiterea inelului, citirea contractului tradițional, recitarea celor șapte binecuvîntări ale nunții, gustarea vinului — se termină prin spargerea spectaculară a unui pahar în amintirea distrugerii Templului, amintire îndoliată care se păstrează fără încetare în memoria evreilor.

Vom încheia această scurtă trecere în revistă a unui „timp de viață", inspirat de către Tora, prin regulile și obiceiurile doliului. Regele Solomon spunea: „*Este un timp pentru naștere și un timp pentru moarte.*" Pentru că este vorba aici de două momente-cheie ale oricărei existențe, riturile legate de ele sînt în general cel mai bine observate la toate popoarele, independent de nivelul de cultură și oricare ar fi religia și chiar atunci cînd celelalte rituri au fost abandonate. Iudaismul nu face excepție de la această regulă: circumcizia la venirea pe lume și legile doliului atunci cînd ia sfîrșit viața sînt fără îndoială riturile care au rezistat cel mai bine la scăderea practicii religioase, care este aproape universală. Riturile de doliu sînt caracterizate printr-o extremă simplitate. După o tradiție foarte veche, de îndată ce omul și-a dat duhul, trupul său este depus pe pămînt, punîndu-se astfel în practică, pentru început, cuvîntul adresat de Dumnezeu lui Adam:

„*Căci tu ești pulbere și te vei întoarce în pulbere.*"

Apoi, pentru a înfăptui în întregime acest cuvînt, trupul este înmormîntat. Aici se impune o observație. Biblia interzicea ca un spînzurat să rămînă expus mai mult decît pînă

la înserare, deoarece omul este făcut „după chipul lui Dumnezeu" și orice înjosire a persoanei umane ar însemna o atingere a divinității. De aceea rabinii au vegheat totdeauna cu mare strictețe să fie evitată orice degradare a corpului omenesc. Iată de ce, de pildă — cu excepția cazurilor de forță majoră — Iudaismul se opune practicii autopsiei. Tot din acest motiv s-au făcut întotdeauna eforturi ca morții să fie înhumați în cel mai scurt timp, în principiu chiar în ziua decesului. În Israel această lege este respectată totdeauna. O altă tradiție este și ea respectată în Israel: aceea de a înfășura mortul într-un lințoliu și nu a-l băga într-un sicriu: în felul acesta el „se întoarce" cu adevărat în pământ. Legile mortuare din țările europene nu permit respectarea nici a uneia, nici a celeilalte reguli: trebuie folosit un sicriu, iar înhumarea nu este imediată.

De îndată ce sicriul — sau lințoliul — este băgat în groapă, rudele apropiate și prietenii aruncă puțin pământ în mormânt. Se citesc diferiți psalmi și anumite rugăciuni, în special cele două formule:

Căci tu ești pulbere și te vei întoarce în pulbere

și

Dumnezeu a dat, Dumnezeu a luat; fie numele Domnului binecuvântat.

Apoi copiii decedatului recită *Kadiș*. Această rugăciune este una dintre cele mai importante din întreaga liturghie evreiască. Deși ea a devenit rugăciunea pentru morți, sensul ei primar este glorificarea lui Dumnezeu: cuvântul *Kadiș* semnifică sfințire. Această rugăciune este extrem de veche (Isus o citează în Evanghelie) și vorbește în esență de venirea împărăției lui Dumnezeu, mai precis a domniei lui Dumnezeu.

Slăvit și sfințit să fie marele său Nume
în lumea pe care El a creat-o după vorba Sa
și în care va face să vină domnia Sa
în timpul vieții noastre, în timpul vieții întregului Israel,
repede și într-o vreme foarte apropiată.

A recita Kadișul pentru rudele apropiate, la sinagogă, zilnic în timpul anului de doliu, precum și la fiecare aniversare a doliului, este o datorie sfîntă. Așa cum am spus mai înainte, chiar și evreii cei mai puțin practicanți respectă acest rit, cel puțin o zi pe an.

Înaintea recitării Kadișului, în ziua înmormîntării, se îndeplinește și un alt rit de origine biblică: se face o sfîșiere în îmbrăcămintea celor îndoliați.

Există mai multe perioade de doliu: un doliu mare de șapte zile, în care nu se iese din locuință, iar oglinzile sînt acoperite; un doliu de 30 de zile în timpul căruia bărbații nu se bărbieresc; în sfîrșit, pentru părinții decedatului, un doliu de un an în timpul căruia se evită orice distracție și se recită *Kadiș*. Se cuvine menționat un amănunt interesant: dacă doliul durează un an, recitarea rugăciunii *Kadiș* nu se face totuși decît timp de 11 luni. Explicația se află în Talmud, în care se spune: „*Păcătoșii sînt judecați în gheenă timp de un an.*" Prin aceasta rabinii au vrut să spună că durata maximă a judecății sufletului este de un an pentru cei păcătoși; ceilalți sînt judecați într-un timp mai scurt. Întrucît n-ar fi decent să lase să se creadă că-l consideră pe decedat un păcătos, îndoliatul trebuie să se oprească la unsprezece luni...

18. CE PĂRERE ARE IUDAISMUL DESPRE LUMEA DE APOI? EXISTĂ INFERN?

Am mai menționat că Iudaismul crede în supraviețuirea sufletului. Sufletul este veșnic: trecerea lui în lumea pămînteană — încarnarea lui — nu este altceva decît o scurtă paranteză între două „felii" de eternitate. Sufletul se reîntoarce în „locul" pe care îl avea înainte și care este denumit fie lumea viitoare (literal, „lumea care va să vină sau care se ivește"), fie Grădina Edenului, cu alte cuvinte Paradisul. Un „loc" complex: el cuprinde o Grădină a Edenului

inferioară și o Grădină a Edenului superioară, ambele subîmpărțite într-o sumedenie de etaje și camere în care fiecare își găsește locul, potrivit cu meritele sale. Acolo sufletul trăiește o „existență" pur spirituală. Rabinii Talmudului au vorbit despre această „existență" în termeni care spun multe nu numai despre felul în care concepeau ei veșnicia, dar și despre gîndurile lor cu privire la viața pămîntească.

> *În lumea de apoi nu există nici mîncare, nici băutură, nici provocare, nici tîrguială, nici invidie, nici ură, nici rivalitate. Pur și simplu, cei drepți șed, cu coroană pe cap și se bucură de strălucirea Prezenței (divine).*
>
> Talmudul din Babilon, Berahot 17a

Prin „coroană" trebuie înțelese faptele bune ale fiecăruia. Cabaliștii dezvoltă adesea această temă. Ei vorbesc despre „veșminte de lumină", care constituie adevăratul țesut al sufletului. Scopul existenței este tocmai de a țese, prin respectarea celor 613 porunci, un veșmînt pur spiritual, constituit din însăși esența, veșnică, a fiecăreia dintre porunci. Căci poruncile au o structură materială, reprezentată prin ceea ce noi facem pe pămînt. Dar esența lor este imaterială; ea supraviețuiește împlinirii Legii; ea constituie un „capital" inalterabil și inalienabil despre care vorbește textul din Talmud citat mai sus. Îmbrăcat în veșmîntul său de lumină, care constituie atît un filtru pentru lumina infinită a lui En-Sof cît și un mediu care îi dă putința să o absoarbă, sufletul se poate bucura acum de strălucirea — de reflectarea — acestei lumini divine.

Cu toate acestea, după formula Eclesiastului, *„nu există pe pămînt vreun om drept care să fi făcut numai binele, fără a fi păcătuit (vreodată)"*.

Deci sufletul nu se poate bucura de faptele sale bune decît după ce s-a curățit de greșelile sale. Pentru aceasta el trebuie să treacă întîi prin *Gehinom*. Acest termen își are originea în Biblie; el desemnează o vale din apropiere de Ierusalim, în ebraică *Ghe Ben Hinom*, valea fiilor lui Hinom.

În epoca regală, păgînii practicau aici cultul lui Moloh și ardeau copii. Transcris în greceşte de Noul Testament, termenul a luat numele de Gheenă și a desemnat metaforic locul în care, după moarte, omul este judecat și pedepsit; această idee a fost reluată în Antichitate de literatura apocaliptică și a fost apoi dezvoltată de către rabinii Talmudului și mai ales de către Zohar. Gheena este oare ceea ce se denumește iad, infern? De fapt, și în măsura în care toate sufletele, fără excepție, nu fac decît să treacă pe aici, ar fi mai corect să spunem că, în ansamblu, rabinii consideră Gheena ca un purgatoriu; dar această temă este controversată.

Gheena arde numai prin focul reprezentat de puterea instinctului răului la păcătoși.
Zohar II, 150b

Gheena n-are altă dorință decît să primească sufletele și să purifice. Zilnic, ea strigă: „dă, dă!"
Zohar III, 350b

Zoharul mai spune și altceva: Ghehinom își oprește funcționarea în ziua de Șabat. Astfel, în această zi, își pot găsi odihna nu numai cei vii, dar și morții. După altă tradiție, faptele bune ale copiilor pot micșora severitatea judecății la care sînt supuși părinții lor în lumea de apoi; chiar și simpla recitare a rugăciunii de Kadiș contribuie întrucîtva la îndulcirea acestei judecăți.

Cred că s-a observat din înșirarea diferitelor aspecte ale modului de viață tradițional cît de important este locul pe care îl ocupă familia, precum și relațiile dintre părinți și copii. Cu siguranță, aceasta este una din specificitățile existenței evreiești. Rugăciunile, sărbătorile, Șabatul și cele mai multe rituri sînt trăite în chip esențial în familie.

Să spunem în treacăt că acesta este unul din motivele pentru care Iudaismul a fost totdeauna foarte natalist. După legea evreiască orice cuplu are obligația absolută să aducă pe lume cel puțin un băiat și o fată; dar depășirea acestui minimum este considerată ca un act de pietate — o *mițva* — ceea ce explică de ce familiile de evrei practicanți sînt

adesea foarte prolifice. Rabinii Talmudului au recomandat chiar să nu se înceteze procrearea pînă în amurgul vieții, propunînd o exegeză poetică a versetului Eclesiastului (XI, 6) care spune:

„Dimineața, seamănă-ți sămînța
și pînă seara să nu cunoști odihna."

Se pot căuta și alte explicații pentru această valorizare a procreării, anume prin diferitele motivări de ordin psihologic sau socio-economic legate de obseseia supraviețuirii unei comunități deosebit de expusă vitregiilor istoriei. Trebuie să arătăm însă că această valorizare se bazează pe o credință cu totul particulară, și anume că există un număr de suflete care trebuie să cunoască viața pămîntească, iar Mesia nu poate veni pînă ce toate aceste suflete nu vor fi fost chemate la existență. Prin urmare, a da viață este un act mistic ca, de altfel, și în multe alte privințe; iar a transmite Tora copiilor și nepoților este ca și cum te-ai regăsi la poalele muntelui Sinai, spun rabinii Talmudului.

Această transmitere se face în primul rînd prin acea școală de educație permanentă care este cercul familiei; de la cea mai fragedă vîrstă copilul cunoaște binecuvîntările, își vede mama aprinzînd lumînări în fiecare vineri seară, își vede tatăl primind Șabatul prin recitarea imnului *Kiduș*, ia parte la masa pascală ș.a.m.d. Dar această transmitere se face și prin instruire. Am mai arătat că studierea Torei este considerată ca cea mai sacră dintre datorii. Prin urmare copilul trebuie dus foarte devreme, fie la o școală evreiască ce funcționează toată ziua, fie la o *Talmud Tora* — școală duminicală —, fie să primească instruire în cursuri particulare. Talmudul a preconizat un ciclu al vieții extrem de precis, într-un text căruia nu-i lipsește savoarea:

La cinci ani, Biblia, la 10 ani, Mișna.
La 13 ani, poruncile. La 15 ani, Ghemara.
La 18 ani, căsătoria. La 20 ani, alergatul după treburi.
La 30 de ani, vigoarea. La 40, înțelegerea...

Tratatul Părinților, V, 22

Rabinii Talmudului au valorizat la extrem studierea Torei; s-ar putea alcătui o întreagă antologie cu dictoanele lor în această privință. Ei au cerut evreilor nu numai să rezerve în fiecare zi timp pentru studiu, dar și să nu facă niciodată economie cînd e vorba de a cheltui pentru instruirea copiilor lor. Rabinii au mers pînă la a afirma că, pentru aceasta, Cerul acordă o subvenție excepțională!

„Toate veniturile omului sînt prevăzute de către Dumnezeu între Roș Hașana și Iom Kipur, în afară de ceea ce cheltuiește pentru cinstirea Șabatului și sărbătorilor și pentru a-i învăța Tora pe copii."

Talmud Bavli, Beța 16b

Rolul primordial al transmiterii învățăturii și al cadrului ei natural, familia, ne permite să evocăm o problemă care se pune foarte des.

19. DE CE NU ADMITE IUDAISMUL CĂSĂTORIA MIXTĂ? NU ESTE ASTA O ATITUDINE RASISTĂ?

Încă din timpurile biblice legea evreiască impunea endogamia la contractarea căsătoriei. Ea prevenea pe evrei, încă înainte de intrarea lor în Țara Făgăduită, să nu contracteze căsătorii cu fiicele Cananeenilor pentru a nu cădea în păgînism.

Să nu te încuscrești cu popoarele acestea;
să nu măriți pe fetele tale după fiii lor
și să nu iei pe fetele lor de neveste pentru fiii tăi;
căci ar abate de la Mine pe fiii tăi
și ar sluji astfel altor dumnezei...

Deuteronom VII, 3

Evreii n-au respectat totdeauna această lege. Astfel, Biblia reproșează regelui Solomon că a luat în căsătorie prințese străine care *în vremea bătrîneții lui i-au întors inima de la Cel Veșnic*. După distrugerea Templului, cînd comunitatea din Ierusalim era redusă la cea mai simplă

expresie, s-au înmulțit căsătoriile mixte și am văzut că scribul Ezra le-a combătut cu vigoare. Cu privire la această problemă, Iudaismul n-a evoluat din Antichitate și pînă în zilele noatre. Bineînțeles, rabinii țin cont de faptul că neevreii de astăzi nu pot fi asimilați cu păgînii de odinioară. Cu toate acestea, rabinii n-au încetat niciodată să socotească absolut necesar pentru perpetuarea Iudaismului ca atît tatăl cît și mama să aibă aceeași sensibilitate religioasă, aceeași devoțiune, precum și un atașament comun pentru Tora. De altfel, actul matrimonial în sine, în care soțul pune un inel în degetul soției și spune:

„Iată, tu îmi ești consacrată după legea lui Moise și a lui Israel"

implică cerința ca cei doi soți să fie supuși aceleiași legi. De fapt, aici nu este vorba de o prejudecată rasistă. Dacă un neevreu acceptă Tora convertindu-se, el devine un evreu deplin și este numit „fiu al tatălui nostru Abraham"; aceasta este dovada că aici nu este vorba de o problemă de rasă, ci de credință. De altfel, legea evreiască stipulînd că iudeitatea se transmite automat de către mamă, în cazul unei căsătorii mixte în care mama este evreică, copilul va fi recunoscut fără rezerve ca evreu. Această dispoziție a Legii, ca și aceea care privește refuzul căsătoriei mixte, pun enorme probleme psihologice și sociologice în societatea contemporană în care căsătoriile mixte sînt un lucru curent, atingînd în general un procent de 50% din numărul căsătoriilor contractate de către evrei. Ea creează situații deosebit de dureroase: copiii proveniți din asemenea căsătorii se simt excluși din comunitate; cît despre neevrei, le vine greu să admită că nu se poate reduce căsătoria la un simplu sacrament sau la o binecuvîntare dată la sinagogă. Vom reveni asupra acestei chestiuni în capitolul următor.

Pentru a încheia acest capitol închinat practicii evreiești, se cuvine să rectificăm și o altă prejudecată, pe care chiar și evreii o exprimă adesea, anume că Iudaismul constă esențialmente din tot felul de interdicții. Aici este vorba

de o privire superficială. Desigur, așa cum am văzut, respectarea Torei comportă numeroase interdicții. Ele pot lua de altfel un caracter obsesional atît pentru cei care practică legea, cît și pentru cei care o refuză. În realitate însă, aici nu e vorba decît de niște delimitări. Orice lege, fie ea religioasă sau cu alt caracter, comportă în chip necesar delimitări. Pentru evreul credincios, esențialul nu este, firește, ceea ce *nu are voie să facă* (aceasta este o simplă chestiune de disciplină sau de igienă de viață, care devine pînă la urmă o a doua natură), ci ceea ce trebuie să aducă la îndeplinire aici pe pămînt. Dacă există 365 de interdicții, există și 248 de obligații majore. Am mai pomenit cele mai importante: iubirea pentru aproapele, solidaritatea, generozitatea (despre ea se mai spune că „scutește de Gheenă"), evitarea bîrfelii, obligația de a-l judeca totdeauna favorabil pe celălalt, de a vorbi decent și de a face cinste comunității etc. Un moralist din secolul al XIX-lea, rabi Israel din Salant, a rezumat într-un chip perfect, printr-o scurtă formulă, toată etica evreiască, tot atît de importantă pe cît este și ritul: „Nevoile materiale ale altuia sînt propriile mele nevoi spirituale."

Partea a cincea

A FI EVREU ASTĂZI

În general, istoria ideilor este tributară evoluției evenimentelor istorice; această afirmație este valabilă pentru Iudaism mai mult decît pentru oricare altă religie. Prin urmare, ca să vorbim despre Iudaism în lumea modernă, ar trebui să descriem istoria evenimențială a evreilor, începînd cu Revoluția franceză. Dar ar însemna o expunere mult prea lungă. De aceea ne vom mărgini să amintim doar momentele principale, a căror cunoaștere este indispensabilă pentru a înțelege evoluția ideilor religioase, și anume: intrarea evreilor în societate, nașterea antisemitismului, mutațiile demografice, schimbarea hărții geografice a Diasporei, în special formarea unei puternice comunități evreiești în Statele Unite, apariția mișcării sioniste, *Holocaustul* — în care au pierit două cincimi din poporul evreu —, renașterea Statului Israel.

Oricît de diferite ar fi situațiile respective ale evreilor în Evul Mediu și în epoca modernă, există cel puțin o asemănare profundă între ele: la începutul fiecăreia dintre aceste perioade evreii au trebuit să înfrunte un anumit număr de sfidări politice și intelectuale care au influențat puternic evoluția ideilor lor religioase și chiar felul în care își concepeau identitatea. S-au schimbat numai interlocutorii: la începutul epocii moderne nu mai este vorba de Creștinism, de Islam sau de filozofie, ci de societatea liberală, de marxism, de scientism, de existențialism și de diferitele ideologii care, astăzi ca și ieri, aveau trecere, erau la modă și cîteodată mai sînt încă la modă.

Fără ca ea să constituie o judecată globală, o constatare este totuși necesară. Cele două secole care s-au scurs de la Revoluția franceză au pricinuit poporului evreu nu numai imense distrugeri fizice; ele au și atomizat Iudaismul din punct de vedere intelectual și spiritual. Desigur, înainte de Revoluția franceză diferite tendințe și școli de gîndire coexistau în sînul comunităților evreiești. Îndeosebi în plan socio-economic multe lucruri separau pe burghezii evrei din Bordeaux sau din Berlin de masele evreiești din tîrgurile (*ștetl*) Poloniei, de melahii Marocului sau al statelor Yemenului. Dar aceste disparități nu afectau unitatea credinței și a aspirațiilor colective. Emanciparea a avut drept consecință, între altele, faptul că a pus capăt acestei unități, deoarece ea a afectat inegal diferitele comunități ale Diasporei. Iudaismul a intrat într-o eră marcată prin diversitatea modurilor de gîndire, a mentalităților colective, a conceptelor religioase și a aspirațiilor.

Ceea ce poartă numele de emancipare în istoria evreiască este accesul evreilor la drepturi civice și dobîndirea de către ei a cetățeniei. Acest eveniment, de natură pur politică, a avut totuși incidențe majore asupra unor fundamente ale teologiei evreiești. El a constrîns pe evrei să se definească: sînt ei un popor sau o religie? Cu alte cuvinte, în caz că doreau să devină cetățeni ai noilor lor patrii, mai era legitimă aspirația lor să se întoarcă la Ierusalim? Potrivit criteriilor statului modern, așa cum au fost ele definite de către Revoluția franceză și de către Imperiul napoleonian, Iudaismul nu-și mai avea un loc al său în societate decît dacă se considera doar o religie, asemenea catolicismului și protestantismului. Dar — așa cum am menționat în repetate rînduri — sentimentul exilului și aspirația reîntoarcerii la Sion constituiau unul din elementele fundamentale ale credinței evreiești. Cu rare excepții, evreii n-au negat niciodată în chip formal nici sentimentul că sînt în exil, nici dorința de a reveni la Sion; ei au avut însă adesea tendința să minimalizeze aceste stări afective, socotindu-se, în Germania — germani de confesiune mozaică, în Franța —

francezi de religie israelită. Cu toate că repetau zilnic în rugăciunile lor: *„fie ca ochii noștri să poată vedea reîntoarcerea Ta la Ierusalim"* și în fiecare an, la Pesah, *„la anul la Ierusalim"*, evreii din Europa occidentală s-au instalat de fapt, într-o diasporă care, în ochii lor, încetase să mai fie un exil. Astfel a luat naștere o primă tendință, pe care sîntem ispitiți s-o denumim „iudeo-patriotism". Această tendință, deosebit de accentuată în Germania și în Franța, a schimbat atît sensibilitatea religioasă cît și formele cultului.

În cadrul acestei tendințe era foarte puternică identificarea valorilor naționale cu valorile religioase: declarația universală a drepturilor omului — înscrisă pe două table — apărea multora ca expresia modernă a Tablelor Legii. Se punea accentul mai degrabă pe etică și pe umanism decît pe ritualism. În mediile cele mai tradiționaliste, riturile specifice Iudaismului nu erau contestate. Se aplica formula lui Moses Mendelsohn (1729–1786), filozoful evreu german care, printr-o operă remarcabilă, s-a străduit să înlesnească emanciparea fără a sacrifica specificitatea iudaică; potrivit formulei acestuia, trebuia *„să fii evreu acasă, să fii om (la fel ca toți ceilalți) în afara locuinței tale"*. Această filozofie urmărea stabilirea unui echilibru ideal între universalism și particularismul lui Israel. Viitorul avea să dovedească limpede că un asemenea echilibru era greu de atins și că, în orice caz, era fragil.

Cît despre formele exterioare ale cultului, ele au fost puternic influențate de dorința comunităților evreiești din Europa occidentală și centrală de a face ca aceste forme să fie asemănătoare, chiar conforme cu acelea ale altor culte. În Franța s-a introdus modelul zis consistorial: comunitățile evreiești erau de acum administrate de către consilii regionale și de un consistoriu central, cu diferite structuri ierarhice cuprinzînd rabini și mari rabini. Rabinii au început să poarte costumul preoțesc. Altă inovație: în pofida reticenței unora, s-a introdus muzica în liturghia slujbelor — ceea ce era formal interzis de legea talmudică. Și sinagogile au început să fie construite după modul monumental care le făcea să

semene cu bisericile. Și încă toate acestea nu erau decît schimbări minore. Începînd cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, au apărut în comunitatea evreiască tendințe infinit mai radicale. Ele urmăreau să reformeze Iudaismul.

Se numește Reformă o mișcare care a luat naștere în Germania. Ea își punea ca sarcină să modernizeze Iudaismul atît în ce privește dogmele, cît și în ce privește riturile sale. În primul rînd era vorba de introducerea limbii germane în slujba religioasă și a muzicii în sinagogi. Prima sinagogă creată în acest spirit a fost la Hamburg în 1818. Era vorba și de reformarea liturghiei, de eliminarea dintr-însa a referirilor la restabilirea sacrificiilor și a celor privitoare la reîntoarcerea la Sion. Această mișcare s-a extins ca o pată de ulei; diferiți rabini și erudiți s-au alăturat acestei mișcări. Polemici violente i-au opus pe aceștia conservatorilor, care erau denumiți ortodocși; au existat polemici și între reformiști. Mișcarea reformatoare cuprindea extremiști și moderați. Extremiștii voiau să reformeze totul: ei au propus să fie suprimată circumcizia, iar Șabatul să fie transferat în ziua de duminică. Ei recunoșteau autoritatea Bibliei, însă nu și pe cea a Talmudului, deși unii dintre ei se considerau a fi urmași ai rabinilor Talmudului și îi invocau pe aceștia pentru a justifica schimbările pe care le preconizau. În 1844, 1845 și 1846 trei mari sinoade rabinice au prilejuit discuții aprige între ortodocși, reformații moderați și reformații extremiști; pentru o bucată de vreme tezele moderaților au avut cîștig de cauză.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea numeroși evrei din Europa orientală și centrală, precum și un șir de savanți originari din Germania au emigrat spre Statele Unite. Mișcarea reformistă, care prinsese foarte puține rădăcini în Anglia, în Franța și în cîteva orașe din Europa centrală, a cunoscut o foarte mare dezvoltare în Lumea Nouă. În fapt, de la începutul secolului XX, se poate spune că trei mari tendințe se înfruntă în lumea evreiască: reformiștii, conservatorii și ortodocșii. De altfel, aceste tendințe nu sînt omogene și sînt, toate, subdivizate în curente, grupuri și grupuscule.

Mișcarea reformistă este implantată îndeosebi în Statele Unite, unde peste o treime dintre credincioși aparțin acestei mișcări. Întemeiată pe principiile reformei germane, ea a cunoscut două evoluții de sens contrar. Întîi ea s-a radicalizat, respingînd din ce în ce mai mult constrîngerile intelectuale și rituale ale tradiției rabinice. În sinagogile reformate bărbații au început să stea cu capul descoperit în timpul rugăciunilor și să nu mai ocupe un loc separat de al femeilor cum se obișnuiește în sinagogile ortodoxe. În rugăciuni limba ebraică a fost înlocuită prin cea engleză. Legile hranei cașer au fost respinse; de asemenea, majoritatea interdicțiilor privitoare la Șabat, în special interdicția de a folosi electricitatea sau de a călători cu un vehicul. Dreptul matrimonial a fost profund amendat, iar convertirile la Iudaism au fost acceptate fără exigențe excesive în materie de respectare a Legii. Principiile acestui curent radical au fost exprimate în Convenția de la Pittsburg din 1885. Acolo s-a proclamat că:

1°- Numai legile etice ale Torei sînt constrîngeri obligatorii pentru evrei.

2°- Diferitele legi referitoare la puritatea fizică trebuie considerate ca fiind mentalități înapoiate. Respectarea lor ar fi un abstacol în dezvoltarea spirituală a indivizilor în lumea modernă.

3°- Lumea modernă și valorile proprii ei constituie un pas important pe calea realizării idealurilor de pace și de justiție care caracterizează mesianismul evreiesc.

4°- A fi evreu înseamnă a aparține unei comunități religioase și nu unui popor. Nu mai trebuie sperat într-o întoarcere în Palestina și nici așteptată restabilirea unui Stat evreiesc.

5°- Din eshatologia evreiască trebuie păstrată ideea nemuririi sufletului, dar trebuie respinsă categoric ideea învierii morților.

Ulterior, în mișcarea reformatoare s-a produs o reacție contrară, avînd ca rezultat o micșorare a îndepărtării ei, dacă nu de credințele, cel puțin de riturile și de modul de viață tradițional. Această reacție s-a exprimat în 1937 printr-o nouă declarație de principii: *Columbus platform.* Continuînd să afirme că esența Iudaismului este etica, această platformă acorda din nou valoare riturilor specifice ale Iudaismului, chema la conservarea lor și recomanda folosirea limbii ebraice împreună cu engleza la rugăciuni. Dar mai ales, proclamînd solemn unitatea și solidaritatea „corpusului evreiesc", această platformă aducea o susținere clară a sionismului. După cel de-al doilea război mondial aceste tendințe — revenirea la unele rituri tradiționale și sustinerea sionismului — s-au accentuat, fără ca totuși să se pună capăt diferitelor curente raționaliste care înțeleg să reducă Iudaismul la un ansamblu de valori etice și care pun accentul asupra dimensiunii sale sociale sau spirituale. Unul dintre aceste curente, Reconstrucționismul, care definește Iudaismul ca o „civilizație", și-a creat propria sa structură, dar rămîne foarte marginal.

Mișcarea reformată are o organizație centrală: „Uniunea mondială pentru iudaismul de progres". Ea s-a răspîndit în multe țări, dar, cu excepția Statelor Unite, comunitățile zise „progresive" sau reformate au fost totdeauna foarte minoritare. Ea formează rabini în seminariile sale din Cincinatti, New York, Los Angeles, precum și la Londra și, mai recent, la Ierusalim. În Franța, o comunitate foarte activă, Uniunea Liberală Israelită — în jurul sinagogii pariziene din strada Copernic — a fost multă vreme singura care a reprezentat Reforma. Recent, a apărut un nou curent, Mișcarea Liberală Evreiască din Franța, la care sînt afiliate cîteva sinagogi. Să precizăm totuși că evreii liberali din Franța, ca și frații lor din Anglia, au poziții mult mai puțin radicale decît Reforma americană și se înrudesc mai degrabă cu a doua mare tendință a Iudaismului contemporan: conservatorii.

2) *MIȘCAREA CONSERVATOARE.*

Ca și Reforma. această mișcare s-a născut în Germania în cursul secolului al XIX-lea și s-a răspîndit curînd în Statele Unite. În acea vreme ea s-a intitulat: „Iudaismul istoric", deoarece adepții săi înțelegeau să pună accentul pe caracterul evolutiv al Iudaismului. Ei considerau că doctrina și legile Iudaismului trebuie supuse metodelor criticii istorice, pentru a stabili care este esențialul intangibil și a-l separa de „aluviunile istoriei". De asemenea, ei socoteau că rabinii au autoritatea necesară pentru a amenda și chiar a schimba Legea; dar doreau ca aceste amendări și modificări să respecte principiile Talmudului, care constituiau referința lor constantă. În Statele Unite această mișcare s-a dezvoltat atît ca o reacție la Reformă, ale cărei excese le respingea, cît și ca o reacție la Ortodoxie. De fapt, mulți savanți de seamă și rabini care animau această mișcare erau pe deplin ortodocși. Se deosebeau de ortodoxia clasică nu atît pe planul principiilor religioase, cît în ce privește locul evreului în societatea modernă. În timp ce evreii ortodocși, sosiți în America din țări est-europene, aveau tendința să creeze din nou ghetouri și încercau să păstreze îmbrăcămintea specifică a evreilor din țările lor de origine, adepții școlii istorice doreau să fie în același timp atît evrei deplini cît și americani adevărați. În primul rînd ei au creat în 1887 un seminar rabinic la New York, numit *Jewish Theological Seminary of America*, în parte pentru că platforma de la Pittsburg dovedise că ei nu pot face front comun cu reformații. Ei au încercat, fără să izbutească însă, să facă înțelegere cu ortodocșii. Luînd numele de *Conservative Judaism*, mișcarea s-a organizat și a definit în 1913 propria sa cartă, sub denumirea de *United Synagogue of America*. Lăsînd rabinilor afiliați la această chartă o oarecare libertate de manevră, mișcarea a încredințat unui sinod (Adunarea rabinică ce se întrunea cu regularitate) sarcina de a lua toate hotărîrile religioase ce se impuneau. Adunarea a luat numeroase și spectaculoase hotărîri.

Rabinii conservatori au autorizat și ei folosirea electricității în ziua de Șabat; au autorizat și utilizarea unui vehicul în zi de Șabat, dar numai pentru mersul la sinagogă (date fiind distanțele, aceasta era o problemă deosebit de importantă în Statele Unite). Legislația căsătoriei și a divorțului a fost și ea amendată. Dar, spre deosebire de Reformă, mișcarea conservatoare a luat, pe de o parte, toate aceste decizii după indicațiile unor foarte mari talmudiști, anume Solomon Schechter, Louis Finkelstein și, mai recent, Saul Lieberman care a fost maestrul lui Elie Wiesel. Pe de altă parte, pentru toate aceste decizii au fost aduse motivații puternic întemeiate pe dreptul talmudic. Rabinii „conservatori" înțeleg să rămînă pe deplin credincioși principiilor tradiției.

De altfel — deși atitudinea tuturor acestor rabini nu este unitară —, mișcarea „conservatoare", care își justifică bine numele, a păstrat cu cîteva variante semnificative liturghia tradițională. Rugăciunile se fac în ebraică, bărbații stau cu capul acoperit în timpul rugăciunii. În schimb, femeile nu sînt despărțite de bărbați, iar recent — după ani de dezbateri furtunoase — Adunarea rabinică a autorizat femeile să obțină diploma rabinică, o inovație spectaculară ce fusese de mult pusă în practică de către Reformați. În sfîrșit, legile alimentare ale Iudaismului — *cașrut* — sînt respectate de către comunitățile „conservatoare" și de mulți dintre adepții lor.

În prezent, Statele Unite numără mai mult de 600 de sinagogi „conservatoare", iar adunarea rabinică cuprinde peste 1 000 de rabini. Această mișcare are și ramificații în diferite țări, îndeosebi în America de Sud (un seminar rabinic există și la Buenos Aires), precum și în Israel. Ceea ce caracterizează atît pe „conservatori" cît și pe Reformați este locul pe care îl acordă eticii și în mod deosebit valorilor sociale. Din acest punct de vedere, religiozitatea acestor două mișcări, care cuprind majoritatea comunității evreiești celei mai mari și mai puternice (în Statele Unite există 5 500 000 de evrei), constituie o sinteză interesantă a valorilor evreiești și a valorilor americane. Această religiozitate este marcată de spiritul civic, de angajarea în treburile

cetății, precum și dincolo de hotarele ei. Pentru majoritatea evreilor americani, a fi evreu înseamnă înainte de toate a activa pentru o lume mai bună. Așa încît comunitățile evreiești au fost adesea în fruntea luptei împotriva rasismului, contra sărăciei și pentru drepturile omului. În ajunul morții sale, Martin Luther King a fost invitatul de onoare al Adunării rabinice a mișcării conservative. Evreii americani au participat, firește, la diferitele campanii care au fost duse pentru drepturile omului în U.R.S.S. sau în Siria. Ei sînt cei mai fervenți susținători ai Statului Israel. Dar sentimentul lor de responsabilitate și cultul lor pentru drepturile omului depășesc cu mult cadrul îngust al intereselor specifice ale evreilor din lume, astfel încît ei se angajează adesea pentru cauzele umanitare cele mai diverse. De asemenea, evreii americani au creat numeroase instituții filantropice menite să facă față diferitelor situații grele în care s-au aflat evreii începînd cu primul război mondial; aceste instituții, cum este „Jointul", care se ocupă de problema refugiaților și a persoanelor deplasate, sau asociațiile ca „Anti-Diffamation League", care combate rasismul și antisemitismul, joacă un rol major în viața evreiască internațională.

3) *ORTODOXIA*

Spre deosebire de cele două curente prezentate pînă aici și care sînt bine organizate și structurate, ceea ce se numește „Iudaismul ortodox" acoperă o realitate proteiformă. Înainte de a încerca să descriem această realitate, trebuie observat că termenul „Iudaism ortodox" este ambiguu. Cuvîntul „ortodox" desemnînd o gîndire care se vrea conformă și fidelă unor principii, s-ar putea spune că evreii „conservatori", de pildă, nu se consideră mai puțin ortodocși decît cei care sînt desemnați cu acest nume. De altfel, cînd a început această mișcare, adepții ei au renunțat la denumirea de „ortodocși" numai pentru a nu fi confundați cu evreii din estul Europei care — așa cum am arătat mai înainte — au refuzat acel *american Way of live.*

Acestea fiind zise, sînt numite ortodoxe, în practică, diferitele comunități și mișcări evreiești care înțeleg să mențină modul de viață tradițional, fără schimbări notabile, rămînînd atașate față de litera legilor Talmudului. Acest atașament cvasinecondiționat este probabil principalul, dacă nu singurul, numitor comun al tuturor evreilor zișI ortodocși. Abstracție făcînd de acest aspect comun, întîlnim într-adevăr în ortodoxia evreiască atitudinile cele mai diferite, ba chiar și cele mai opuse. Spectrul ortodoxei evreiești merge de la anumiți hasidimi din New York sau din Ierusalim care sînt ostili Statului Israel și evită tot ce reprezintă lumea modernă (de pildă, ei interzic urmărirea emisiunilor televizate), pînă la evreii perfect integrați în lumea occidentală din punct de vedere social și cultural.

Ortodoxia evreiască a suferit mult din cauza Holocaustului, care a distrus o parte din forțele sale vii. Începînd din 1945 ea cunoaște o mare expansiune atît în Diaspora cît și în Israel. În Israel, într-un context politico-religios foarte particular, dată fiind ponderea electorală a evreilor religioși, ortodoxia a beneficiat de numeroase avantaje care i-au redat vigoare. Dinamismul său se manifestă în chip spectacular prin înmulțirea școlilor și academiilor talmudice (ieșivot); în Israel există mai multe sute de ieșivot și s-a putut spune că niciodată, în cursul istoriei evreiești, n-a fost studiat Talmudul atît de mult ca în secolul XX! De asemenea, de vreo două decenii, asistăm la o mare mișcare de reîntoarcere la surse: nenumărați tineri evrei, pînă atunci rupți cu totul de cultura tradițională, reintră în sfera ortodoxiei și, cîteodată, părăsesc meserii și cariere pentru a se consacra exclusiv studiului Legii. Acest fenomen se manifestă nu numai în Israel, ci și în Statele Unite și în Europa. Incontestabil, două dintre fenomenele cele mai caracteristice ale istoriei contemporane a evreilor sînt: pe de o parte, o creștere a interesului pentru izvoarele evreiești (Biblia, Talmudul, Cabala sau hasidismul) care, de altfel, este prezent nu numai la evreii ortodocși; pe de altă parte, extinderea fenomenului de respectare foarte riguroasă a riturilor.

În multe privințe ortodoxia evreiască poate fi considerată ca un fel de integrism. De altfel, evreii ortodocși n-ar respinge o asemenea calificare, întrucît termenul de integrism implică o credință integră și respectarea tuturor regulilor de viață. Cu toate acestea, rigoarea ortodoxei este adesea contestată chiar de evrei, care consideră că refuzul oricărei inovații este expresia unei adevărate scleroze. Nu este aici locul să intrăm în amănuntele acestei dezbateri. Trebuie să observăm totuși că anumite ramuri ale ortodoxiei evreiești dau dovadă de un real dinamism pe linia difuzării Iudaismului. Este în special cazul mișcării Lubavici, moștenitoarea uneia dintre cele mai importante școli de gîndire ale hasidismului. Sub conducerea unui leader charismatic deosebit de venerat, rabi Menahem Șneierson, stabilit la New York, această mișcare a întreprins o adevărată operă de ceea ce s-ar putea numi „convertirea evreilor la Iudaism". Mișcarea a creat peste tot în lume școli și cercuri de studiu; adepții săi vizitează pe evrei pentru a-i convinge să respecte poruncile — *Mițvot* — și organizează de asemeni acțiuni publice spectaculoase: afișaj, defilări, aprinderea unor candelabre gigantice etc. Aceste acțiuni nu sunt agreate de toată lumea evreiască. Ele ilustrează totuși un alt fenomen semnificativ din istoria Iudaismului în secolul XX, și anume că el a ieșit din ghetoul intelectual și spiritual în care se aflase înainte — și în care se menținuse uneori din propria sa voință; el se afișează și se afirmă. A devenit un lucru obișnuit să vezi evrei plimbîndu-se pe stradă purtînd pe cap o kipa; acest lucru era de neconceput înainte cu 50 de ani. Este în aceasta unul din semnele schimbării profunde care a intervenit în mentalitățile evreilor, dar și ale neevreilor.

Această descriere, în mod necesar schematică, a celor trei principale curente religioase ale Iudaismului ar fi incompletă dacă n-am menționa și o a patra componentă, de un tip oarecum particular: iudaismul secular... Și aici putem considera că este vorba de un fenomen nou. Odinioară, evreul nu avea de ales decît între religie și deiudaizare,

numită adesea asimilare. Începînd cu anul 1945, asistăm la apariția de grupuri care refuză practica religioasă, înțelegînd totuși să-și întemeieze activitatea pe tradiția evreiască. Alături de evreii cultului există astăzi evrei ai culturii. Asemenea evreilor americani, ei pun, în general, accentul pe drepturile omului și au creat celule deosebit de dinamice de reflecție, de acțiune și chiar de difuzare a memoriei și a culturii evreiești. Ei contribuie în felul lor la lupta împotriva deiudaizării, care constituie problema ce preocupă cel mai mult conștiința evreiască.

20. CE PROBLEME MARI STAU ASTĂZI ÎN FAȚA IUDAISMULUI?

Dacă Malraux a putut spune că „secolul al XXI-lea va fi religios sau nu va fi" (și autorul prezentei lucrări este cu totul de acord cu această prezicere), sîntem nevoiți să constatăm că a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost marcată mai degrabă de un regres al practicii religioase. Iar Iudaismul a cunoscut și el acest proces, deși lucrurile sînt complexe, căci Iudaismul este însuflețit atît de forțe centripete cît și de forțe centrifuge.

De fapt, evreii traversează de două veacuri o adevărată criză de identitate. Am menționat în treacăt unele trăsături ale acestei crize. Este Iudaismul o religie, o civilizație, o cultură, un popor, o rasă? Cu excepția ultimului punct, la care răspunsul este categoric negativ, nici una din celelalte definiții nu poate fi exclusă formal. S-ar putea spune: pentru evreii credincioși Iudaismul corespunde, în același timp, tuturor acestor definiții; ceilalți evrei, nepracticanții, aleg una sau alta dintre aceste definiții sau nu aleg pe nici una.

Această simplă înșiruire evidențiază în ce măsură nucleul dur al credinței evreiești s-a fisurat din momentul emancipării. A fost vorba atunci de o criză a credinței. Or, această criză s-a accentuat — și asta a fost prima problemă pe care a trebuit s-o înfrunte Iudaismul în a doua jumătate

a secolului XX! O dată cu *Șoah* („Holocaustul"), această criză a luat dimensiuni tragice. De atunci faptul că „Dumnezeu a tăcut" a devenit una din obsesiile majore ale conștiinței evreiești. Masacrarea în condiții groaznice a 6 milioane de evrei se împacă greu cu principiul alegerii lui Israel de către Dumnezeu; se împacă de asemenea greu cu afirmația pe care literatura religioasă a repetat-o de sute de ori cu privire la iubirea de nezdruncinat a lui Dumnezeu pentru poporul său. Desigur, în 1939, o parte din poporul evreu era deja pe calea „reducerii la starea laică" și nu mai avea decît legături vagi cu tradiția religioasă. După 1945 însă, genocidul a îndepărtat și mai mult de Iudaism pe mulți evrei, împingîndu-i fie spre secularizare, fie spre respingere, pur și simplu, a Iudaismului. Este adevărat că acestui fenomen de flux i-a urmat, în prezent, un incontestabil reflux, datorat în parte schimbării generației. Cu toate acestea, nu se poate nega că traumatismul genocidului rămîne profund și face, în multe cazuri, să fie puse pe primul plan problemele supraviețuirii și pe un plan secund viața spirituală propriu-zisă. Așadar, criză profundă la unii; dar, totodată credință profundă la alții: căci este incontestabil faptul că, în opoziție cu cei care părăsesc Iudaismul, au fost numeroși evreii care, în lagăre, au rămas nezdruncinați, precum și acei supraviețuitori care au ieșit întăriți din marea încercare pe care a reprezentat-o viața concentrațională.

A doua mare problemă (care însă nu este nouă) o reprezintă confruntarea Iudaismului cu ideologiile. Iudaismul propune o anumită concepție despre lume și despre om, precum și o anumită viziune asupra mîntuirii. Diverse filozofii au și ele părerile lor asupra acestor probleme. Încă din secolul al XIX-lea socialismul și marxismul au exercitat o mare fascinație asupra unui anumit număr de evrei, pentru care ele au fost o adevărată religie: mesianismul revoluționar și internaționalist le apărea ca forma modernă, autentică și, mai ales, eficace a mesianismului profeților. De fapt, în această căutare a identității, care adeseori

exprima o adevărată angoasă existențială și o căutare a sensului existenței, evreii aveau de ales între trei tipuri de identificare: fie cu *naționalismul* patriilor lor de adopțiune (exemplu, a fi francez de religie israelită); fie cu *internaționalismul* marxist, leninist, trotkist sau umanist (a lupta pentru înlăturarea tuturor barierelor dintre oameni, rase și religii); fie, în sfîrșit, cu *naționalismul evreiesc* (sionismul). Dacă valorile religioase își găsesc un loc mai mult sau mai puțin important în primul și în al treilea tip de identificare, în cel de-al doilea tip ele nu au nici un loc, religia fiind aici socotită ca un factor de divizare și nu de concordie. Nu intenționez să deschid o dezbatere asupra acestui punct. Constat numai că ideologia internaționalistă și tendințele stîngiste au scăzut mult în mediile evreiești (cel puțin începînd cu mai 1968), motivele fiind multiple: învățămintele trase din Șoah, situația evreilor în țările din estul Europei, existența Statului Israel.

A treia problemă cu care este confruntat Iudaismul este aceea a marilor revoluții socio-economice și tehnologice ale timpului nostru. În primul rînd, este vorba de marile probleme sociale. Punerea sub semnul îndoielii a celulei familiale, regresul căsătoriilor, înmulțirea divorțurilor, libertatea sexuală constituie tot atîtea agresiuni pentru familia evreiască — familie care a fost totdeauna celula de bază a comunității. Iudaismul ortodox susține cu tărie caracterul sacru al căsătoriei și respinge orice idee de unire liberă. De asemenea, el proscrie homosexualitatea, pe care de altfel Biblia o califică drept ceva abominabil. Să notăm totuși că în momentul de față există în rîndurile evreilor din Statele Unite 16 comunități de „gays" și de lesbiene; aceasta nu reprezintă, firește, decît un fenomen marginal, sever condamnat de către ansamblul lumii evreiești. Celelalte mari probleme ale vieții sociale — avortul, contraconcepția, fecundarea in vitro, grefele de organe, eutanasia — cer adesea răspuns din partea eticii evreiești. În general, rabinii au în aceste probleme vederi mai liberale decît reprezentanții catolicismului. De exemplu, rabinii Talmudului au

autorizat în mod expres avortul terapeutic: dacă femeia este în primejdie, viața mamei primează totdeauna asupra celei a fătului. Cu toate acestea, am menționat în mai multe rînduri cît de natalist este Iudaismul. În ansamblu (deși părerile sînt cîteodată împărțite), rabinii sînt așadar deosebit de preocupați de tot ceea ce ar putea atenta, fie la viața, fie la demnitatea omenească, fie la respectul datorat corpului după moarte; astfel, eutanasia este sever condamnată, de asemenea și incinerarea.

Mai există și alt aspect, cel al tehnicii, care pune uneori probleme serioase evreilor care înțeleg să-și practice riguros religia: rolul crescînd al electricității, al electronicii și al informaticii în viața zilnică face uneori dificilă respectarea Șabatului și a sărbătorilor. Nu este vorba aici de dificultăți majore, ci de un șir de probleme mărunte: cum să intri în casă, în zi de Șabat, dacă ușa de la intrare este comandată de un cod pe care n-ar trebui să-l manipulezi sau de un fascicul electronic etc.; aceste probleme, oricît de anodine ar părea (și pe care, de altfel, evreii ortodocși le rezolvă mai mult ori mai puțin bine), complică totuși adeseori existența și îndeamnă pe mulți evrei să dorească o adaptare a tradiției la condițiile vieții moderne.

Tuturor acestor probleme trebuie să le adăugăm pe cea a extinderii pauperismului. Aici se împletesc doi factori: unul, specific, este reprezentat de frecventele exoduri și emigrații ale comunităților evreiești; celălalt, de ordin general, este legat de crizele economice ale vremurilor noastre. Cu alte cuvinte, instituțiile evreiești trebuie să facă față problemei refugiaților, precum și problemei „noilor săraci". Numeroși dezrădăcinați de toate originile (supraviețuitori ai lagărelor morții, evrei din Yemen, din Irak, din Egipt, din Africa de Nord, din țările est-europene, care au încercat să-și refacă viața în Europa, în S.U.A. și în Israel) erau fără resurse. În ceea ce privește pe „noii săraci", numărul lor crește neîncetat. A rezolva aceste probleme sociale de multe ori dramatice, constituie una din preocupările majore

ale comunităților evreiești și mobilizează o importantă parte a energiei și resurselor lor.

Nu mai puțin preocupantă și mobilizatoare este situația evreilor din U.R.S.S., al căror număr era apreciat între 2 500 000 și 3 000 000. Cu alte cuvinte, era o parte importantă a poporului evreu pe care o cortină de fier, severe interdicții și opreliști o separau de ansamblul evreilor, ca și de cultura și practica evreiască. Era aproape cu neputință ca evreii din U.R.S.S. să învețe limba ebraică, să capete o instruire religioasă și să respecte riturile. Se pare totuși că, după recentele reforme înregistrate în Uniunea Sovietică, lucrurile sunt pe cale să se schimbe*.

21. CUM PRIVESC EVREII RELIGIOȘI EXISTENȚA STATULUI ISRAEL?

Este evident că sionismul și crearea Statului Israel reprezintă cea mai importantă dintre diferitele mutații pe care Iudaismul le-a cunoscut de un secol încoace. Și acest eveniment pune probleme conștiinței religioase, dar de data aceasta într-un sens infinit mai pozitiv decît au făcut-o diversele interogații pe care le-am evocat pînă aici. Oare nu reprezintă ele înfăptuirea celei mai fundamentale așteptări evreiești? Pentru teologia evreiască, reîntoarcerea la Sion este preludiul absolut necesar al venirii lui Mesia; incontestabil, ea este trăită ca atare de majoritatea evreilor, practicanți sau nepracticanți. Dacă pentru aceștia din urmă Statul Israel reprezintă, înainte de toate, locul care le asigură viața și regăsirea demnității, pentru evreii religioși el este și locul în care Iudaismul își poate în sfîrșit dezvolta propriile sale valori. Din punct de vedere spiritual, Statul Israel constituie, înainte de orice, o mărturie de o valoare neprețuită: Dumnezeu își ține făgăduielile, continuă să fie

* Lucrarea a fost publicată înainte de descompunerea Uniunii Sovietice. Așa se explică de ce nu cuprinde o analiză a problematicii evreiești din statele formate pe ruinele imperiului sovietic *(n. t.)*.

atașat poporului său. În acest fel, credința evreiască este puternic întărită. Din punct de vedere material, Statul Israel garantează perpetuarea și dezvoltarea învățămîntului Torei și a practicării Legii, ambele bucurîndu-se în Israel de enorme facilități.

Desigur, există diverse grupuscule evreiești antisioniste, pe de o parte, la New York printre hasidimi, pe de altă parte, chiar la Ierusalim: așa-numiții *Natore Karta* (păzitorii cetății), aceștia din urmă făcînd adesea să se vorbească despre ei, ca orice minoritate activă, deși ei nu reprezintă decît cel mult cîteva sute de persoane. Refuzul sionismului se bazează la ei pe interpretarea textelor talmudice care se împotrivesc la folosirea forței pentru reconstruirea unei patrii evreiești. Antisioniștii susțin că numai sub conducerea lui Mesia și prin porunca lui Dumnezeu trebuie să aibă loc întoarcerea la Sion. Dar teologia evreiască lasă larg deschisă poarta pentru alte interpretări și pentru inițiativa oamenilor. Legitimitatea sionismului este de altfel acceptată astăzi de aproape toți gînditorii evrei.

Dacă pentru ansamblul evreilor legitimitatea Statului Israel nu constituie o problemă, existența unui stat modern evreiesc ridică totuși tot felul de întrebări. În primul rînd, ea creează neîncetate tensiuni între israelienii dornici de laicitate și evreii practicanți care vor să impună statului maximum de respectare a tradițiilor. Una dintre cele mai mari surse de conflict este reprezentată de problemele stării civile; în Israel acestea sînt dominate de legea religioasă. Respectarea Șabatului și a sărbătorilor — zile în care, legal, nu se lucrează — impune de asemenea diferite constrîngeri, greu tolerate de către evreii seculari. Aceste conflicte sînt exacerbate și de contextul politic foarte particular din Israel, unde, din rațiuni de ordin electoral, partidele religioase constituie o forță de care trebuie să se țină seama la formarea guvernului, ele transformîndu-se astfel în grupuri de presiune. Așa încît problema naturii Statului Israel este neîncetat obiect de dezbatere, atît în Diaspora cît și în Israel chiar. La fel stau lucrurile și cu toate problemele politico-re-

ligioase suscitate de conflictul israelo-arab, îndeosebi soarta „teritoriilor ocupate". Acestea divizează tabăra evreilor religioși și suscită poziții care merg de la o extremă — să nu se cedeze nimic din Țara Sfîntă, pentru a rămîne credincioși făgăduielilor Bibliei — pînă la cealaltă — să se înapoieze palestinienilor aceste teritorii, în virtutea valorilor democratice. Nici cu privire la tragicul conflict dintre Israel și arabi părerile rabinilor și teologilor din timpurile noastre nu sînt unitare. După cum se vede, una din caracteristicile vieții evreiești contemporane este prezența, uneori obsedantă, a politicii, ceea ce dă naștere unei infinități de curente, de organizații și de instituții specifice.

S-ar putea crede că tabloul diferitelor probleme pe care le-am prezentat schematic este sumbru și că deci viitorul Iudaismului este nesigur. Dar existența crizelor nu este în mod obligatoriu semn de boală. De altfel, în acest sfîrșit de secol cînd toate ideologiile, toate religiile și toate valorile sînt atît de mult puse sub semnul întrebării, este întru totul firesc ca și Iudaismul să cunoască interogații și dificultăți. În concluzie, dacă am încerca să facem un bilanț al sănătății Iudaismului contemporan, ar trebui să punem față în față pasivul și activul, elementele negative și punctele pozitive.

Despre pasiv am vorbit deja pe larg. Poate că trebuie să-i mai adăugăm un element important: scăderea demografiei evreiești și îmbătrînirea comunității. Acest fenomen, care este propriu țărilor dezvoltate, este mai accentuat în comunitatea evreiască prin grava problemă, pe care am mai pomenit-o, a căsătoriilor mixte. Chiar dacă acestea nu duc totdeauna la o îndepărtare de comunitate, nici la pierderea definitivă a identificării cu Iudaismul, ele constituie totuși un factor destabilizator.

Cu toate acestea, și fără a încerca să minimalizăm nici una din crizele pe care am încercat să le descriem, dacă ne gîndim la starea Iudaismului din 1945, stors de sînge, cu o parte din corpul său amputat și cu sufletul său mutilat, după ce pierduse în ghetouri și în camerele de gazare

floarea rabinilor și a tineretului său, iar în flăcările războiului majoritatea lăcașurilor sale de cult și a școlilor sale, și dacă comparăm această stare cu situația actuală a comunităților evreiești, se poate spune că, la fel după cum israelienii au știut să facă să înflorească din nou deșertul, tot astfel evreii din lumea întreagă au înfăptuit aceeași minune. În 40 de ani au dispărut și alte comunități, de data asta prin exod: acelea din Magreb sau din Macreh. Dar în restul lumii Iudaismul a manifestat o vitalitate uimitoare. Un bun exemplu este Franța; aici grație aportului evreilor din nordul Africii, s-a construit una din cele mai mari comunități din lume. Începînd cu anul 1962 s-au văzut, an de an, înmulțindu-se sinagogi, centre comunitare și școli evreiești, ultimele cunoscînd o adevărată explozie. Interesul pentru studiile evreiești este și el tot atît de spectaculos. Se observă o înflorire a cercurilor de studiu.

Iudaismul a intrat în cetate. Și-a făcut un loc nou și original în universitate, prin crearea și apoi dezvoltarea unor catedre de ebraică sau de Iudaism. Același fenomen poate fi observat în Statele Unite sau în Israel.

Nu mai puțin remarcabilă este apariția diferitelor curente de gîndire și opera filozofilor care se inspiră din tradiția evreiască fie pentru a exprima propria lor concepție despre iudeitate, fie pentru a defini aportul universal al acesteia. Unii dintre acești gînditori, precum Rosenzweig, Buber, Neher, Wiesel, Levinas au dobîndit un renume universal care depășește hotarele comunității evreiești. De altfel, nenumărate colocvii oglindesc renașterea intelectuală a Iudaismului și dinamismul său. Această renaștere se manifestă și în mass-media, cu apariția de reviste, de jurnale, de emisiuni regulate la posturi de radio și televiziune și mai ales printr-o imensă literatură, savantă sau romanescă; nu trece o săptămînă fără ca să apară o carte referitoare la unul sau altul dintre aspectele Iudaismului.

Începînd cu anul 1945, starea de lucruri s-a schimbat foarte repede atît în dezvoltarea internă a comunității

evreiești, cît și în relațiile ei cu lumea exterioară. În ce privește dezvoltarea internă, una dintre mutațiile cele mai importante este neîndoielnic locul nou pe care îl ocupă femeile în viața evreiască. Mișcările reformată și „conservatoare" nu ezită să le încredințeze funcții rabinice, ceea ce este un lucru cu desăvîrșire nou, deși nu pune adevărate probleme teologice. Unele inițiative care se observă mai ales în Statele Unite cu privire la rolul femeilor în slujba religioasă constituie în realitate, pur și simplu, o reîntoarcere la principiile talmudice și nu o adevărată revoluție; excepție fac doar funcțiile de cantor (psalt) — *hazan* — o inovație greu de acceptat de către iudaismul ortodox. Cu toate acestea, luînd în considerare ansamblul tendințelor, femeile au căpătat drepturi depline la studierea și la predarea Torei și s-au înmulțit școlile secundare și institutele superioare destinate tinerelor fete. În sfîrșit, rolul lor în viața comunitară este în creștere; adesea ele ocupă funcții înalte.

Dar cea mai spectaculoasă schimbare este neîndoielnic cea care a avut loc în imaginea despre Iudaism a societăților ambiante. Fie că este vorba de cercurile universitare, de mediile religioase sau de marele public, Iudaismul este privit astăzi cu un interes viu, care se manifestă în special prin locul pe care îl ocupă temele biblice sau cele evreiești în domenii atît de variate cum sînt psihanaliza, literatura sau cinematograful. Iudaismul nu mai este considerat un fenomen exotic. I se recunoaște rolul fundamental pe care l-a jucat în elaborarea culturii occidentale, calificată adesea drept „iudeo-creștină" — amalgam cu privire la care evreii emit, de altfel, unele rezerve legitime. Această schimbare de mentalitate a societăților ambiante este cu siguranță unul dintre aspectele cele mai revoluționare și pozitive ale acestui bilanț. Ea se manifestă în special în transformarea relațiilor iudeo-creștine. Conferința de la Salisbury din 1947, apoi Conciliul Vatican II sînt marile momente ale remarcabilei evoluții a prejudecăților teologice. Biserica a disculpat oficial pe evrei de crima de deicid; ea a pro-

clamat recunoașterea legitimității credinței evreiești; a recomandat studierea surselor, comune evreilor și creștinilor. Desigur, această mișcare nu este totdeauna lineară, ea mai întîlnește prejudecăți și obstacole. Persistă contencioase, cum este nerecunoașterea statului Israel de către Vatican sau recenta afacere a instalării unei mănăstiri carmelite la Auschwitz*. S-a stabilit un climat de relații, de dialog și de stimă reciprocă, climat care contrastează net cu ceea ce Jules Isaac denumise cu atîta dreptate „2 000 de ani de învățămînt al disprețului".

În felul acesta secolul XX a văzut pe rînd cea mai teribilă catastrofă pe care a suferit-o vreodată Iudaismul, apoi renașterea și pe urmă recunoașterea lui. Grăuntele nu moare... Este o ilustrare vie a virtuții speranței, virtute care este tot atît de teologală pentru evrei ca și pentru creștini. În secolul XX putem găsi expresia simbolică a acestei virtuți în două cîntece: unul — cîntecul partizanilor evrei din Polonia — se intitulează: *să nu spui niciodată că mergi pe ultimul tău drum*; celălalt este *Haticva*, imnul național al Statului Israel, care semnifică „speranță"... Dar, neîndoielnic, în acestea nu se oglindește decît ceea ce a însoțit în permanență pe Israel în exilul său: refuzul de a dispera și certitudinea că vor sosi „Zilele de mîine care cîntă". Această facultate de a prevedea și a nădăjdui, nu numai în urma unei încercări, ci chiar în timpul în care are loc încercarea, este cel mai bine definită printr-o vestită istorie relatată de Talmud (Talmud Bavli, Mekot 24b):

Rabban Gamliel, Rabi Eleazar ben Azaria, Rabi Iosua și Rabi Akiba mergeau pe ruinele Templului. Au văzut o vulpe ieșind din locul unde se aflase înainte Sfînta Sfintelor. Primii trei rabini au izbucnit în lacrimi; rabi Akiba a început să rîdă.
El i-a întrebat: „De ce plîngeți?"
Ei i-au răspuns: „Vulpile trec prin locul cel mai sfînt; să nu plîngem?

—

* În ambele aceste probleme situația s-a schimbat în anii care s-au scurs după publicarea prezentei lucrări în limba franceză (*n.t.*).

Rabi Akiba le-a spus atunci: „Tocmai din pricina asta rîd. Ieremia prezisese: „pe Muntele Sinai devastat vom vedea alergînd vulpi", dar Zaharia anunțase: „vom vedea din nou bătrîni pe străzile Ierusalimului!" Cît timp profeția lui Ieremia nu s-a împlinit, mă temeam că nici cea lui Zaharia nu se va împlini; astăzi însă știu că ea se va îndeplini."
Ei îi spuseră: „Akiba, tu ne-ai mîngîiat; tu ne-ai consolat, Akiba".

BIBLIOGRAFIE

ISTORIE

W. KELLER: *Vingt siècles d'histoire du peuple juif* (20 de veacuri de istorie a poporului evreu), Arthaud, 1971.

J. EISENBERG: *Une histoire du peuple juif (O istorie a evreilor).* Hachette, Livre de poche, 1986 (trad. rom., Humanitas, 1992).

IUDAISM

A. NEHER: *Moïse ou la vocation juive* (Moise sau vocația evreiască). Seuil, 1951.

E. GUGENHEIM: *Le Judaïsme dans la vie quotidienne* (Iudaismul în viața de fiecare zi). Albin Michel, 1981.

I. EPSTEIN: *Le Judaïsme* (Iudaismul), Payot, 1964.

G. SCHOLEM: *Les grands courants de la mystique juive* (Marile curente ale misticii evreiești), Payot, 1963.

MEIR IBN GABBAY: *Le discours de la Kabale espagnole* (Discursul Cabalei spaniole) de Roland Goetschel, Peters Leuven, 1981.

CHARLES MOPSIK: *La Cabale* (Cabala), Jacques Grancher, 1988.

A. SAFRAN: *Sagesse de la Cabale* (Înțelepciunea Cabalei), Stock, 1986.

M. BUBER: *Les recits hassidiques* (Povestirile hasidice), Flammarion, 1975.

M. BUBER: *Judaïsme*. Verdier, 1982.

A. STEINSALTZ: *Introduction au Talmud* (Introducere la Talmud), Albin Michel, 1986.

H. L. STRACK, G. STEMBERGER: *Introduction au Talmud et au Midrach* (Introducere la Talmud și la Midraș), Editions du Cerf, 1986.

CUPRINS

I. ORIGINILE

1. Care sînt originile religiei lui Israel? 7
2. Cele zece porunci rezumă toată morala? Dacă întreaga omenire le-ar respecta, ar fi ele suficiente pentru a permite oamenilor să trăiască în pace? 10
3. Preotul este un mijlocitor divin? Se poate afirma că, în catolicism, preoții sînt moștenitorii Cohanimilor anticului Israel? 14
4. Dacă Marele Preot a fost personajul central al Iudaismului antic, de ce nu i s-a acordat acest rol lui Moise? 16
5. Despre Moise se vorbește ca de un profet. Prin ce se deosebește profetul de preot? 18
6. Dacă profeții nu sînt preoți, pot fi socotiți niște înțelepți? 23
7. Cum s-a constituit Biblia ebraică? Din ce este ea alcătuită? 31
8. Cum explică tradiția evreiască diferitele nume pe care le are Dumnezeu în Biblie? 37

II. FORMAREA IUDAISMULUI

9. În mai multe rînduri, am pomenit despre Talmud. Acesta apare ca o carte sfîntă, o referință esențială. Care este locul Talmudului în Iudaism și cum să-l situăm în raport cu Biblia? 45
10. Dacă Talmudul constituie Legea orală, cum se explică faptul că el se prezintă sub forma unui text scris? 53
11. Care sînt învățăturile fundamentale ale Talmudului? . . . 57
12. Dacă Talmudul constituie cu adevărat o carte de o mare elevație religioasă și morală, cum se explică faptul că a fost atît de mult ponegrit? Oare n-a fost el dat pradă flăcărilor în Evul Mediu? . . . 68

13. Talmudul este opera rabinilor. Dar ce este un rabin? Rabinii de astăzi sînt urmașii rabinilor Talmudului? .. 72

III. EXTINDEREA IUDAISMULUI

14. Încheierea Talmudului coincide cu începutul Evului Mediu. Cum a evoluat Iudaismul în cursul Evului Mediu și în ce fel a integrat el diferitele curente filozofice și spirituale care au înflorit în această epocă? 81
15. Ce este Cabala? 96
16. Cabala s-a limitat la căutarea sensului ascuns al Bibliei și al Talmudului? N-a dat ea naștere unor credințe noi și unor noi rituri? 105

IV. A TRĂI CA UN EVREU

17. În afară de celebrarea sărbătorilor, care sînt principalele rituri pe care trebuie să le îndeplinească un evreu? 121
18. Ce părere are Iudaismul despre lumea de apoi? Există infern? 124
19. De ce nu admite Iudaismul căsătoria mixtă? Nu este asta o atitudine rasistă? 128

V. A FI EVREU ASTĂZI

20. Ce probleme mari stau astăzi în fața Iudaismului? .. 144
21. Cum privesc evreii religioși existența Statului Israel? 148

Bibliografie 155